

Tiedon, tahdon vai resurssien puutetta?

Suomen hallinto ja syksyn 1867 elintarvikekriisi

Heidi Susanna Hirvonen

Helsingin yliopisto

Valtiotieteellinen tiedekunta

Talous- ja sosiaalhistoria

Pro gradu -tutkielma

Maaliskuu 2013

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Heidi Susanna Hirvonen			
Työn nimi – Arbetets titel – Title Tiedon, tahdon vai resurssien puutetta? Suomen hallinto ja syksyn 1867 elintarvikekriisi			
Oppiaine – Läroämne – Subject Talous- ja sosiaalhistoria			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Maaliskuu 2013	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 152 s. + liitteet 39 s.	
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkielman aiheena on syksyn 1867 elintarvikekriisi sekä kriisin taustalla vaikuttanut talouspoliittinen päätöksenteko. 1860-luvulla laajentuva lehdistö sekä parantunut infrastruktuuri tarjosivat edellisiä vuosikymmeniä paremmat mahdollisuudet hädän torjuntaan. Kun syksyllä 1867 Suomea kohtasi viljakato, ei maahan kuitenkaan onnistuttu tuomaan riittävästi viljaa väestön tarpeisiin. Vaikuttiko aputoimien epäonnistumisen ja kriisin kärjistyksen taustalla tiedon, tahdon vai resurssien puute?</p> <p>Valtiovarainoimituskunta ja sen päällikkö, J.V. Snellman, olivat vastuussa Suomen talous- ja apupolitiikasta. Tutkielman aineistona on hyödynnetty J.V. Snellmanin kirjoituksia ja kirjeenvaihtoa, jotka tarjoavat hyvän kuvan hänen talouspoliittisesta ajattelustaan. Hallinnon tietotasoa on puolestaan kuvattu läänien kuvernöörin valtiovarainoimituskuntaan lähettämien satoennusteiden, lehdistön raporttien, viljan hintatietojen sekä kuvernöörin Snellmanille lähettämien kirjeiden avulla.</p> <p>Tutkielman tuloksena huomataan, että aputoimien epäonnistumista selittävät paitsi huonot taloudelliset resurssit, myös poliittisen tahdon puute. Valtiovarainoimituskunnan päällikkö Snellmanin apupolitiikan ohjenuorana kesällä 1867 oli pidättäytyminen vastikkeettoman avun antamisesta sekä ulkomaisen lainan otosta. Snellman ei kuitenkaan ollut ajatukseen yksin, vaan ajatus liiallisen avun turmelevasta vaikutuksesta oli yleinen paitsi suomalaisessa keskustelussa, myös esimerkiksi Iso-Britanniassa Irlannin 1840-luvun nählähädän aikaan. 1860-luvun epädemokraattinen hallinto puolestaan mahdollisti tilanteen, jossa yhteiskunnan yläluokan ja valtaapitävien arvomaailman oli mahdollista muovata kaikkia suomalaisia koskettava politiikka. Edes lehdistö ei kesällä 1867 noussut aktiivisesti vaatimaan hallitukselta vastuunottoa, vaikka raportoikin ahkerasti uhkaavasta elintarvikekriisistä.</p> <p>Myös hallinnon tietotasossa kesällä 1867 oli puutteita. Kuvernöörin viralliset kertomukset olivat pääsääntöisesti hieman liian optimistisia. Snellman ei kuitenkaan hyödyntänyt lehdistön tarjoamaa informaatiota virallisten kertomusten täydentäjänä. Edes lennätintä ei käytetty vuonna 1867 hädäntorjunnassa yhtä tehokkaasti kuin viisi vuotta aiemmin edellisen pahan kadon iskiessä. Näyttäisikin olleen kyse paitsi tiedon puutteesta myös siitä, että ei tahdottu tietää. Epäonnistumista viljantuonnissa selittää suurelta osin liian myöhäinen reagointi. Suomen 1860-luvun kriisi kuvastaakin nykyisinkin yleistä ilmiötä. Vaikka uhkaavan elintarvikekriisin merkit ovat usein ilmassa pitkään, ei siihen välttämättä reagoida.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Nälänhätä, nälkävuodet, elintarvikekriisi, J.V. Snellman,			

SISÄLLYS

TAULUKKO-, KUVIO- JA LIITELUETTELO	1
1 JOHDANTO	2
2 NÄLÄNHÄTÄ JA ELINTARVIKEKRIISI TUTKIMUSKOHTENA	5
2.1 NÄLÄNHÄDÄN SYNTY	7
2.2 NÄLÄNHÄTÄ POLIITTISENA KRIISINÄ	10
2.3 NÄLÄNHÄTÄ JA MARKKINAT.....	13
2.4 AIEMPI TUTKIMUS.....	15
2.5 OMA TUTKIMUSKOHDE JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	20
3 AINEISTOT JA METODIT	22
3.1 J.V. SNELLMANIN KOOTUT TEOKSET.....	22
3.2 KUVERNÖÖRIEN VALTIOVARAINTOIMITUSKUNTAAN LÄHETTÄMÄT KERTOMUKSET	25
3.4 LEHDISTÖAINEISTO.....	27
3.4 VILJAN HINTA-AINEISTOT	28
4 SYKSYN 1867 ELINTARVIKEKRIISI	30
4.1 SATO.....	32
4.2 VILJAVARASTOT.....	36
4.3 VILJAN TUONTI	39
5 TALOUSPOLIITTINEN PÄÄTÖKSENTEKO 1860-LUVUN SUOMESSA	42
5.1 SUOMEN TALOUSELÄMÄ 1860-LUVULLA	42
5.2 LIBERALISMIN MURROS?.....	45
5.3 SUOMEN VALTIO JA HALLINTO 1860-LUVULLA.....	48
5.4 TALOUSPOLIITTINEN PÄÄTÖKSENTEKO SUURIRUHTINASKUNNASSA.....	53
5.5 J.V. SNELLMAN VALTIOVARAINTOIMITUSKUNNAN PÄÄLLIKKÖNÄ.....	56
5.6 SYKSYN 1867 VILJALAINA JA VILJAN TUONNIN ORGANISOINTI.....	60
6 TIEDONKULKU JA KATOON VARAUTUMINEN 1860-LUVUN SUOMESSA	67
6.1 MAATALOUDEN VUODENKIERTO JA ELINTARVIKEKRIISIIN VARAUTUMINEN.....	67
6.2 TIEDONKULUN INFRASTRUKTUURI	72
6.3 KUVERNÖÖRIT TIETOLÄHTEENÄ	75
6.4 LEHDISTÖ TIETOLÄHTEENÄ	80
7 J.V. SNELLMANIN AVUSTUSPOLITIikka	86
7.1 LOPPU VASTIKKEETTOMALLE AVULLE, LAINALLE JA TUHLAILULLE	87
7.2 KOTITEOLLISUUS.....	90
7.3 HÄTÄRAVINTO	94
7.4 J.V. SNELLMAN JA VILJAKAUPPA	98
7.5 KUVERNÖÖRIEN SUHTAUTUMINEN SNELLMANIN APUPOLITIikkaAN	100
7.6 LEHDISTÖN SUHTAUTUMINEN SNELLMANIN APUPOLITIikkaAN.....	105
7.7 KENELLÄ ON VASTUU HÄDÄNALAISTEN AUTTAMISESTA?.....	110
8 SENAATIN TIETOTILANNE KESÄLLÄ 1867	113
8.1 OULUN LÄÄNI.....	113
8.2 VAASAN LÄÄNI.....	117
8.3 KUOPION LÄÄNI.....	120
8.4 MIKKELIN LÄÄNI	123

8.5 VIIPURIN LÄÄNI	125
8.6 HÄMEEN LÄÄNI.....	128
8.7 TURUN JA PORIN LÄÄNI.....	130
8.8 UUDENMAAN LÄÄNI.....	132
8.9 YHTEENVETO LÄÄNIEN INFORMAATIOSTA	133
8.10 HINTAINFORMAATIO.....	134
9 TIEDON, TAHDON VAI RESURSSIEN PUUTETTA?	138
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	141
LIITTEET	

Taulukko-, kuvio- ja liiteluettelo

Taulukot:

- Taulukko 1. Vuoden 1867 leipäviljasato suhteessa vuosien 1861–1870 keskiarvoon.
Taulukko 2. Kotimainen leipäviljasato (ruis ja ohra) henkilöä kohden vuonna 1867.

Kuviot:

- Kuvio 1. Rukiin ja ohran sato vuosina 1861–1870.
Kuvio 2. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato lääneittäin vuosina 1861–1870.
Kuvio 3. Kruununmakasiinien yhteenlasketut ruis- ja ohravarastot vuoden alussa 1861–1870.
Kuvio 4. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu bruttosato sekä nettotuonti Suomessa vuosina 1861–1870.
Kuvio 5. Viljan tuonnin määrän, arvon ja hinnan suhteelliset muutokset 1860-luvulla.
Kuvio 6. Rukiin ja ohran sato Oulun läänissä 1865–1867.
Kuvio 7. Rukiin ja ohran sato Vaasan läänissä 1865–1867.
Kuvio 8. Rukiin ja ohran sato Kuopion läänissä 1865–1867.
Kuvio 9. Rukiin ja ohran sato Mikkelin läänissä 1865–1867.
Kuvio 10. Rukiin ja ohran sato Viipurin läänissä 1865–1867.
Kuvio 11. Rukiin ja ohran sato Hämeen läänissä 1865–1867.
Kuvio 12. Rukiin ja ohran sato Turun ja Porin läänissä 1865–1867.
Kuvio 13. Rukiin ja ohran sato Uudenmaan läänissä 1865–1867.
Kuvio 14. Ruistynnyrin hinta maaseudulla kasvukauden aikana 1862–1867.
Kuvio 15. Ruis- ja ohratynnyrin hinta maaseudulla 1862–1868.

Liitteet:

- Liite 1. Keskeiset toimijat vuosina 1867–1868.
Liite 2. 1860-luvulla voimassa ollut läänijako.
Liite 3. Suomen väkiluku lääneittäin vuoden 1867 lopussa.
Liite 4. Läänien kesän 1., 2., ja 3. vuodentulokertomus (ruis ja ohra) vuosina 1865–1867.
Liite 5. Rukiin ja ohran sato vuosina 1861–1870.
Liite 6. Kruununmakasiinien ruis- ja ohravarastot 1861–1870.
Liite 7. Leipäviljan nettotuonti 1861–1870.
Liite 8. Rukiin ja ohran hinnat maaseudulla 1861–1867.
Liite 9. Merenkulun päättymisaikoja 1860-luvulla.
Liite 10. Laskelma viljalainasta syyskuussa 1867.
Liite 11. Suomen väestö vuoden 1865 lopussa sosiaaliryhmittäin.

1 Johdanto

Mitään suurta uudistusta ei ole vielä viety läpi ilman vaikeita kriisejä, ja Suomen kansan herättämiseksi sitä vaivanneesta horroksesta tarvittiin tämän vuoden raudankovia koettelemuksia.¹

Näin kuvaili Oulun läänin kuvernööri Georg von Alfthan käsityksiään kuluneesta nälkätalvesta valtiovarainoimituskunnan päällikön tehtävästään sivuun jääneelle Johan Vilhelm Snellmanille keväällä 1868, kansan vielä kärsiessä ankarasta nälänhädästä. Yli 100 000 suomalaisen kuolemaan johtaneisiin 1860-luvun suuriin nälkävuosiin on usein viitattu Euroopan viimeisenä rauhanaikaisena nälänhätänä.² Suomen nälänhätä oli poikkeuksellinen niin Suomen kuin Euroopan mittakaavassa. Euroopassa edellinen vastaavan luokan väestökatastrofi tapahtui Irlannissa 1840-luvulla, eikä Suomessa vastaavaa ollut tapahtunut sitten 1600-luvun, vaikka huonoja satoja aikakaudelle osuikin. Vuoden 1867 katoalue ulottui laajoille alueille Ruotsiin ja Venäjälle, mutta suuri kuolleisuuskriisi kohdattiin vain Suomen alueella.³ Miksi nälkäkriisi ravisteli Suomea näin pahoin ja eurooppalaisittain myöhäiseen historian vaiheeseen?

Vallitsevan tulkinnan mukaan 1860-luvun nälänhätä on nähty perinteisen maatalouden loppukriisinä.⁴ Sadot olivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta olleet huonoja koko Kriminsodan jälkeisen kauden. Varsinainen kato koettiin suuressa osassa maata vuosina 1862, 1865 ja 1867.⁵ Kun loppukesästä 1867 kerättiin vuosikymmenen onnettomin sato, olivat viljavarastot edellisvuosien huonoista sadoista johtuen lähes tyhjiä. Aikaisempi tutkimus on kohtuullisen yksimielinen tulkinnassaan, jonka mukaan Suomessa vallitsi koko maan tasolla merkittävä elintarvikevajaus talvella 1867–1868.⁶ Koska vuoden 1867 sato oli heikko ja varastotkin huonot, olisi ainoa varteenotettava vaihtoehto elintarviketilanteen parantamiseksi ollut viljan tuonti ulkomailta. Vuosina 1862 ja 1865 kadoista oli selvitty viljan tuontia lisäämällä, mutta vuonna 1867 tuontiviljan määrä oli

¹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 25.4.1868. Snellman KT 22, 407.

² Esim. Häkkinen ym. 1989, 9; Suomen 1860-luvun nälänhätä oli Euroopan viimeinen rauhanaikainen nälänhätä, mikäli ei oteta huomioon Neuvostoliittoa (Devereux 2000, 3; Weiss 2000, 175); Suomen väkiluku vuoden 1865 lopussa oli noin 1,84 miljoonaa. Vuoden 1868 loppuun tultaessa väkiluku oli tippunut vajaan 1,73 miljoonaan. Väkiluku pieneni muutamilla tuhansilla jo vuosina 1866 ja 1867 (SVT VI:29, Taulu N:o 1, A). Suurin kuolleisuuskriisi ajoittui kuitenkin kevääseen 1868. Yksin toukokuussa 1868 kuoli noin 25 000 suomalaista (Pitkänen 1991, 62).

³ Turpeinen 1986, 237.

⁴ Soininen 1974, 382–393; Ks. myös Weiss 2000, 150.

⁵ Soininen 1974, 403.

⁶ Esim. Häkkinen ym. 1989, 10, 20; Pitkänen 1991, 43; Ikonen 1991a, 86.

pienempi kuin aiempina katovuosina.⁷

Aiempi tutkimus on kuitenkin jossain määrin erimielinen sen suhteen, tekikö valtio voitavansa väestön elintarviketilanteen parantamiseksi.⁸ Valtion rooli nousee keskeiseksi, sillä maan elinkeinoelämä oli kriisissä, eikä yrittäjillä ollut varaa laajamittaiseen tuontiin ilman valtion lainanantoa. Koska tuonti ulkomailta olisi ollut ainoa varteenotettava vaihtoehto elintarviketarjonnan turvaamiseksi, nousee keskeiseksi kysymykseksi se, miksi viljaa ei tuotu riittävästi? Oliko syynä viljantuonnin epäonnistumiseen yllättäen kylmennyt sää, tiedon puute, valtion heikko taloustilanne vai talouspoliittinen valinta? Aikaisempi tutkimus viittaa kaikkiin edellä mainittuihin syihin, mutta huomattavan vähäiselle tutkimukselle on kuitenkin jäänyt tulkinta, jonka mukaan viljan oston viivyttelyn takana olisi ollut talouspoliittinen valinta.

Tutkimukseni keskiöön nousee syksyn 1867 elintarvikekriisi sekä kriisin taustalla vaikuttanut talouspoliittinen päätöksenteko motiiveineen ja seurauksineen. Käytännössä keskeiseksi toimijaksi nousee Suomen senaatti sekä erityisesti senaatin valtiovarain-toimituskunnan päällikkö J.V. Snellman. Snellmanin astuessa valtiovarain-toimituskunnan päälliköksi vuonna 1863 kärsittiin vielä vuoden 1862 kadon seurauksista. Vuoden 1862 kadon sattuessa nälänhätää oli torjuttu myöntämällä kauppiaille lainoja viljan maahantuontia varten. Snellman arvosteli kirjoituksissaan vanhaa mallia, jossa kruunu lainasi kauppiaille rahaa viljan tuontia varten ja jonka kauppiat puolestaan antoivat lainarahalla rahvaalle. Snellmanin mukaan väestö oli lainoilla hemmoteltu, eikä kannustinta säästämiseen ollut syntynyt. Valtiovarain-toimituskunnan päällikkönä Snellman halusi omaksua uuden linjan, joka kannustaisi kansalaisia omatoimisuuteen. Viljan jakelu sidottiin tiukasti työntekoon. Lopulta viljan tuontiin ryhdyttiin vanhan mallin mukaan, mutta useammasta syystä lopputulos ei ollut aivan onnistunut.⁹

Kontekstia tutkimukselleni luo yleisen taloudellisen ja poliittisen liberalismien murros suomalaisessa yhteiskunnassa. 1860-luvulla suomalaisessa yhteiskunnassa alkoivat näkyä jo pidempään pinnan alla kyteneet muospaineet. Valtiopäivät kokoontuivat pitkän tauon jälkeen vuonna 1863, lehdistökeskustelu alkoi saada roolia talouspoliittisen

⁷ Soininen 1974, 404.

⁸ Vrt. Pitkänen 1991, 63–64; Turpeinen 1991, 51; Heikkinen & Tiihonen 2009, 442–443; Kuusterä & Tarkka 2011, 254.

⁹ Heikkinen & Tiihonen 2009, 439–442.

keskustelun areenana, talouselämää liberalisoitiin ja infrastruktuuri parani.¹⁰ Yhteiskunnan demokratisoituminen ja infrastruktuurin paraneminen on yleisesti nähty tekijöinä, jotka ehkäisevät nälänhätää.¹¹ Miksi yksi Suomen historian pahimmista nälänhädistä kuitenkin osui kaudelle, jolloin tällainen kehitys oli hiljalleen käynnistymässä? Näkyikö yhteiskunnan muutos nälänhätää koskevassa aikalaiskeskustelussa?

Tutkielmani etenee siten, että seuraavassa luvussa esittelen kansainvälistä nälänhätätutkimusta, aiempaa Suomen 1860-luvun nälkävuosien tutkimusta sekä määritän omat tutkimuskysymykseni. Kolmannessa luvussa esittelen aineistoni. Luvut neljä ja viisi puolestaan tarjoavat tärkeää taustatietoa tutkielmalleni. Luvussa neljä esittelen vuoden 1867 elintarvikekriisiä aiemman tutkimuksen ja tilastojen pohjalta. Viidennessä luvussa taustoitan tutkimuskohdettani esittelemällä talouspoliittisen päätöksenteon hallinnollista ja yhteiskunnallista kontekstia 1860-luvun Suomessa. Luku kuusi pureutuu 1860-luvun todellisuuteen kuvaamalla tiedonkulkua ja katoon varautumisen keinoja ajan yhteiskunnassa. Luvussa seitsemän käsittelen Snellmanin apupolitiikkaa ja sen esiintymistä Snellmanin kirjoituksissa sekä kirjeenvaihdossa. Luku kahdeksan käsittelee senaatin elintarviketilannetta koskevaa tietotilannetta kesällä 1867 kuvernöörien kertomusten, hintainformaation ja lehdistön tarjoamien tietojen valossa. Viimeisessä luvussa vedän yhteen keskeisiä johtopäätöksiä.

---

¹⁰ Ks. luku 5.2.

¹¹ Ks. Esim. Sen 1999; Ó Gráda 1999.

2 Nälänhätä ja elintarvikekriisi tutkimuskohteena

Nälänhädät (famine, hungersnöd) ovat kohtuullisen suosittuja tutkimuskohteita niin historiantutkimuksessa kuin esimerkiksi taloustieteen piirissä. Viime vuosien ja vuosikymmenten aikana myös nälänhätään keskittyvä kansainvälinen historiantutkimus on hyödyntänyt kasvavassa määrin muiden tieteenalojen tutkimustuloksia. Historiallisessa tutkimuksessa on nostettu esiin kysymyksiä siitä, mikä nälänhädän aiheutti ja olisiko nälänhätä voitu estää.¹² Historiantutkijan tulee toki aina muistaa, että eri aikakauden tutkimustulokset ja teorit eivät välttämättä ole suoraan sovellettavissa historialliseen aineistoon. Oman tutkimuskohteen historiallinen konteksti mielessä pitäen monitieteinen lähestymistapa tarjoaa kuitenkin hedelmällisiä apuvälineitä tutkimukselle. Aikaisemmassa suomalaisessa nälänhätätutkimuksessa runsasta kehitystaloustieteellistä teoriataustaa on kuitenkin hyödynnetty varsin vähän, vaikka yhtäläisyyksiä 1860-luvun Suomen ja 1900-luvun jälkipuoliskon kehitysmaiden välillä onkin nähty.¹³

Nälänhädän määritelmiä ja mittareita on useita, mutta yleensä huomio kiinnittyy ainakin elintarvikkeiden tarjontaan sekä kriisin aiheuttamien ylimääräisten kuolemien määrään. Useat tutkijat ovat kuitenkin painottaneet sitä, että nälänhätä on ensisijaisesti sosiaalinen ilmiö, eikä nälänhädän vakavuutta voida mitata vain väestön ravitsemustasolla tai ylimääräisen kuolleisuuden määrällä.¹⁴ Taloushistorioitsija Cormac Ó Grádan määrittelemään nälänhätään sisältyvät paitsi merkittävä määrä nälkiintymisen suoraan aiheuttamia kuolemia myös nousevat hinnat, kapinat, omaisuusrikosten kasvava määrä, tilapäisen siirtolaisuuden lisääntyminen sekä nälänhädän aiheuttamat taudit.¹⁵ Vaikka Suomen 1860-luvun nälänhätä ei aivan kaikkia Ó Grádan määrittelemistä tunnusmerkeistä täytäkään¹⁶, näyttäisivät asiaan perehtyneet tutkijat Ó Gráda mukaan lukien kuitenkin olevan yksimielisiä siitä, että kyseessä oli nälänhätä.

---

¹² Esim. Ó Gráda 1999.

¹³ Esim. Kaukiainen 1980, 484–487; Häkkinen ym. 1989, 32; Kansainvälisen kehitystaloustieteellisen tutkimuksen vähäinen hyödyntäminen suomalaisessa nälkävuositutkimuksessa selittynee suurelta osin sillä, että historiallinen nälänhätätutkimus on Suomessa ollut hyvin vähäistä 1990-luvun alkuvuosien jälkeisenä aikana.

¹⁴ Pitkänen 1993, 9–10.

¹⁵ Ó Gráda 2009, 7.

¹⁶ Suomessa ei esiintynyt laajamittaista protestiliikettä. Protestiliikkeiden synnyn esti kollektiivisen toiminnan kokemuksen puute ja kontrollin vahvuus (Häkkinen 1987, 72–76).

Nälän ja kuolleisuuden välinen yhteys on herättänyt vilkasta keskustelua niin Suomessa kuin maailmalla etenkin 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä.¹⁷ Nykyisin lienee yleisesti tunnustettu tosiasia, että tyypillisesti nälänhätäolosuhteissa vain pienen prosentuaalisen osuuden ylimääräisestä kuolleisuudesta aiheuttaa fyysinen nälkään kuoleminen.¹⁸ Useimmiten, kuten myös Suomessa 1860-luvulla, yleisimpänä kuolinsyynä ovat tartuntataudit.¹⁹ Nälän, kuolleisuuden ja nälänhädän monimutkainen yhteys onkin helpoiten ymmärrettävissä, kun nälänhätä ymmärretään ilmiönä, jolla on sosiaaliset, taloudelliset, luonnontieteelliset sekä poliittiset syynsä ja seurauksensa.

Suomen vuosien 1867–1868 tapahtumiin on aiemmassa kirjallisuudessa viitattu monilla eri nimityksillä. Nimitykset eivät ole aivan yhdentekeviä, vaan sisältävät jo sinällään tulkintoja tapahtumien rakenteista, syistä ja seurauksista. Ehkäpä kaikkein yleisin nimitys vuosien 1867–1868 tapahtumille on nälänhätä. Tämän nimityksen käyttäminen myös kytkee Suomen tapahtumat kansainväliseen nälänhätätutkimukseen. Mikäli nälänhätä ymmärretään laajana sosiaalis-taloudellis-poliittisena ilmiönä, on kuitenkin huomioitava että termit nälänhätä ja elintarvikekriisi eivät ole toistensa synonyymejä.

1860-luvun Suomessa vaikuttivat useat päällekkäiset kriisit. Elintarvike- ja kuolleisuuskriisien lisäksi taustalla vaikuttivat myös elinkeinoelämän sekä maatalouden kriisit.²⁰ Oman tutkimukseni keskiössä on syksyn 1867 elintarvikekriisi. On kuitenkin tärkeää ymmärtää nälänhädän koko kuva, jossa niin elintarvikkeiden puute kuin myös korkea kuolleisuus ovat osa palapeliä. Vaikka elintarvikkeiden vajoitus syksyllä oli yksi merkittävä nälänhädän osatekijä ja kevään korkea kuolleisuus yksi seurauksista ei näiden tekijöiden välille voida vetää suoraa syy-seuraussuhdetta.

Historiallisessa tutkimuksessa on toki syytä kysyä myös sitä, miten aikalaiset ymmärsivät nälänhädän. Jo 1860-luvun lehtikirjoittelusta nähtävissä, että aikalaisetkaan eivät välttämättä nähneet nälänhätää ja nälkäkuolemia toistensa synonyymeinä: ” – – sillä peljättävä on, että vieläki on edessämme ei ainoastaan hirvittävä nälkähätä, vaan

¹⁷ Suomalaisesta keskustelusta ks. esim. Kaukiainen 1984; Turpeinen 1986; Pitkänen 1993, 9–26.

¹⁸ Pitkänen 1993, 15.

¹⁹ Häkkinen 1999, 111.

²⁰ Ikonen 1988, 1–2. Kriisi voidaan määritellä häiriötilaksi, jonka aikana yksityisen ihmisen elämä vaikeutuu ja yhteiskunnan perustoiminnot joutuvat niin vaikeiden tehtävien eteen, etteivät ne asianmukaisesti selviä niistä (Soikkanen 1991, 11).

myös nälkäkuolema – –.”²¹ Toisaalta esimerkkejä myös toisenlaisesta suhtautumisesta löytyy: ”Som förhållandet nu är har man intet annat att vänta, än hungersnöd för mången eller, hvilket är detsamma, död till följe af otjenlig föda.”²² Voidaankin ehkä ajatella, että 1860-luvullakaan näkökulma nälänhätään ei ollut aivan yksiselitteinen ja myös tästä syystä laaja nälänhätätulkinta on paikallaan. Vuosien 1867–1868 kriisi kerjäläislaumoineen, korkeine viljan hintoineen, tauteineen ja korkeine kuolleisuuslukuineen kuitenkin varmasti vastasi myös aikalaisten käsitystä nälänhädästä.

2.1 Nälänhädän synty

Nälänhätien synnystä ja niihin vaikuttavista tekijöistä on tutkijoiden keskuudessa erimielisyyttä. Tutkimuksessa nälkäkriisin syntyä selittävät mallit on usein jaettu karkeasti elintarvikkeiden puutetta (food availability decline, FAD) ja ostovoiman puutetta (food entitlement decline, FED) korostaviin malleihin. Tunnetuimmat elintarvikkeiden puutetta korostavat mallit selittävät kriisin syntyä esimerkiksi ilmastoon tai väestöpaineeseen perustuvilla selityksillä.²³ On kuitenkin huomioitava, että sekä FAD- että FED-syyt selittävät nimenomaan elintarvikevajauksen syntyä, eivät laajasti ymmärrettyä nälänhätää.

Varmasti kaikkein tunnetuin elintarvikkeiden puutetta korostavista malleista on Englantilaisen taloustieteilijän Thomas Robert Malthusin (1766–1834) tulkinta nälänhädän synnystä. Malthusin malli pohjautuu ajatukseen siitä, että väestö kasvaa rajoittamattomana geometrisen sarjan mukaan, kun taas ruuan tuotanto kasvaa aritmeettisessa sarjassa, johtaen epätasapainoon ruuantuotannon ja väestönkasvun välillä.²⁴ Malthusilaisessa näkemyksessä nälänhätä on luonnon tapa ylläpitää väestön ja ruuan tuotannon resurssien välistä tasapainoa.²⁵ Malthus kritisoi luonnontieteellisesti painottuneella teoriallaan englantilaisten köyhäinlakien laajentamista sekä joidenkin valistusfilosofien ajatuksia siitä, että sosiaalisia instituutioita uudistamalla voitaisiin ratkaista inhimillisen kurjuuden ongelmat.²⁶

²¹ Oulun Wiikko-Sanomia 3.8.1867.

²² Eländet I landet. Borgåbladet 30.12.1865. [”Näissä olosuhteissa ei ole odotettavissa muuta kuin nälänhätä monille tai mikä tarkoittaa samaa, kuolema sopimattoman ruoan seurauksena.”]

²³ Weiss 2000, 147.

²⁴ Malthus 1998 [1798], 4.

²⁵ mt., 41–44.

²⁶ Weiss 2000, 147.

Vaikka Malthusin tarkoituksiperät olivat ilmeisen poliittiset, on hänen teoriaansa varsin oikeutetusti kritisoitu nälänhädän liiallisesta luonnontieteellistämisestä.²⁷ Kehitystaloustieteilijä Stephen Devereux on kritisoinut elintarvikkeiden puutetta korostavia teorioita yleisemmälläkin tasolla siitä, että ne epäpolitisivat nälänhätää. Teoriat selittävät nälänhädän syntyä esimerkiksi uskonnollisin selitysmallein ja keskittyvät kadon merkitykseen elintarvikekriisin taustalla. Inhimillisen toiminnan epäonnistumiset elintarvikepuulan ehkäisyssä puolestaan jäävät huomiotta.²⁸ Malthusilainen tulkinta sopii huonosti yhteen laajan nälänhätätulkinnan kanssa, sillä teoria näkee nälänhädän ravinnonpuutteen aiheuttamana ylimääräisenä kuolleisuutena ja unohtaa ilmiön poliittiset ja sosiaaliset ulottuvuudet. Alexander de Waalin mukaan nälänhätä-termin kytkeminen ajatukseen ruuan puutteen aiheuttamasta korkeasta kuolleisuudesta onkin lähtöisin nimenomaan Malthusilta.²⁹

Oman tutkimukseni kannalta Malthusin teoria on tärkeä lähinnä siksi, että sen merkitys myöhemmälle nälänhätätutkimukselle on ollut suuri. Esimerkkinä malthusilaisittain painottuneesta näkökulmasta 1860-luvun nälkävuosiin voidaan mainita ainakin John Lefgrenin artikkeli *Nälänhätä Suomessa 1867–68*. Lefgrenin mukaan vuosien 1867–1868 nälänhätään vaikutti kaksi merkittävää tekijää: väkiluvun kasvu ja lisääntynyt riippuvaisuus rukiin tuotannosta. Erityisesti rukiin kato oli Lefgrenin tulkinnan mukaan välitön syy vuosien 1867–1868 nälänhätään.³⁰ Myös vallitsevassa näkemyksessä 1860-luvun tapahtumista vanhan maatalouden loppukriisinä on nähtävissä malthusilaisia kaikuja.³¹

Ostovoiman merkitystä nälänhädän synnyn taustalla korostavista nälänhätätutkijoista tunnetuin lienee intialainen taloustieteilijä Amartya Sen. Sen kiinnitti 1981 julkaistussa teoksessaan *Poverty and Famines*³² huomionsa siihen, että pelkkä elintarvikkeiden kokonaissaatavuuden selvittäminen ei riitä nälänhädän syiden ja kulun selvittämiseen. Keskeistä on se, miten elintarvikkeet jakautuvat eri väestöryhmien välillä.³³ Silloinkin kun nälänhätään liittyy viljakato, voidaan nälänhätä ehkäistä tehokkaalla uudelleenjako-

²⁷ Hyvän yleiskuvan keskustelusta tarjoaa esim. Weiss 2000, 149–152.

²⁸ Devereux 2007b, 9.

²⁹ de Waal 1989, 15, 18.

³⁰ Lefgren 1974, 193–194.

³¹ Ks. luku 2.4.

³² Sen 1981.

³³ Mt., 7.

politiikalla.³⁴ Senin tulkinta Bengalín vuosien 1943–1944 nälänhädästä korostaakin sota-ajan luomien inflaatiopaineiden ja hallinnon tehottomuuden merkitystä nälänhädän synnyssä. Bengalín nälänhätä ei ollut seurausta merkittävästä ruokapulasta, mutta hinnannousun seurauksena kaikilla ei enää ollut varaa ostaa tarvittavaa ravintomäärää.³⁵

Senin elintarvikkeiden jakomekanismeja käsittelevää näkökulmaa ei ole suoranaisesti sovellettu suomalaiseen aineistoon ja myös omassa tutkimuksessani se jää sivuosaan. Tutkimuskohteenani on nimenomaan elintarvikekriisin synty syksyllä 1867, eivät viljan yhteiskunnallisiin jakomekanismeihin ja epätasa-arvoisuuteen liittyvät kysymykset. Vaikka elintarvikkeiden tasaisempi jakautuminen olisi Suomessakin voinut lieventää elintarvikevajauksen seurauksia, näkee valtaosa suomalaistutkijoista kriisin taustalla vaikuttaneen myös aidon elintarvikepulan.³⁶ Talous- ja sosiaalhistorioitsija Kari Pitkänen näkee Amartya Senin tutkimuksen merkityksenä erityisesti sen, että Senin lähestymistapa on auttanut muitakin tutkijoita ymmärtämään nälänhädän epädemokraattisuuden.³⁷ On tärkeää huomata myös se, että inhimillisen toiminnan merkitystä korostava nälänhätätulkinta antaa paremmat mahdollisuudet nälänhätien torjuntaan erilaisten interventioiden kautta.

Stephen Devereux on kritisoinut niin Malthusin kuin Senin teorioita liiallisesta keskittymisestä elintarvikkeiden saatavuuteen ja jakeluun. Devereux kyseenalaistaa tällaisten teorioiden mahdollisuudet selittää nälänhädän kaltaista kompleksista prosessia³⁸ ja esittää nälänhätätutkimuksen niin sanotuksi kolmanneksi paradigmatoksi ajatusta siitä, että nälänhädissä on ennen kaikkea kyse epäonnistuneesta vastuunotosta ja vastareaktiosta.³⁹ 1900-luvun alussa infrastruktuurin kehittyminen johti ympäristöllisen haavoittuvuuden vähenemiseen ympäri maailmaa, mutta poliittinen haavoittuvuus säilyi laajoissa osissa Eurooppaa, Aasia ja Afrikkaa. Valtiot saivat lisää valtaa, jota ne pystyivät käyttämään tuhoisan talous- ja maatalouspolitiikan harjoittamiseen.⁴⁰ Devereux'n

---

³⁴ Sen 1999, 184.

³⁵ Sen 1981, 52–85.

³⁶ Esim. Häkkinen ym. 1989, 10, 20; Pitkänen 1991, 43; Ikonen 1991a, 86.

³⁷ Pitkänen 1991, 43.

³⁸ Devereux 2007b, 5–7.

³⁹ Mt., 2. Devereux viittaa edellä esiteltyihin FAD- ja FED -malleihin nälänhätätutkimuksen ensimmäisenä ja toisena paradigmatana (Mt., 2).

⁴⁰ Devereux Mt., 3. Vaikka Devereux viittaa ensisijaisesti 1900-luvun nälänhätiin, sopii ajatus valtion vahvistumisesta talouspoliittisena toimijana sekä infrastruktuurin kehittyminen ympäristöllisen haavoittuvuuden vähentäjänä myös 1860-luvun Suomeen.

edustamassa uudessa nälänhätätutkimuksessa analyttinen huomio siirtyykin pois ruoan tarjonnan häiriintymisen demografisista ja luonnontieteellisistä selitysmalleista ja keskittyy tutkimaan poliittisia epäonnistumisia nälänhädän ehkäisyssä.⁴¹ Seuraavassa alaluvussa keskityn tarkemmin oman tutkielmani kontekstissa hyvin keskeiseen ajatukseen nälänhädästä poliittisena kriisinä.

2.2 Nälänhätä poliittisena kriisinä

Useimmat nälänhädät kypsyvät pidemmän ajan, kuukausien tai jopa vuosien, kuluessa. Tästä huolimatta nälänhätä ei nykypäivänäkään aina onnistuta tehokkaasti ehkäisemään.⁴² Valtion toimet nälänhädän ehkäisemiseksi voidaan jakaa karkeasti nälänhätää ennaltaehkäiseviin toimiin sekä varsinaiseen hätäapuun. Esimodernin valtion toiminnassa hätäapua tärkeämpiä ovatkin usein olleet nälänhätää ennaltaehkäisevät toimenpiteet, kuten aktiivinen maatalouspolitiikka, kohtuullinen verotus ja kattavan viljaverkoston rakentaminen. Ongelmat niin hätäavussa kuin ennaltaehkäisevissä toimissa ovat kuitenkin yhteiset, sillä molemmat ovat riippuvaisia vallanpitäjien tahdosta ja intresseistä.⁴³ Nälkäänäkevien auttaminen on poliittinen teko ja politiikka määrittelee pitkälti sen, ketä autetaan ja ketä ei.⁴⁴ Valtion toimintaa nälänhätätilanteessa selittävät paitsi taloudelliset ja hallinnolliset resurssit, myös ideologia ja vallitsevat käytännöt. Tästä syystä nälänhädän historiallinen ymmärtäminen vaati tapahtumien kulun selvittämisen lisäksi rakenteellisiin syihin ja kulttuuriin perehtymistä.⁴⁵

Kun tutkitaan valtiovallan suhdetta nälänhädän ehkäisemiseen, on tärkeää pohtia myös vallanpitäjien tavoitteita ja sitä, miten he näkivät nälänhädän. Valtion toimien tärkeänä tavoitteena nälänhätätilanteessa on usein nähty kuolemien, ei niinkään nälän ehkäiseminen. Esimerkiksi Brittien avustustoimet 1840-luvun Irlannissa kohdennettiin nimenomaan kuolemien ehkäisemiseen. Vain niitä avustettiin, jotka olivat nälkäkuoleman partaalla.⁴⁶ Vallanpitäjät ovat usein myös kokeneet nälänhädän uhkaksi omalle vallalleen ja pyrkineet tämän vuoksi ehkäisemään nälänhätä.⁴⁷ Antti Häkkisen hypoteesin mukaan 1860-luvun Suomessa avustus- ja hyväntekeväisyyspolitiikka saivat

---

⁴¹ Mt, 7.

⁴² Devereux 2000, 27.

⁴³ Weiss 2000, 169.

⁴⁴ Mt., 121.

⁴⁵ Arnold 1988, 8.

⁴⁶ de Waal 1989, 18–19.

⁴⁷ Weiss 2000, 168.

muotonsa sen mukaan, miten lähellä oltiin valtapoliittisia kysymyksiä. Ei myöskään haluttu ajautua tilanteeseen, jossa ”väki olisi loppunut kokonaan”.⁴⁸ Valtiollisen toiminnan tavoitteena 1860-luvun Suomessa voidaan siis nähdä paitsi korkean kuolleisuuden ehkäisy myös yhteiskuntarauhan säilyttäminen. Voidaankin ehkä väittää, että suomalaisten 1860-luvun päättäjien silmissä nälänhätä nähtiin paitsi kadon aiheuttamana ylimääräisenä kuolleisuutena, myös sosiaalisena ilmiönä, johon liittyi niin kerjäläisyys kuin yhteiskuntarauhan järkkymisen mahdollisuus.

Taloustieteilijä Amartya Sen on nostanut esiin hallituksen roolin nälänhädän synnyssä vuonna 1999 julkaistussa teoksessaan *Development as Freedom*. Teoksessaan Sen väittää, että nälänhätä ei tapahdu demokratioissa. Senin mukaan nälänhädät ovatkin varsin helposti ehkäistävissä, mikäli hallitus yrittää ehkäistä niiden syntymistä.⁴⁹ Demokratian vaikutukset nälänhädän ehkäisyssä ovat Senin mukaan moninaiset, eivätkä selity vain sillä, että demokraattiset valtiot ovat keskimäärin taloudellisesti vakavaraisempia kuin ei-demokraattiset valtiot. Demokraattisten vaalien luoma poliittinen paine, monipuoluepolitiikka sekä vapaa journalismi ehkäisevät nälänhätä tehokkaasti.⁵⁰ Vapaa lehdistö ja aktiivinen poliittinen oppositio tarjoavatkin parhaan varoitusjärjestelmän nälänhätien varalta. Vapaan lehdistön puute puolestaan voi johtaa tilanteeseen, jossa hallitus jää oman propagandansa uhriksi. Esimerkkinä tällaisesta tilanteesta Sen tarjoaa Kiinan tilanteen 1950–1960-lukujen taitteen niin sanotun suuren harppauksen nälänhädän aikana. Pyrkiessään suosioon Pekingissä paikallisvirkamiehet esittivät turhan positiivisia raportteja maakuntien tilanteesta.⁵¹

Stephen Devereux jakaa Amartya Senin ajatuksen siitä, että nälänhädät ovat helposti ehkäistävissä, mikäli hallitus niin haluaa. Nälänhätä syntyy, koska sitä ei ole estetty.⁵² Silloinkin, kun elintarvikekriisin taustalta löytyy kato, täytyy ymmärtää, että paikallisen, kansallisen ja kansainvälisen toiminnan epäonnistuminen sallii tilanteen kärjistyä nälänhädäksi.⁵³ Devereux'n mukaan epäonnistumista nälänhädän ehkäisyssä saattavat selittää paitsi puutteelliset tiedot ongelmien laadusta, myös byrokraattinen jäykkyys

⁴⁸ Häkkinen 1999, 113, 129.

⁴⁹ Sen 1999, 51.

⁵⁰ Mt., 178.

⁵¹ Mt., 181. Amartya Senin mukaan opposition aktivismi on tärkeä voima myös ei-demokraattisissa valtioissa (Mt., 156).

⁵² Devereux 2000, 27.

⁵³ Devereux 2007b, 1.

sekä kapasiteetin tai poliittisen tahdon puute.⁵⁴

Politiikan merkitystä nälänhädän synnyssä korostaa myös kansainvälisen politiikan professori Jenny Edkins esittäessään, että nälänhädissä ei olisikaan kyse sosiaalisen, poliittisen ja taloudellisen järjestelmän epäonnistumisesta, vaan pikemminkin järjestelmän tuotteesta. Teoriat, jotka näkevät nälänhädän ruuan tuotannon ja jakelun epäonnistumisena tai laajempaan elinkeinokriisiinä ovat sokeita sille, että nälänhädät ovat vallitsevan järjestelmän tuotteita, tästä näkökulmasta siis pikemminkin vallitsevan järjestelmän menestyksiä kuin epäonnistumisia.⁵⁵

Koska nälänhädän poliittisuus on aiemmassa tutkimuksessa jäänyt jossain määrin paitsioon, koen erityisen kiinnostaviksi Senin, Devereux'n ja Edkinsin ajatukset, joissa yhteistä, vaikkakin hieman eri tavoin painotettuna, on näkemys nälänhädän poliittisuudesta. Vaikka kaikki kolme tutkijaa viittaavat tutkimuksissaan pääsääntöisesti moderneihin nälänhätiin, tarjoaa ajatus nälänhädän poliittisuudesta tärkeän ja hyvän pohjan myös 1860-luvun Suomen tapahtumien uudelleentulkinnalle.⁵⁶

1860-luvun Suomi oli vielä kaukana demokratiasta, eikä lehdistökään ollut vapaa⁵⁷, mutta poliittisen ja kulttuurisen liberalismiin vähittäinen esiin murtautuminen ja infrastruktuurin huomattava kehitys juuri 1850- ja 1860-luvulla luo mielenkiintoista taustaa tutkimukselle. Suomessa ei Risto Alapuron mukaan vielä 1860-luvulla ollut mitään niistä edellytyksistä, jotka olisivat voineet antaa kriisille poliittisen merkityksen,⁵⁸ mutta voisiko päättäjiin kohdistuvan poliittisen painostuksen puute Suomessa osaltaan jopa selittää synkkää lopputulosta? Voisiko nähdä, että syksyn 1867 elintarvikekriisi ja talven nälänhätä olivat pikemminkin vallinneen epädemokraattisesta poliittisen järjestelmän seuraus, eivätkä niinkään yksittäinen epäonnistuminen muutoin toimivassa hallinnossa? Entä miten vaikuttivat osin taloudellisen liberalismiin mukaiset päätökset ja vastuun siirto markkinavoimille sekä toisaalta poliittisen ja kulttuurisen

---

⁵⁴ Devereux 2000, 27.

⁵⁵ Edkins 2007, 53, 61.

⁵⁶ Devereux tosin toteaa, että ajatusta nälänhädistä poliittisen vastareaktion epäonnistumisena voisi todennäköisesti soveltaa moniin, ehkä jopa useimpiin, menneiden vuosikymmenten ja vuosisatojen nälänhätiin (Devereux 2007b,13).

⁵⁷ Ennakkosensuuri poistettiin vuonna 1865 hallitsijan vahvistamalla painovapauslailla. Painovapaus jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, sillä toukokuussa 1867 annettiin hallinnollinen painoasetus, joka palautti ennakkotarkastuksen (Landgren 1988, 277).

⁵⁸ Alapuro 1999, 223.

liberalismin, käytännössä demokratian, puute kriisin kärjistymiseen 1860-luvun Suomessa?

2.3 Nälänhätä ja markkinat

Suuret vaihtelut viljan hinnassa ovat uhka yhteiskuntajärjestykselle, joten poliittisessa vallassa olevat ovat usein pyrkineet vaikuttamaan myös markkinoiden toimintaan.⁵⁹ Viljamarkkinoiden roolista nälänhädän ehkäisyssä vallitsee tutkimuksessa eriäviä näkemyksiä ja empiiriset tutkimustulokset markkinoiden toiminnasta nälänhädissä ovatkin ristiriitaisia. Tutkimukset markkinoiden toiminnasta 1900-lukua edeltäneissä nälänhädissä ovat myös melko harvalukuisia.⁶⁰ Markkinoiden toimintaa Suomen 1860-luvun nälänhädässä on kuitenkin tutkittu jonkin verran. Alpo Virtanen on tutustunut pro gradu -työssään senaatin vuoden 1867 kadon johdosta suorittamiin ulkomaisiin viljanhankintoihin⁶¹ ja Vappu Ikonen kauppahuoneiden rooliin syksyn 1867 viljavajauksen synnyssä.⁶² Keskeisin aihepiiriin liittyvä tutkimus on kuitenkin irlantilaisen historiantutkijan Cormac Ó Grádan käsialaa.⁶³

Ajatus siitä, että vapaat markkinat lieventävät nälänhätää, esitettiin ensimmäisenä 1700-luvun Ranskassa.⁶⁴ Tunnetuin vapaiden markkinoiden kadon vahinkoa pienentävän vaikutuksen puolestapuhuja lienee kuitenkin skotlantilainen Adam Smith (1723–1790). Smithin mukaan vapaat markkinat tasapainottivat puutteen vaikutuksia sekä alueellisesti, että ajallisesti.⁶⁵ Smithin mukaan eurooppalaiset nälänhädät olivatkin seurausta hallituksen yrityksistä poistaa niukkuutta sopimattomin keinoin.⁶⁶

Taloushistorioitsija Karl Polanyi (1886–1964) puolestaan liittyy markkinavoimat sosiaalisen sopimuksen murtumiseen, joka vallitsi esikapitalistisissa yhteisöissä hallitsijan ja hallittujen välillä.⁶⁷ Feudalistisissa yhteisöissä aateluus oli velvoittanut markkinoiden säätelyyn, mutta kapitalistisessa yhteiskunnassa vapaat markkinat eivät samalla tavalla

---

⁵⁹ Ó Gráda 2009, 133–134.

⁶⁰ Ó Gráda 2002, 3–4.

⁶¹ Virtanen 1957.

⁶² Ikonen 1988.

⁶³ Ó Gráda 2001; Ó Gráda 2002.

⁶⁴ Ó Gráda 2009, 135–136.

⁶⁵ Mt., 140.

⁶⁶ Ó Gráda 2002, 2.

⁶⁷ Polanyi 2009 [1944], 110–111.

estäneet ihmisiä nääntymästä nälkään.⁶⁸ Markkinoiden onkin nähty kärjistävän nälänhätää siirtämällä ruokaa alhaisen ostovoiman alueilta rikkaammille alueille.⁶⁹ Myös tuottajien ja kauppiaiden on usein nähty olleen ainakin osin syyllisiä nälänhätään.⁷⁰ On esitetty, että kilpailevien markkinoiden puuttuminen normaaliaikoina voi johtaa tällaisten keinottelijoiden nousuun nälänhädän aikana.⁷¹

On myös esitetty, että markkinat eivät toimi kunnolla nälänhätätilanteessa. Esimerkiksi sääolot voivat hankaloittaa viljakuljetuksia.⁷² Nykyisin melko vallitsevan tulkinnan mukaan viranomaiset eivät esikapitalistisissa yhteiskunnissa voineet luottaa markkinoiden toimintaan, koska tieto kulki hitaasti ja liikenneyhteydet olivat kalliita.⁷³

Cormac Ó Gráda esittää historialliseen todistusaineistoon nojaten, että markkinoiden integraatio ja maailman nälänhätien väheneminen ovat yhteydessä toisiinsa. Ilmiöiden välillä ei kuitenkaan vallitse kausaalisuhde, jossa hyvin toimivat markkinat ehkäisisivät nälänhätää, vaan sekä nälänhätien väheneminen, että toimivat markkinat ovat yhteydessä taloudelliseen kehitykseen.⁷⁴ Ó Grádan mukaan onkin epätodennäköistä, että markkinat parantaisivat köyhien asemaa ja tasa-arvoa nälänhädän koettelemassa yhteiskunnassa.⁷⁵ Markkinat eivät myöskään ole muusta yhteiskunnasta ja kehityksestä irrallinen tekijä, vaan kuljetusmahdollisuudet ja -kustannukset vaikuttavat suuresti markkinoiden toimintaan.⁷⁶ Ó Gráda nostaa esiin sen, että sokea usko markkinamekanismin nälänhätää lieventävään vaikutukseen saattaa johtaa katastrofaalisiin seurauksiin, kuten kävi 1800-luvun Irlannissa. Vaikka viljamarkkinoiden epäonnistuminen ei uusimman tutkimuksen valossa ollut syynä nälänhätiin ainakaan esimodernissa Euroopassa, epäonnistuivat markkinavoimat useaan otteeseen viljakadon seurauksien korjaamisessa. Tästä esimerkkinä käy paitsi 1840-luvun Irlanti myös 1860-luvun Suomi.⁷⁷

---

⁶⁸ Ó Gráda 2009, 129.

⁶⁹ Ó Gráda 2002, 1; Ó Gráda 2001, 575.

⁷⁰ Ó Gráda 2009, 130.

⁷¹ Ó Gráda 2002, 1.

⁷² Mt., 1.

⁷³ Ó Gráda 2009, 130.

⁷⁴ Mt., 157–158.

⁷⁵ Mt., 193.

⁷⁶ Mt., 155.

⁷⁷ Mt., 158.

2.4 Aiempi tutkimus

Hallituksen roolista hädäntorjunnassa esitettiin erilaisia näkemyksiä jo 1860-luvun katastrofin aikana ja varsin pian sen jälkeen. 1800-luvulla aihetta käsitelleet teokset eivät ole tieteelliseltä anniltaan kovinkaan vakuuttavia, mutta teosten suuri merkitys myöhemmälle tutkimukselle tekee niistä tutustumisen arvoisia. Varsin pitkään nälkävuositutkimusta leimasi Agathon Meurmanin perintö. Konservatiivinen ja suomalaismielinen lehtimies, kirjailija ja valtiopäiväedustaja Meurman⁷⁸ kuvasi 1860-luvun nälkävuosia jo vuosina 1867 ja 1868 Kirjallisessa Kuukausilehdessä julkaistuissa artikkeleissaan.⁷⁹ Meurmanin mukaan kriisin syynä olivat keinotekoiset avustukset viljan viljelyn liian kalliiseen tehostamiseen, huonojen isäntien pystyssä pitämiseen ja syrjäseutujen ongelmien alituisen lykkäämiseen. Meurman ei nähnyt avun antamista katovuosina valtion velvollisuutena. Hänen näkemyksensä mukaan kuvernööri tulisi pikemminkin kieltää kirjoittamasta sanaakaan lääniensä tilasta ja tilalliset sekä tilattomat saisivat jäädä oman onnensa nojaan.⁸⁰

Vuonna 1892 Meurman julkaisi vielä kirjasen *Nälkävuodet 1860-luvulla*⁸¹, jossa hän nosti jälleen esiin valtion runsaiden avustusten turmiollisuuden väestön siveelliselle ja taloudelliselle asemalle. 1890-luvulla Meurman tosin jo myönsi, että vuonna 1867 valtion avustukset olivat välttämättömiä. Tämä ei kuitenkaan Meurmanin mukaan tehnyt tyhjäksi sitä väitettä, että hallituksen avustukset yleisesti ottaen olivat vahingollisia.⁸² Kirjoituksillaan Meurman hyökkäsi erityisesti kirjailija Karl Tavastjerna vastaan. Tavastjerna oli nostanut esiin hallituksen toiminnan puutetta arvostelevia näkökulmia vuonna 1891 julkaistussa kaunokirjallisessa teoksessaan *Hårda tider*.⁸³ Meurmanin teos sisältää lähdemainintoja, mutta on asiatekstin lisäksi myös melkoinen sekoitus kansankiihotusta ja muistikuvia.⁸⁴ Teoksen tärkein anti lieneekin juuri se suuri merkitys, joka sillä on puutteistaan huolimatta ollut myöhemmälle nälkävuositutkimukselle. Meurmanilta näyttäisi siirtyneen lukuisiin myöhempiin tutkimuksiin muun muassa ajatus siitä, että kansan parissa eli nälkävuosina

⁷⁸ Suomen kansallisbiografia 6, 682–684.

⁷⁹ Köyhyydestä maassa. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1867; Vielä maan köyhyydestä. Kirjallinen Kuukausilehti 8/1867; Nyt ja Ennen. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1868; Mitä opettavat viimeksi kuluneet hädän ajat? Kirjallinen Kuukausilehti 12/1868.

⁸⁰ Nyt ja Ennen. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1868, 150–151.

⁸¹ Meurman 1892.

⁸² Mt., 70.

⁸³ Tavastjerna 1991 [1891].

⁸⁴ Kannisto 1986, 11–12.

lausahdus ”kyllä keisari ruokkii”.⁸⁵

1900-luvun alkupuoliskolla hallinnon rooli 1860-luvun nälkävuosina ei herättänyt kovinkaan suurta tutkimuksellista kiinnostusta, vaikka nälkävuosien on myöhemmin nähty luoneen osaltaan pohjaa työväenliikkeen synnylle, luokkaymmärryksen kasvulle⁸⁶ ja jopa Suomen sisällissodalle.⁸⁷ Yksi tärkeimmistä vuosien 1867–1868 tapahtumia käsittelevistä 1900-luvun alkupuoliskon teoksista on V.F. Johansonin vuonna 1924 ilmestynyt *Finlands agrarpolitiska historia*. Johanson on nostanut esiin talouspolitiikan ja kadon seurausten välisen yhteyden. Hän asettaa vastakkain J.V. Snellmanin tunnetun lausahduksen siitä, että mikäli talonpojat eivät halua elättää työläisiä työntekijöinä, tulee heidän elättää nämä kerjäläisinä sekä toisaalta talonpoikien oikeuden yhteiskuntaorganisaatioon, joka ei ajaisi heitä kerjuusauvan varteen. Aikana, jolloin yhteiskunta tarvitsi kaiken tuen maataloudelle, jätettiin maatalous ilman tukea. Johansonin mukaan liberalismi näyttikin esiinmurtautumiskaudellaan Suomessa nurjan puolensa.⁸⁸

Eräänlaisena vallitsevana tulkintana 1860-luvun nälänhädän synnystä voidaan pitää agraarihistorioitsija Arvo Soinisen 1970-luvulla esittämää tulkintaa, jossa vuosien 1867–1868 katastrofi on nähty Suomen perinteisen maatalouden loppukriisinä. Suomen perinteinen maatalous ei enää kyennyt elättämään kasvavaa väestöä. Kaskiviljely oli ajautunut kriisiin Itä-Suomessa ja kriisi laajeni lopulta koko Suomen maataloutta koskevaksi.⁸⁹ Soininen ei kuitenkaan näe nälänhätää vain vuoden 1867 kadon seurauksena, vaan nostaa esiin myös yhteiskunnan epätasa-arvoisuuden sekä talouspolitiikan merkityksen kriisin kärjistymisessä. Elintarvikevajaus muodostui Suomessa vuonna 1867 erityisen suureksi, sillä viljaa tuotiin maahan vähemmän kuin vuosikymmenen aiempina katovuosina. Muutosta viljan tuonnissa Soininen selittää yleisellä talouskehityksellä sekä harjoitetulla talouspolitiikalla.⁹⁰ Osa myöhemmistä tutkijoista ei kuitenkaan ole juurikaan käsitellyt talouspolitiikan ja viljan tuonnin merkitystä, vaan esimerkiksi Snellmanin elämäkerran kirjoittaneen Raimo Savolaisen tulkinnan mukaan vuoden 1867 kato kärjistyi katastrofiksi väestönkasvun ja

⁸⁵ Ks. Kannisto 1986, 8, 17.

⁸⁶ Häkkinen 1992b, 165.

⁸⁷ Häkkinen 1987, 76.

⁸⁸ Johanson 1924, 429–430.

⁸⁹ Soininen 1974, 382–394.

⁹⁰ Soininen 1974, 404.

maatalouden alkeellisen tilan yhteentörmäyksessä.⁹¹

Suuremmassa määrin nälkävuodet nousivat suomalaisen historian tutkimuksen keskiöön 1980-luvun loppupuolella toteutetun Suomen Akatemian yhteiskuntatieteellisen toimikunnan rahoittaman *1860-luvun suuret nälkävuodet* -projektin myötä. Projektin näkökulmassa on keskeistä se, että nälänhädän syytä ei haettu vain perinteisistä luonnontieteellisistä selitysmalleista, vaan näkökulma siirrettiin yhteiskuntaa analysoivaan suuntaan sekä yksilöiden ja ryhmien toiminnan tarkasteluun nälänhädässä. Projektin keskeisistä tuloksista parhaan kuvan antanee vuonna 1991 ilmestynyt teos *Kun halla nälän tuskan toi. Miten Suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, jonka kirjoittamiseen ovat osallistuneet Antti Häkkinen, Vappu Ikonen, Kari Pitkänen ja Hannu Soikkanen. Kuten teoksen otsikostakin on huomattavissa, nälänhädän sosiaaliset ulottuvuudet nousevat tutkimuksen keskiöön. Myös viranomaisten toimintaan on kiinnitetty huomiota, mutta projektin kiinnostuksen keskiössä ovat paikalliset virkamiehet, eivät senaatti ja ylin virkamiehistö.⁹²

Viimeiset kaksikymmentä vuotta ovat olleet melkoista hiljaiseloa suomalaisen nälkävuositutkimuksen kentällä. Uusinta tutkimusta edustavat Cormac Ó Grádan Suomen viljamarkkinoiden toimintaa nälkävuosina käsittelevät artikkelit. Suomen nälkävuodet toimivat Ó Grádan mukaan esimerkkinä tilanteesta, jossa kato kukisti toimivat markkinat. Mikäli valtiota halutaan syyttää nälkävuosien tapahtumista, ei syy löydy ainakaan siitä, että valtio olisi liiallisesti puuttunut markkinoiden toimintaan. Pikemminkin valtiota voidaan syyttää riittämättömästä ”oikeutusten” (entitlements) siirrosta.⁹³ Nälänhädän syynä olivat pikemmin kehittymätön maatalous ja viranomaisten riittämätön politiikka kuin markkinoiden epäonnistuminen.⁹⁴

Aiempi tutkimus on jokseenkin erimielinen sen suhteen viivyteltiinkö avustusviljan ostossa kesällä 1867 ja mikäli näin tehtiin, mitkä olivat syyt viivyttelyyn. Snellmanin ja senaatin toimettomuutta kesällä 1867 sekä suhteellisen vähäistä viljan tuontia on selitetty niin valtion huonolla taloudellisella tilanteella kuin tiedon puutteella.⁹⁵ Myös se

⁹¹ Savolainen 2005b, 16; Savolainen 2006, 775.

⁹² Häkkinen ym. 1989, 10–11.

⁹³ Ó Gráda 2002, 21.

⁹⁴ Ó Gráda 2001, 588; Ó Gráda 2002, 22.

⁹⁵ Esim. Pitkänen 1991, 63–64.

on nostettu esiin, että aikakauden sääty-yhteiskunta hyväksyi epätasa-arvoisuuden eri tavalla kuin nyky-yhteiskunta.⁹⁶

Useat tutkijat ovat kommentoineet senaatin tietotasoa kesällä 1867, vaikka aihetta ei ole tutkittu systemaattisesti. Raimo Savolaisen mukaan kuvernöörien antamien tietojen pohjalta Snellmanilla oli jopa syytä optimismiin kesällä 1867. Toisaalta Savolainen myös toteaa, että syksyllä 1867 hädän laajuuden hahmottaminen oli mahdotonta, sillä rahvaan ilmoituksiin ei voitu luottaa, eikä kaikkea viljaa ollut vielä puitu.⁹⁷ Vappu Ikonen mukaan on epävarmaa, kuinka hyvin senaatti ja Snellman tiesivät tilanteen ja kadon vakavuuden eri puolilla maata. Vasta syyskuun alun hallojen jälkeen kato oli tosiasia. Puutteellisin tiedoin oli mahdotonta arvioida viljan tarvetta eri lääneissä.⁹⁸ Myös Oiva Turpeinen arvioi, että tuskin edes Snellman kykeni vielä vuoden 1867 syyskuun puolessa välissä aavistamaan kadon tavatonta suuruutta tai tulevaa katastrofia.⁹⁹ Turpeinen myös toistaa jo Agathon Meurmanin esittämän ajatuksen siitä, että aikalaiset eivät voineet ennustaa sitä, että kesällä 1868 tiedossa oli kohtalainen sato. Miten olisi käynyt, jos maata olisi jälleen kohdannut kato?¹⁰⁰ Kari Pitkänen on puolestaan nostanut esiin sen, että jo alkukesästä 1867 oli selvää, että vuodentulosta ei rukiin osalta tulisi hyvää. Pitkäsen mukaan hallitus ei kuitenkaan aikaillut toimenpiteissään syksyllä 1867, kun alkoi selvittää miten laajoja alueita kato oli kohdannut. Kevään kuolleisuuskriisiin viitaten Pitkänen toteaa, että hallitus ei varmasti suhtautunut välinpitämättömästi onnettomuuteen, mutta romahdus tuli niin äkkiä ja sellaisena ajankohtana, ettei paljon enempää ollut tehtävissä. Aikalaiset tuskin saattoivat kuvitella mitään kevään 1868 kuolleisuuskriisiä vastaavaa tapahtuvaksi.¹⁰¹ Antti Häkkisen mukaan tilanne paljastui koko kauheudessaan vasta vuosien 1867 ja 1868 taitteessa.¹⁰²

Aiempi tutkimus on nostanut esiin myös valtion taloudellisen tilan merkityksen hitaiden aputoimien taustavaikuttajana. Kari Pitkäsen mukaan senaatin toimia tarkastellessa on otettava huomioon se, että maassa vallitsi käytännössä hätätila jo ennen vuoden 1867

⁹⁶ Esim. Soikkanen 1991, 28.

⁹⁷ Savolainen 2006, 782–784.

⁹⁸ Ikonen 1988, 64–65.

⁹⁹ Turpeinen 1986, 153; Turpeinen 1991, 51.

¹⁰⁰ Meurman 1892, 30; Turpeinen 1991, 51.

¹⁰¹ Pitkänen 1991, 63–64.

¹⁰² Häkkinen 1999, 115.

katoa.¹⁰³ Raimo Savolaisen mukaan Snellmanin optimismi kesällä 1867 ei sittenkään perustunut hänen heikkoon kykyynsä ennustaa säätä, vaan valtion heikkoon taloudelliseen tilanteeseen. Oli taloudellisesti järkevää toivoa hyvää satoa niin kauan kuin mahdollista sen sijaan, että olisi riskeerattu tuomalla liian aikaisin viljaa, jolla ei ehkä olisi ollut riittävästi kysyntää.¹⁰⁴ Savolaisen väite on kuitenkin epälooginen siinä mielessä, että kun kato ennusmerkkien mukaisesti kohtasi Suomea ja muita Itämeren maita, viljan hinnat jatkoivat nousuaan ja tuonti tuli kalliiksi.

Aiemmassa tutkimuksessa on löydettävissä viitteitä myös siitä, että päättäjät eivät kokeneet olevansa vastuussa kriisin uhreista. Hannu Soikkasen mukaan aikakauden säätyyhteiskunta ja luterilainen kirkko hyväksyivät eriarvoisuuden eri tavalla kuin myöhemmin. Käsitys valtiovallasta oli erilainen.¹⁰⁵ Alpo Virtanen on jo 1950-luvulla laatimassaan pro gradu -työssään todennut, että maan virkavaltainen hallitus lienee ollut hidas ja haluton huolehtimaan kansan hyvinvoinnista, eikä tällaista vastuuta edes asetettu valtiollalle.¹⁰⁶ Kari Pitkänen on puolestaan nostanut esiin sen, että aikakauden traditionaalinen ajattelu tuki politiikkaa, jossa vastikkeettoman avun nähtiin laiskistavan kansaa. Todelliseen auttamiseen olisi vaadittu voimakasta poliittista tahtoa ja esimerkiksi olennaisia tulonsiirtoja, mutta tällaisia toimia ei ilmeisesti edes vakavasti harkittu.¹⁰⁷ Siitä huolimatta, että aiempi tutkimus on nostanut esiin näkökulmia, jotka korostavat poliittisen tahdon puutteen merkitystä vuosien 1867–1868 elintarvike- ja nälkäkriisin taustalla, ei kyseistä nälänhätää ole aiemmassa tutkimuksessa juurikaan analysoitu poliittisena kriisinä.

---

¹⁰³ Pitkänen 1991, 64.

¹⁰⁴ Savolainen 1987, 40.

¹⁰⁵ Soikkanen 1991, 28.

¹⁰⁶ Virtanen 1957, 16.

¹⁰⁷ Pitkänen 1991, 66

2.5 Oma tutkimuskohde ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkielman yhtenä tavoitteena on haastaa vallitseva tulkinta vuosien 1867–1868 nälänhädästä vanhan maatalouden loppukriisinä. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole kiistää aikakauden maatalouden ongelmia, vaan nostaa esiin talous- ja hätäapupolitiikan suunnanmuutoksen ja vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän merkitys nälänhätään liittyneen elintarvikekriisin kärjistymisessä. Vuosituhannen vaihteen nälänhätätutkimus korostaa harjoitetun politiikan merkitystä nälkäkriisien ehkäisyssä, mutta koska nälänhätiin keskittyvä historiantutkimus on Suomessa ollut vähäistä viime vuosikymmeninä, hallinnon merkitys on suomalaisessa tutkimuksessa jäänyt osin taka-alalle. Aiemmassa tutkimuksessa syksyn 1867 elintarvikekriisiä sekä vuosien 1867–1868 nälänhätää on selitetty suurissa määrin demografis-luonnontieteellisin selitysmallein, jotka eivät nykytutkimuksen valossa näyttäyty riittävinä selittäjinä nälänhädälle tai edes elintarvikekriisille.

Oman tutkielmani keskiöön asettuu syksyn 1867 elintarvikekriisi. Keskeinen tutkimuskysymykseni liittyy siihen, mikä oli harjoitetun talous- ja apupolitiikan rooli syksyn 1867 elintarvikekriisin synnyssä. Miksi hallitus ei ryhtynyt toimiin tarvittun viljalainan saamiseksi jo kesällä 1867? Miksi kadon annettiin kärjistyä yhdeksi Suomen historian pahimmista elintarvikekriiseistä? Stephen Devereux'n mukaan epäonnistumista nälänhädän ehkäisyssä selittävät paitsi puutteelliset tiedot ongelmien laadusta, myös byrokraattinen jäykkyys sekä kapasiteetin tai poliittisen tahdon puute.¹⁰⁸ Millaiset tekijät selittävät Suomen hallinnon hidasta toimintaa kesällä 1867? Vaikuttiko toimettomuuden taustalla tiedon, tahdon vai resurssien puute?

Aiemmassa tutkimuksessa on käsitelty kohtuullisen kattavasti kesän ja syksyn 1867 talouspoliittisen päätöksenteon taloudellisia taustoja, mutta talouspolitiikan poliittinen puoli on jäänyt vähäisemmälle huomiolle. Oman tutkimukseni keskiössä on nimenomaan päättäjien kannattama talouspoliittinen doktriini, 1860-luvun yhteiskunnan päätöksenteolle luomat kehykset sekä mahdollinen kilvoittelu erilaisten mielipiteiden välillä. Talouspoliittisen doktriinin ja valtion taloudellisen tilanteen lisäksi merkittäväksi päätöksenteon selittäjäksi ja omaksi tutkimuskohteekseni nousee myös hallinnon tietotaso kesällä 1867. Väite siitä, että hallinnon tietotaso sato-odotuksia koskien olisi

---

¹⁰⁸ Devereux 2000, 27.

vuonna 1867 ollut huono,¹⁰⁹ asettuu kyseenalaiseksi, kun tutkitaan esimerkiksi aikakauden tietoliikenneyhteyksien kehitystä.

Nälänhätä on elintarvikevajausta huomattavasti laajempi ilmiö, mutta olen rajannut oman tutkimukseni nimenomaan elintarvikevajauksen syntyyn syksyllä 1867. Rajaus on perusteltu, sillä Suomessa vallitsi syksyllä 1867 merkittävä elintarvikevajaus, joka osaltaan vaikutti talven nälänhätään. Vaikka jo aikalaiset ymmärsivät nälänhädän pelkkää elintarvikevajausta laajemmaksi ilmiöksi, oli elintarvikkeiden riittävä saatavuus hyvin keskeinen tekijä nälänhädän ehkäisyssä. Koska keskityn tutkielmassani elintarvikevajauksen syntyyn, ei tavoitteenani kuitenkaan ole vastata esimerkiksi kysymykseen siitä, olisiko kevään 1868 korkea kuolleisuus voitu estää oikeilla toimilla. Kuolleisuuteen vaikuttivat viljanvajauksen ohella myös elintarvikkeiden epätasainen jakautuminen sekä sairaudet ja tällainen tutkimustehtävä olisi liian laaja pro gradu -työn puitteissa selvitettäväksi. Koska syksyn 1867 elintarvikevajaus oli yksi merkittävä syy talven nälänhätään ja kevään korkeaan kuolleisuuteen, tarjoaa työni kuitenkin merkittävää lisätietoa nälänhädän kokonaiskuvan ja hallinnon roolin arvioimiseen.

---

¹⁰⁹ Ks. Esim. Turpeinen 1986, 153; Turpeinen 1991, 51; Pitkänen 1991, 63.

3 Aineistot ja metodit

Tutkielmani keskiössä on talouspoliittinen päätöksenteko motiiveineen ja seurauksineen syksyn 1867 elintarvikekriisiin liittyen. Päätöksentekoon vaikuttavat paitsi päättäjien kannattama talouspoliittinen doktriini, myös tietotilanne sekä käytännön mahdollisuudet toteuttaa vakaumuksen mukaista politiikkaa. Koska nälkävuosien olosuhteissa ajoituksella oli tärkeä rooli talouspoliittisten toimien seurausten määräytymisessä, asettuu tutkimukseni keskiöön erityisesti tiedonkulku. Keskeisinä tietolähteinä toimivat läänien kuvernöörit sekä lehdistö. Molempien tietolähteiden kohdalla on tärkeää arvioida tiedon muodostumisen prosessia, eli sitä kuka seisoo tiedon takana ja mitkä ovat tiedon tarjoajan motiivit.

3.1 J.V. Snellmanin kootut teokset

Parhaana lähteenä valtiovaraintoimituskunnan päällikkö J.V. Snellmanin talouspoliittisesta ajattelusta sekä tietotasosta kriisin edetessä toimivat hänen omat kirjoituksensa sekä nälkävuosien aikainen kirjeenvaihto. Parhaiten J.V. Snellmanin ajatukset ovatkin löydettävissä vuonna 2005 julkaistusta *J.V. Snellman kootut teokset* -kirjasarjasta. Teoksiin on kerätty Snellmanin muistioita, puheenvuoroja senaatissa, lehtiartikkeleita sekä kirjeenvaihtoa kuvernöörien, kauppiaiden ja pankkiirien kanssa.¹¹⁰ Kirjasarjan osa 22. keskittyy erityisesti nälkävuosien aikaiseen kirjoitteluun.¹¹¹

J.V. Snellman kootut teokset -sarjan lähtökohtana on vuonna 1998 julkaistu *J.V. Snellman Samlade Arbeten I-XII*, joka on Snellmanin tuotannon täydellinen ja alkuperäiskielellä julkaistu tieteellis-kriittinen editio. Suomenkielinen käännös eteneekin pääsääntöisesti ruotsinkielisen alkuperäisjulkaisun mukaisesti.¹¹² Olen hyödyntänyt nimenomaan suomennettuja Snellmanin kirjoituksia ja kirjeenvaihtoa. Ruotsinkieliset kirjoitukset ovat tietysti varsinaisia alkuperäisaineistoja, mutta koska laadukkaat suomennokset ovat helposti saatavilla ja tutkimukseni keskiössä on nimenomaan Snellmanin lausuntojen sisältö, pidän suomennosten hyödyntämistä hyvin perusteltuna. Käännöksissä on toki aina vaaransa pieneen sisällön muutokseen, ja vaikeaselkoisissa kohdissa olenkin tarvittaessa tutustunut myös ruotsinkielisiin alkuperäisteksteihin. Metodologisena lähestymistapana niin kuvernöörien kirjeisiin kuin

¹¹⁰ Savolainen 2005b, 16.

¹¹¹ Snellman KT 22.

¹¹² Savolainen 2005b, 27.

Snellmanin kirjoituksiin olen käyttänyt teemoittelua. Teemoittelussa aineistosta nostetaan esiin keskeiset tutkimusongelmia valaisevat teemat, jolloin voidaan vertailla eri teemojen esiintymistä aineistossa.¹¹³

Snellmanin hätäohjelman taustoitukseksi olen tutustunut Snellmanin hätäaputoimia ja elintarvikehuoltoa koskeviin kirjoituksiin kymmenen vuoden ajalta (1857–1867). Kun mukaan otetaan myös senaattoriaikaa edeltävät kirjoitukset, voidaan ajatella tekstien kuvastavan Snellmanin todellisia tavoitteita, ilman että tekstit voitaisiin tulkita vain vallassa olevan senaattorin politikointina. Myös läänien kuvernöörien ja Snellmanin välinen kirjeenvaihto kuvastaa paitsi Snellmanin tietotasoa läänien tilanteesta, myös niin Snellmanin kuin kuvernöörien asenteita ja poliittisia näkemyksiä. Kirjeenvaihtoon aiemmin tutustuneen Snellmanin elämäkerran kirjoittajan T.H. Reinin näkemyksen mukaan kukaan ei voine saada Snellmanin nälkävuosien aikaisesta kirjeenvaihdosta muuta kuvaa kuin että hallitus ja erityisesti finanssipäällikkö Snellman yleensä tunnollisesti pyrki täyttämään velvollisuutensa.¹¹⁴

Snellmanin ja kuvernöörien väliseen henkilökohtaiseen kirjeenvaihtoon olen perehtynyt yksityiskohtaisesti vuoden 1867 huhti-syyskuun osalta. Aineistona ovat kaikki teoksessa julkaistut kuvernöörien huhti-syyskuussa Snellmanille lähettämät kirjeet, yhteensä 34 kappaletta. Kirjeistä ehdottomasti suurimman osan, 15 kappaletta, on kirjoittanut Oulun läänin kuvernööri Alfthan. Hämeen läänin kuvernööri Molander on muistanut Snellmania kuudella kirjeellä ja Kuopion kuvernööri von Essen viidellä. Turun kuvernööri Creutz on lähettänyt huhti-syyskuun aikana kolme kirjettä ja sekä Vaasan läänin kuvernööri Wrede että Viipurin kuvernööri Oker-Blom kaksi. Mikkelin läänin kuvernööri Thilén on lähettänyt kesän aikana vain yhden kirjeen, mutta Uudenmaan läänin kuvernööri Walleen ei ainoatakaan.¹¹⁵ On kuitenkin tärkeää muistaa, että kuvernööreillä oli mahdollisuus vaihtaa ajatuksia Snellmanin kanssa myös muuten kuin kirjeitse. Esimerkiksi Uudenmaan kuvernööri Walleenin kirjeiden puuttuminen voi selittyä sillä, että hän ei nähnyt kirjoittamista tarpeelliseksi, mutta toisaalta Wallenilla on voinut olla muiden läänien kuvernöörejä paremmat mahdollisuudet vaihtaa ajatuksia Helsingissä työskennelleen Snellmanin kanssa kasvotusten.

---

¹¹³ Eskola & Suoranta 2000, 174.

¹¹⁴ Rein 1981 [1899], 463.

¹¹⁵ Ks. Snellman KT 22.

Suurin puute julkaistujen kirjeiden osalta on Snellmanin kuvernööreille lähettämien kirjeiden vähäisyys *J.V. Snellmanin kootut teokset* -julkaisussa.¹¹⁶ Esimerkiksi Alfthanin Snellmanille lähettämistä kirjeistä on huomattavissa, että Snellman ei kirjoitellut kuvernööreille kovinkaan ahkerasti,¹¹⁷ mutta selkeästi osa Snellmanin lähettämistä kirjeistä on kadonnut tai muusta syystä puuttuu *J.V. Snellmanin kootuista teoksista*.¹¹⁸ Snellmanin kirjeet voisivat tarjota lisäinformaatiota Snellmanin suhtautumisesta kuvernööreiltä vastaanottamaansa tietoon sekä täten osaltaan myös selittää kuvernöörien halukkuutta tai haluttomuutta kirjoittaa Snellmanille. Muutamista kuvernöörien kirjeistä on nähtävissä, että Snellman mitä ilmeisimmin toisinaan arvosteli kuvernöörejä varsin kärkkäästi kirjeissään,¹¹⁹ joten kirjeiden uupuminen on analyysin kannalta varsin harmillista. Muutamia Snellmanin kuvernööreille lähettämiä virallisia kirjeitä olen hakenut valtiovarainoimituskunnan kirjekonsepteista Kansalliskirjastosta, mutta henkilökohtaisten kirjeiden etsiminen esimerkiksi lääninhallitusten arkistoista ei tämän työn puitteissa ole ollut ajallisesti mahdollista.

Myöskään kesän 1867 sähköet kuvernöörien ja Snellmanin välillä eivät näytä säilyneen täydellisesti. Muutamia sähköitä löytyy niin *J.V. Snellmanin kootuista teoksista*, kuin myös valtiovarainoimituskunnan kirjekonsepteista. Järjestelmällisesti kirjattuna vihkona sähköet näyttäisivät kuitenkin säilyneen vuonna 1867 vasta syyskuun 4. päivästä alkaen.¹²⁰ Tämä tosiseikka varmasti osaltaan myös kuvastaa tilanteeseen suhtautumisen vakavuutta. Vasta syyskuun alun hallaöiden Snellman näki tilanteen niin vakavana, että järjestelmällinen ja nopea sähköiden vaihto niin kuvernöörien kuin kauppiaiden kanssa alkoi.¹²¹

¹¹⁶ Teoksesta löytyy vuoden 1867 huhti- ja syyskuun väliseltä ajalta vain yksi Snellmanin Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutzille kirjoittama kirje (Snellman KT 22, 197).

¹¹⁷ Ks. esim. Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 22.8.1867. Snellman KT 22, 157.

¹¹⁸ Alfthan (Snellman KT 22, 125) sekä von Essen (Snellman KT 22, 191) viittaavat kirjeissään Snellmanin heille lähettämiin viesteihin, joita teoksesta ei löydy. Lisäksi Raimo Savolainen viittaa Snellmanin Alfthanille 13.9.1867 lähettämään viestiin (Savolainen 2006, 785), jota ei myöskään löydy *J.V. Snellmanin kootut teokset* -kirjasarjan osasta 22.

¹¹⁹ Ks. esim. Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 17.3.1865. Snellman KT 21, 67; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 28.9.1867, Snellman KT 22, 202.

¹²⁰ Sähkösanomat 1862–1868. Ec1, Valtiovarainoimituskunnan arkisto, KA.

¹²¹ On toki mahdollista, että sähköet on myös tahallisesti hävitetty. Esimerkiksi Snellmanin Oulun kuvernööri Alfthanille 19.9.1867 lähettämä sähkö loppuu lauseeseen: ”Spara ej telegrammer”. (Sähkösanomat 1862–1868. Ec1, Valtiovarainoimituskunnan arkisto, KA).

3.2 Kuvernöörien valtiovaraintoimituskuntaan lähettämät kertomukset

Kuvernöörien keskusvirastoille läänien tilasta lähettämät tiedot sadoista, kotieläimistä ja hinnoista muodostavat tärkeimmän maataloutta koskevan lähdeaineiston 1800-luvulta.¹²² Aikaisemmassa 1860-luvun historiantutkimuksessa on hyödynnetty runsaasti vuosia 1861–1865 koskevista tiedoista lähtien Suomen virallisen tilaston sarjana II julkaistuja kuvernöörien viisivuotiskertomuksia tilastoinen.¹²³ Omassa tutkimuksessani olen päätenyt käyttämään viisivuotiskertomuksien tarjoamaa informaatiota luvussa viisi, jossa pyrin luomaan tilastollisen yleiskuvan syksyn 1867 elintarvikekriisistä. Lisäksi hyödynnän kyseisiä tietoja läänitason satotulosten kuvaamisessa luvussa kahdeksan.¹²⁴

Kun arvioidaan kesän 1867 tietotilannetta, ei vuosittaisista ja viisivuosittaisista raporteista kuitenkaan ole hyötyä. Tärkeämmälle sijalle tutkimuksessani asettuvatkin kuvernöörien kasvukauden aikana valtiovaraintoimituskuntaan lähettämät vuosikasvu-kertomukset. 1860-luvulla oli edelleen voimassa vuonna 1799 annettu ohjeistus, jossa kuvernöörejä kehoitettiin lähettämään tiedot vuosikasvun laadusta kolmena eri ajankohtana kasvukauden aikana. Ensimmäinen kertomus tuli lähettää sadon kukinnan aikaan heinäkuun puolella välissä, toinen sadon kypsyttyä elokuun puolella välissä ja kolmas viimeistään lokakuun puolella välissä, kun sato oli korjattu. Erillinen kertomus tuli lähettää, mikäli esimerkiksi halla, madot, rakeet, pitkäaikainen kuivuus tai kosteus enteili katoa tai huonoa satoa.¹²⁵ Kunkin kuvernöörin vuosittain toimittamat kolme kertomusta sisältävät kruunuvoutien lähettämät taulukoidut tiedot vuosikasvu-odotuksista sekä kuvernöörin laatiman muutaman sivun mittaisen kirjallisen yhteenvedon. Kuvernöörien yhteenvedoista osa on julkaistu *Finlands Allmänna Tidning* sekä *Suomen Wirallisia Sanomia* -lehdissä, mutta kruunuvoutien lähettämät taulukoidut tiedot löytyvät vain Kansallisarkistosta.¹²⁶

Liitteeseen 4. on kerätty tiedot sato-odotuksista rukiin ja ohran osalta läänien kuvernöörien kesän aikana lähettämistä kertomuksista vuosina 1865, 1866 ja 1867.

¹²² Viita 1965, 20.

¹²³ SVT II.

¹²⁴ Kyseiset tilastot ovat parhaat tarjolla olevat tiedot 1860-luvun satotuloksista. Agraarihistoriantutkija Arvo Soininen näkeekin vuoden 1877 maataloustilastoinnin uudistusta edeltäneet vuodet satotilastojen osalta kyseenalaisina ja epäilee satolukujen olevan liian pieniä. (Soininen 1966, 311–312).

¹²⁵ Johanson 1924, 58.

¹²⁶ Sto kd, senaatin arkisto, KA; Valtiovaraintoimituskunnan kirjediaarit, valtiovaraintoimituskunnan arkisto, KA; Ks. liite 4.

Olen muuttanut kruununvoutien taulukoissaan esittämät sanalliset arviot numeraalisen muotoon. Suurin osa kruununvoudeista on käyttänyt sato-odotuksia kuvatessaan yhteneviä ilmaisuja kuten ”missväxt”, ”medelmättig afkastning” tai ”god afkastning”, joista jokaiselle olen antanut oman numerokoodinsa.¹²⁷ Joukosta löytyy kuitenkin harvinaisempiakin sanamuotoja ja jaottelu tiettyyn ryhmään on tällaisten tapausten kohdalla omaa tulkintaani. Tilastotietoja hyödynnettäessä onkin aina muistettava, että myös numeraaliset aineistot ovat alun perin syntyneet niin sanotulla pehmeällä tavalla.¹²⁸ Käyttämäni jaottelu on nähtävissä liitteen 4. ensimmäisellä sivulla.¹²⁹

Toisinaan kertomuksissa on myös viitattu siihen, että seurakunnan tai kunnan eri osissa odotetaan erilaista satotulosta. Taulukossa on voinut olla vaikkapa sellainen ilmaisu kuin: ”dels medelmättig dels derunder” tai ” i åkrar god men i andra delar missväxt”. Tällaisissa tapauksissa olen yksinkertaisesti merkinnyt kyseisen kunnan kohdalle molempiin satotuloksiin viittaavat numerokoodit. Taulukkoni ei myöskään ota huomioon eri kuntien ja kihlakuntien väestöosuuksia tai rukiin ja ohran alueellista merkitystä ravintona. Kesän aikana lähetetyissä kertomuksissa on myös muutamia harmillisia puutteita. Esimerkiksi vuodelta 1867 Viipurin läänin ensimmäisen kertomuksen sekä Turun ja Porin läänin kolmannen kertomuksen tiedot puuttuvat, sillä kyseisiä dokumentteja ei löydy Kansallisarkistosta.

Oman tutkimukseni kannalta keskeisintä informaatiota tarjoavat vuoden 1867 kertomukset. Vuosien 1865 ja 1866 tiedot on kerätty mukaan vertailuaineistoksi, sillä ne osaltaan kertovat siitä, kuinka oikeaan kuvernöörit ja kruununvoudit arvioissaan olivat aiempina vuosina osuneet ja miltä kesän 1867 sato-odotukset näyttivät edellisiin vuosiin verrattuna. Vuosi 1865 oli varsin huono satovuosi etenkin neljässä pohjoisessa läänissä, joten kyseisen vuoden tiedot antavat mahdollisuuden vertailla kruununvoutien arvioita näinä kahtena kesänä. Vuosi 1866 puolestaan oli kohtuullisen hyvä satovuosi, joten sekin osaltaan tarjoaa mielenkiintoisen vertailukohdan. Koska J.V. Snellman oli toiminut valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä kesästä 1863 lähtien, tarjoavat näiden

---

¹²⁷ Jaotteluni on samansuuntainen kuin G. Grotenfeltillä, joka on käynyt läpi vuoden 1877 maataloustilastoinnin uudistusta edeltäneitä kuvernöörien raporteja. Grotenfeltin jaottelu on neliportainen: över medelmättig skörd, medelmättig skörd, under medelmättig skörd, missväxt (Johanson 1924, 60).

¹²⁸ Eskola & Suoranta 2000, 22.

¹²⁹ Ks. liite 4.

kolmen vuoden tiedot kohtuullisen kuvan myös hänen vuosien varrella kartuttamastaan kokemuksesta satoennusteisiin liittyen.

Tilastollista analyysiä en ole nähnyt tarpeellisena tai edes mahdollisena aineistoon liittyvien puutteiden vuoksi. Koska tutkimukseni kohteena on valtiovaraintoimituskunnan kokonaiskuva vuoden 1867 tilanteesta sekä sen suhteuttaminen aiempiin vuosiin, tarjoaa keräämäni aineisto puutteistaan huolimatta täysin riittävän aineiston.

3.4 Lehdistöaineisto

Lehdistöaineiston tehtävänä tutkielmassani on toimia kontrolliaineistona ja vertailukohtana kuvernöörien välittämälle viralliselle tiedolle. Keskeinen kysymys liittyy siihen, tarjosiko lehdistö kuvernöörien kertomuksista poikkeavaa tietoa odotettavissa olevasta sadosta sekä syksyn elintarviketilanteesta. Entä miten lehdistö suhtautui senaatin harjoittamaan politiikkaan? Päiviö Tommilan mukaan lehdistöhistorian tutkimuksessa on keskeistä pohtia erityisesti sitä kuka sanoo mitä ja kenelle.¹³⁰ Omankin tutkimukseni kontekstissa on tärkeää pohtia sitä, kuka seisoi lehdistön väitteiden takana ja millaisia tavoitteita kirjoittajilla oli. 1860-luvun lehdistöstä puhuttaessa keskeisellä sijalla on jako suomen- ja ruotsinkieliseen lehdistöön. Keskeisimmäksi aineistoksi olenkin valinnut sekä liberaalin *Helsingfors Dagbladin* että fennomaanitaustaisen *Oulun Wiikko-Sanomia* -julkaisun.

Helsingfors Dagblad toimi varsin heterogeenisen liberalistisen liikkeen äänenkannattajana. Vuoden 1862 alusta *Helsingfors Dagblad* alkoi ilmestyä kuusi kertaa viikossa ja nousi melko nopeasti pääkaupungin johtavaksi sanomalehdeksi. Avoimen poliittisen luonteensa vuoksi lehti merkitsi käännekohtaa myös Suomen lehdistön historiassa.¹³¹ Omassa tutkielmassani *Helsingfors Dagblad* on keskeisessä osassa, sillä sen voidaan nähdä edustavan eräänlaista oppositiota suhteessa valtiovaraintoimituskunnan suomalaismieliseen päällikköön J.V. Snellmaniin.

Vuonna 1829 ensimmäisen numeronsa julkaissut¹³² *Oulun Wiikko-Sanomia* ilmestyi koko julkaisuaikansa kerran viikossa.¹³³ 1860-luvulla lehden levikki oli hieman reilut

---

¹³⁰ Tommila 1982, 19.

¹³¹ Landgren 1988, 294.

¹³² Tommila 1988b, 125–126.

600 kappaletta.¹³⁴ 1860-luvulla lehden näkyväksi tavoitteeksi nousi kansallisuusaatteen korostaminen¹³⁵ ja lehden tärkeänä esikuvana sekä uutislähteenä toimi johtava fennomaanilehti *Suometar*.¹³⁶ 1860-luvun puolivälissä kansallisuuspolitiikka joutui kuitenkin olosuhteiden pakosta sivuosaan. Katovuosia koskeneesta kirjoittelusta ja torjuntaohjeista tuli Oulun *Wiikko-Sanomien* ohjelman keskeinen sisältö. Lehteen lähetetyt kirjoitukset koskivat lähes yksinomaan katovuosia.¹³⁷

Koska lehdistöaineisto on vain yksi käyttämäni aineistoista ja tarkoitukseni on nimenomaan verrata lehdistökirjoittelua kuvernöörien kertomuksiin, olen käynyt systemaattisesti läpi vain elokuussa 1867 julkaistut *Oulun Wiikko-Sanomien* ja *Helsingfors Dagbladins numerot*.¹³⁸ Elokuu, joka tavallisina vuosina oli elonkorjuun aikaa, on ajallisesti keskeinen vuodentulo-odotusten kannalta. Elokuussa myös kuvernöörien tuli toimittaa valtiovarainoimituskuntaan vuoden toinen kertomus koskien sato-odotuksia.¹³⁹ Lisäksi olen tutustunut vähemmän systemaattisesti myös muihin lehtiin. Koska lehdistö on aineistona varsin työläs, hyödynnän mahdollisuuksien mukaan myös aiemman tutkimuksen tuloksia.

3.4 Viljan hinta-aineistot

Satoennusteiden lisäksi elintarviketilannetta kuvaavat myös viljan hintavaihtelut.

Viljan korkea hinta syksyllä 1867 oli yksi syy riittämättömään tuontiin. Vaikka viljan tuonti oli määrässä mitattuna edellisiä katovuosia 1862 ja 1865 alhaisemmalla tasolla, tuonnin arvo oli korkeampi kuin edellisinä vuosina.¹⁴⁰ Viljan hinnan vaihtelun kuvaaminen auttaa taustoittamaan sitä, miten kalliiksi viivytely viljalainapäätöksessä kesällä 1867 tuli. Olisiko varhaisempi toiminta säästänyt rahaa ja mahdollistanut määrällisesti suuremman tuonnin?

Kolmen tärkeimmän viljalajin, rukiin, ohran ja kauran, hinnat on julkaistu kuukausitasolla lääneittäin *Suomalainen Wirallinen Lehti* ja *Finlands Allmänna Tidning*

---

¹³³ Tommila 1984, 58.

¹³⁴ Häkkinen 1991a, 105.

¹³⁵ Tommila 1984, 73–74.

¹³⁶ Mt., 99; *Suometaren* julkaisu loppui vuoden 1866 lopussa ja *Uusi Suometar* alkoi ilmestyä vasta 1869 (Landgren 1988, 312–313, 319).

¹³⁷ Tommila 1984, 76.

¹³⁸ *Oulun Wiikko-Sanomien* ilmestyi elokuussa 1867 viisi numeroa ja *Helsingfors Dagbladia* 27 numeroa.

¹³⁹ Johanson 1924, 58.

¹⁴⁰ ks. Soininen 1974, taulukko 25 & Pihkala 1969, taulukko 4.

-lehdissä. Alun perin julkaistut aineistot on koottu kihlakunnista ja kaupungeista senaatin valtiovarainoimituskuntaan lähetetyistä tiedoista. Kuukausittaiset tukku- ja vähittäismyyntihinnat tuli lähettää edellä mainittujen viljojen lisäksi myös perunoista, herneistä ja paloviinasta.¹⁴¹ Olen hyödyntänyt tutkielmassani pääsääntöisesti tutkimuskirjallisuudessa julkaistuja hintatietoja, jotka tarjoavat hyvän aineiston päättäjien tietotason arviointiin. Varsinaista tilastollista analyysiä en lukujen pohjalta suorita.

---

¹⁴¹ Pitkänen 1993, 43.

4 Syksyn 1867 elintarvikekriisi

Suomalaisessa ruokavaliossa oli 1860-luvulla suuria alueellisia ja sosiaaliluokkien välisiä eroja. Ravinnon tärkein yksittäinen osatekijä oli kuitenkin vilja.¹⁴² John Lefgrenin arvion mukaan Suomen kansa sai 40 prosenttia ravintoenergiastaan rukiista.¹⁴³ Toinen tärkeä leipäviljalaji oli ohra. Etelä-Suomessa syötiin lisäksi myös vehnää ja Viipurin läänissä kauraa, jota muissa maan osissa pidettiin lähinnä eläinten rehuna.¹⁴⁴ Myös peruna kuului olennaisena osana 1800-luvun jälkipuoliskon suomalaisen ravintoon ja sitä viljeltiin aina Inarissa asti.¹⁴⁵ Näiden lisäksi Suomessa viljeltiin myös naurista, papuja, herneitä, kaalia ja lanttua. Maitoa käytettiin juuston ja voin valmistamiseen ja piimä oli yleinen ruokajuoma. Paistettu liha oli juhlaruoka, mutta suolakalaa syötiin hyvän säilyvyytensä ansiosta myös muualla kuin rannikoilla.¹⁴⁶ Syksyn 1867 elintarviketilannetta arvioitaessa keskeisimmälle sijalle asettuu kuitenkin leipäviljan eli rukiin ja ohran tarjonnan tarkastelu.

Tilastollisen toimiston 1860-luvulla tekemän arvion mukaan kukin henkilö tarvitsee vuosittain noin 2 tynnyriä jyviä.¹⁴⁷ Suomen väkiluku oli 1860-luvulla noin 1,8 miljoonaa henkilöä¹⁴⁸, joten noin 3,6 miljoonaa tynnyriä jyviä olisi ollut tämän yksinkertaisen laskutoimituksen mukaan riittävä määrä kattamaan väestön ravintotarve yhden vuoden ajalle.¹⁴⁹ Kun huomioidaan myös karjan ravinnoksi ja paloviinaksi menneet jyvät, nousi Tilastollisen toimiston arvio koko väestön viljatarpeesta 4 miljoonaa tynnyriin vuodessa.¹⁵⁰ Arvioiden pohjalla ovat mahdollisesti vaikuttaneet kuvernöörin 1860-luvulla esittämät samansuuntaiset, vaikkakin hieman pienemmät arviot. Esimerkiksi Hämeen läänin kuvernöörin arvio vuosittaiseksi viljantarpeeksi oli kaksi tynnyriä leipäviljaa jokaista täysikasvuista ja 1 tynnyri jokaista alaikäistä asukasta kohden. Viipurin läänissä,

¹⁴² Ikonen 1991a, 81

¹⁴³ Lefgren 1974, 194.

¹⁴⁴ Joustela 1963, 124; Ikonen 1991a, 81.

¹⁴⁵ Korhonen 2004,

<http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/peltoviljely/peltoakasvit.htm#mukulakasvit>. Viitattu 19.2.2013.

¹⁴⁶ Ikonen 1991a, 81–82.

¹⁴⁷ SVT II:1, 4; SVT II:2, 8. Tilastosta ei käy aivan selvästi ilmi viitataan tällä vain rukiin ja ohran tarpeeseen vai myös muiden viljalajien, kuten kauran, tarpeeseen.; Käytän tutkimuksessani viljan mittayksikkönä pääsääntöisesti tynnyreitä, sillä tämä on yleisin aikakauden lähteissä käytetty mittayksikkö. 1 tynnyri = 1,6489 hehtolitraa (SVT II:1, 24).

¹⁴⁸ Ks. liite 3.

¹⁴⁹ Vrt. Vappu Ikonen on Kauko Joustelan laskelmia hyödyntäen laskenut vuoden 1867 leipäviljatarpeeksi 3,595 miljoonaa tynnyriä. (Ikonen 1988,45). Ks. myös Joustela 1963, 125.

¹⁵⁰ SVTII:1, 4. Tähän lukuun on suurella todennäköisyydellä laskettu mukaan myös kaura, jota yleisesti käytettiin eläinten rehuna.

jossa myös kauraa käytettiin laajemmalti ihmisravinnoksi, vuosittainen viljantarve arviointiin yhdeksi tynnyriksi rukiita, ½ tynnyriksi ohraa ja ½ tynnyriksi kauraa jokaista täysi-ikäistä asukasta kohti sekä yhdeksi tynnyriksi leipäviljaa jokaista alaikäistä asukasta kohden.¹⁵¹ Myös J.V. Snellman esitti samansuuntaisen arvion *Finlands Allmänna Tidning* -lehdessä vuonna 1862 todetessaan, että kuusi tynnyriä jyviä olisi riittävä määrä perheen ravinnon tarpeeksi yhden vuoden ajalle, jos lapsia ei ollut kovin monta.¹⁵² Mikäli huomioidaan alaikäisten osuus väestöstä, mutta toisaalta myös seuraavan vuoden siemeneksi käytettävä viljan määrä¹⁵³ sekä viinan polttoon käytetty vilja, voidaan yksinkertaistavana vuosittaisena leipäviljan vähimmäistarpeena varsin perustellusti pitää vähintään 2 tynnyriä jauhamatonta leipäviljaa henkilöä kohden.

On toki huomioitava, että viljan jakautuminen väestön keskuudessa tasapuolisesti on täysi mahdottomuus, joten tällainen henkilöä kohden laskettu jyvämäärä toimii hyvin suuntaa-antavana mittarina viljavajauksesta. Henkeä kohden laskettu elintarvikemäärä on kuitenkin perusteltu mittari silloin kun arvioidaan elintarvikevajauksen vakavuutta koko maan tasolla. Vaikka nälänhätä voi kohdata tiettyä väestöryhmää myös silloin, kun maassa ei tällaisten henkilöä kohden laskettujen määrien mukaan vallitse puutetta elintarvikkeista, ei koko maan elintarvikevajaus ainakaan paranna vähäosaisten asemaa. Jos maassa ei ole riittävästi ruokaa henkilöä kohden laskettuna, on joidenkin väestönosien jätävä ilman. Viljan vuosittainen tarjonta muodostuu paitsi kotimaisesta sadosta, myös viljan ulkomaankaupasta sekä viljavarastoista. Näiden kolmen tekijän yhteisvaikutusta syksyn 1867 elintarvikekriisin synnyssä tarkastelenkin lyhyesti kolmessa seuraavassa alaluvussa.

---

¹⁵¹ Joustela 1963, 124. Kauko Joustela on korostanut sitä, että kuvernöörien arvioissa kyseessä ovat nimenomaan minimimäärät ja todellisuudessa viljankulutus oli esimerkiksi 1840-luvulla todennäköisesti ollut suurempaa. Arvioissa näkyi myös perunan tuotannon kasvu, joka osaltaan vähensi viljan tarvetta (Joustela 1963, 124).

¹⁵² Mitä yksityinen hyväntekeväisyys saa aikaan. *Finlands Allmänna Tidning* 9.10.1862. Snellman KT 19, 156.

¹⁵³ Kauko Joustelan arvio siemenviljan tarpeesta on noin kuudesosa normaalisadosta (Joustela 1963, 124). Arvo Soininen puolestaan on arvioinut koko Suomen vuosittaiseksi siemenviljatarpeeksi 1860-luvulla noin 0,50–0,64 miljoonaa tynnyriä (ks. Soininen 1974, taulukko 25).

4.1 Sato

Arvo Soinisen esittämän arvion mukaan 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Suomi oli leipäviljan suhteen omavarainen, mutta ei viljan vientimaa tai ylituotantoalue. 1830-luvun katovuosista alkaen maa alkoi kuitenkin muodostua viljan alituotantoalueeksi.¹⁵⁴ Leipäviljan eli rukiin ja ohran keskimääräinen sato oli 1850-luvulla Suomessa ollut noin 3 miljoonaa tynnyriä vuosittain. Kun tästä vähennetään seuraavan vuoden siemen ja lisätään tuonti, oli kulutukseen käytettävissä noin 2,8 miljoonaa tynnyriä vuosittain.¹⁵⁵ Keskinäisen sadon vuosinakin ravinnoksi käytettävän ohran ja rukiin yhteenlaskettu määrä jäi siis vajaaseen 1,6 tynnyriin henkeä kohden vuosittain. Ylijäämää kertyi normaalivuosinakin vähän ja vuoden tuotto oli yleensä käytetty viimeistään, kun uusi sato oli kypsässä.¹⁵⁶ Mikäli rukiin ja ohran lisäksi mukaan lasketaan myös kaura, vehnä ja herneet oli koko maan yhteenlaskettu sato keskinäisina vuosina yhteensä noin 4,5 miljoonaa tynnyriä. Perunan vuosittainen sato oli keskinäisen sadon vuosina noin 2 miljoonaa tynnyriä, joten aivan merkityksetön ei perunakaan 1860-luvun ruokavaliossa ollut.¹⁵⁷

Koko 1860-luvun alkupuoliskon sadot Suomessa olivat varsin kehoja. Vuonna 1862 Suomea kohtasi ankara kato ja myös seuraavina kahtena vuonna viljasadot olivat huonoja. Vuonna 1865 kato kohtasi neljää pohjoista lääniä ja vuonna 1866 sato oli huono koko Länsi- ja Lounais-Suomessa.¹⁵⁸ Vuonna 1867 kerättiin kuitenkin vuosikymmenen huonoin sato. Vuoden 1867 kevät oli poikkeuksellisen kylmä. Vaikka heinäkuu oli erittäin lämmin, vilja ei ehtinyt kypsyä ennen ankaria halloja syyskuun 4. ja 5. päivien vastaisina öinä.¹⁵⁹ Koko maan rukiin ja ohran yhteenlaskettu bruttosato jäi reiluun 1,7 miljoonaan tynnyriin, siis vajaaseen tynnyrilliseen henkeä kohden.¹⁶⁰ Tämänkin määrän kerrottiin olevan hallan panemaa ja enimmiltään kelpaamatonta sekä siemeneksi että leiväksi.¹⁶¹ Myös kaurasato oli vuonna 1867 huonompi kuin muina 1860-luvun vuosi-

---

¹⁵⁴ Soininen 1974, 189.

¹⁵⁵ Jutikkala 2003, 507.

¹⁵⁶ Pitkänen 1991, 47.

¹⁵⁷ SVT II:2, 6.

¹⁵⁸ Nevanlinna 1907, 111; Ks. liite 5.

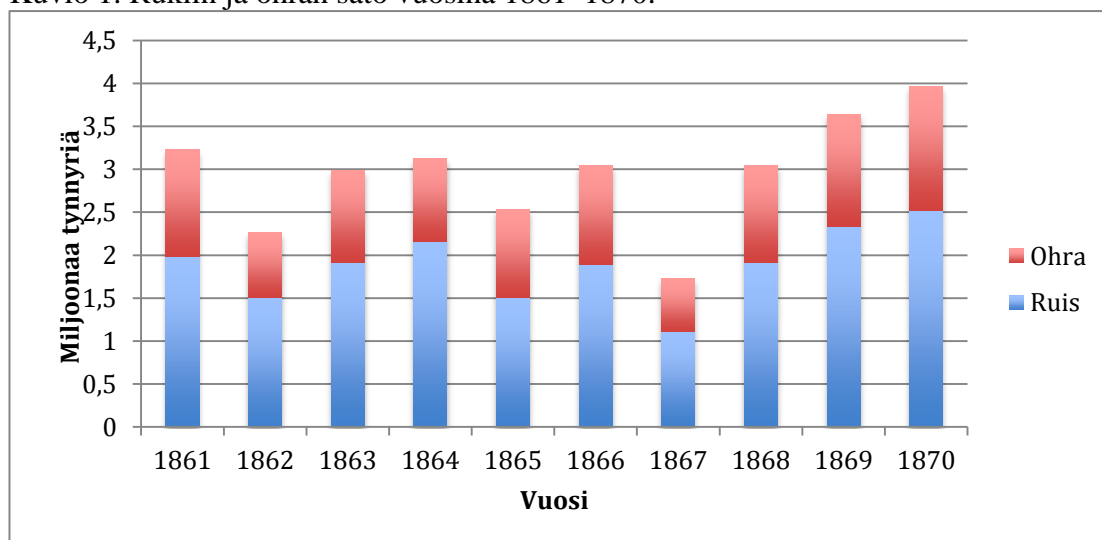
¹⁵⁹ Jutikkala 2003, 506.

¹⁶⁰ SVT II:2, Litt. B; Vuosien 1862 ja 1865 leipäviljasadot olivat noin 75 %:a 1850-luvun keskimääräisestä sadosta, mutta vuoden 1867 leipäviljasato jäi alle 60 %:iin 1850-luvun keskisadosta (Soininen 1974, 403).

¹⁶¹ SVT II:2, 6.

na.¹⁶² Tilannetta pahensi se, että perunasadonkin arvioidaan olleen vuonna 1867 noin 0,6 miljoonaa tynnyriä tavanomaista pienempi eli noin 1,4 miljoonaa tynnyriä.¹⁶³

Kuvio 1. Rukiin ja ohran sato vuosina 1861–1870.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B.; Ks. liite 5.

Kun tarkastellaan sadon alueellista jakautumista vuonna 1867, on huomionarvoista se, että kato kosketti lähes koko maata. Parhaan kuvan läänittäisen sadon suhteesta kunkin läänin tavanomaisiin satoihin antaa vuoden 1867 sadon vertailu läänin keskimääräiseen satoon.¹⁶⁴ Suhteessa kunkin läänin keskimääräisiin ruis- ja ohrasatoihin ajanjaksolla 1861–1870, jäi vuoden 1867 leipäviljasato kaikkein heikoimmaksi Kuopiossa. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato oli Kuopiossa vuonna 1867 vain hieman reilu kolmannes läänin keskiarvosadosta ajanjaksolla 1861–1870. Suhteellisen heikoksi leipäviljan sato jäi myös Vaasan ja Hämeen lääneissä, joissa sato oli hieman yli puolet vuosien 1861–1870 keskimääräisestä sadosta. Uudenmaan läänissä sato jäi vajaaseen noin 55 %:iin keskimääräisestä, Oulussa noin 60 %:iin ja Mikkelissä vajaaseen 70 %:iin. Parhaiten suhteessa vuosikymmenen keskiarvoon menestyivät Turun ja Porin lääni sekä Viipurin lääni, joissa sato oli noin kolme neljännestä vuosien 1861–1870 keskiarvosta. Jokaisessa Suomen kahdeksasta läänistä jäätiin siis kuitenkin reilusti vuosikymmenen keskiarvon

¹⁶² Ks. SVT II:1, Lit B., SVT II:2, Litt. B.

¹⁶³ SVT II:2, 6.

¹⁶⁴ Koska läänitason tiedot on julkaistu vasta vuodesta 1861 lähtien (SVT II:1) on vertailuajanjaksoksi valittu vuodet 1861–1870 mukaan lukien vuosi 1867. Arvo Soininen on kerännyt satotiedot kuvernöörien kolme- ja viisivuotiskertomuksista vuosilta 1848–1860 (ks. Soininen 1974, taulukko 25), mutta läänitason tietoja näiltä vuosilta ei ole julkaistu.

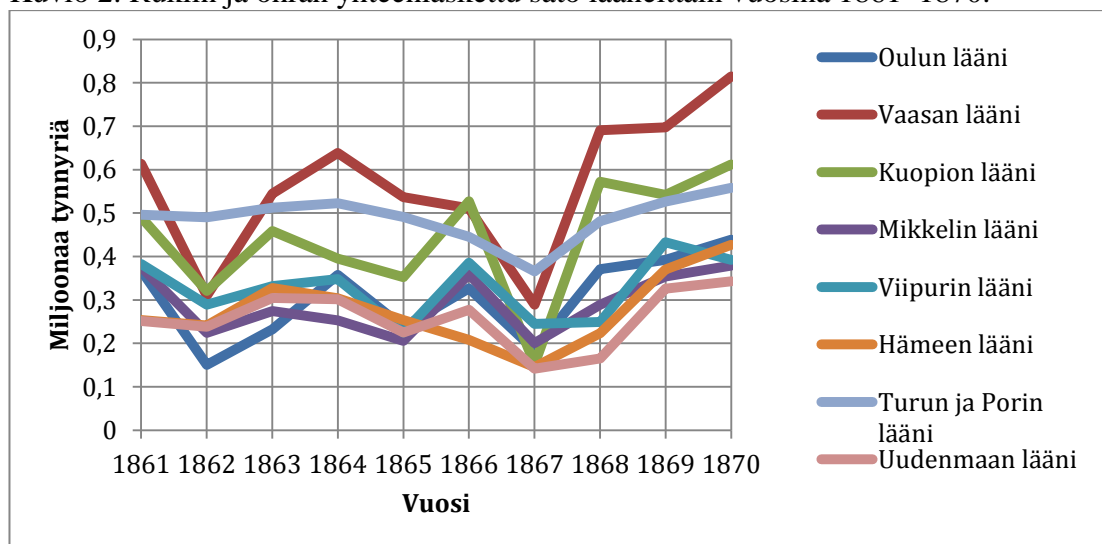
alle.¹⁶⁵ Huomionarvoista näissä luvuissa on etenkin Kuopion katastrofaalisen huono satotilanne sekä toisaalta se, että sato epäonnistui pohjoisten läänien lisäksi pahasti myös Hämeen ja Uudenmaan lääneissä.

Taulukko 1. Vuoden 1867 leipäviljasato suhteessa vuosien 1861–1870 keskiarvoon.

	leipäviljasadon keskiarvo v. 1861–1870, tynnyriä	v. 1867 leipäviljasato, tynnyriä	v.1867 leipäviljasato, % :a ka:sta
Kuopion lääni	442 278	151 662	34
Vaasan lääni	564 613	289 080	51
Hämeen lääni	275 395	145 440	53
Uudenmaan lääni	257 447	141 613	55
Oulun lääni	305 857	184 086	60
Mikkelin lääni	291 418	200 692	69
Turun ja Porin lääni	489 159	365 941	75
Viipurin lääni	328 234	245 193	75
Koko maa	2 954 400	1 723 707	58

Lähteet: SVT II:1, Lit. B & SVT II:2, Litt. B.

Kuvio 2. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato lääneittäin vuosina 1861–1870.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Läänin keskiarvon lisäksi alueellista satotilannetta voidaan tarkastella myös vertaamalla sadon suhdetta kunkin läänin väkilukuun. Myös tällöin tilanne näyttäytyy kaikkein huonoimpana Kuopion läänissä, jossa vuoden 1867 leipäviljasadosta riitti vain noin 0,7

¹⁶⁵ Ks. taulukko 1.

tynnyrillistä viljaa henkeä kohden. Koko maan keskiarvokin jäi hieman alle tynnyrilliseen henkeä kohden laskettuna. Tämän keskiarvon ylle ylsivät vain Mikkelin sekä Turun ja Porin läänit sekä hieman yllättäen myös Oulun lääni.¹⁶⁶

Taulukko 2. Kotimainen leipäviljasato (ruis ja ohra) henkilöä kohden vuonna 1867 (tynnyriä).

Kuopion lääni	0,67
Uudenmaan lääni	0,81
Hämeen lääni	0,81
Viipurin lääni	0,88
Vaasan lääni	0,93
Oulun lääni	1,00
Turun ja Porin lääni	1,18
<u>Mikkelin lääni</u>	<u>1,25</u>
Koko maa	0,94

Lähteet: SVT VI:29, 5-8; SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B.

Kun katsotaan viljasadon määrää henkeä kohden sekä vuoden 1867 satoa suhteessa koko vuosikymmeneen, ei avustustoimien keskipisteessä yleensä ollut Oulun lääni näyttyädy kaikkein kurjimpana. Vaikka henkeä kohden lasketun leipäviljasadon määrä oli vuonna 1867 Oulun läänissä Suomen kolmanneksi paras, ei voida ajatella, että Oulun läänin asukkailla olisi ollut kovinkaan hyvät oltavat vuonna 1867. Tynnyrillinen leipäviljaa henkeä kohden oli puolet tarpeesta ja ero huonommin menestyneisiin lääneihin varsin pieni.¹⁶⁷ Poikkeama vuosikymmenen keskiarvosadosta oli Oulussa Kuopion, Vaasan, Hämeen ja Uudenmaan läänejä pienempi, sillä sadot olivat Oulussa 1860-luvulla poikkeuksetta huonoja. Jo vuonna 1862 julkaistussa artikkelissaan myös J.V. Snellman korostaa sitä, että hätää ei voida arvioida vain viljavajauksen mukaan. Absoluuttinen vajaus voi olla lähtökohtana vain jos läänien väestöt ovat muutoin samanlaisessa asemassa.¹⁶⁸ Oulun läänin asukkaiden ruokailutottumuksia kuvasi myös läänin kuvernööri Alfthan kirjeessään Snellmanille: " – – siellä selviydytään hätätilassa myös ilman leipää – se kuulostaa kummalliselta, mutta totta se on. Kolarissa syödään melkein pelkästään olkea."¹⁶⁹

¹⁶⁶ Ks. taulukko 2.

¹⁶⁷ Ks. taulukko 2.

¹⁶⁸ Avustusvarojen jaosta. *Finlands Allmänna Tidning* 11.12.1862. Snellman KT 19, 212.

¹⁶⁹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 7.3.1866. Snellman KT 21, 254.

Vaikka on totta, että elintarviketilanne Oulussa oli jo vuosia ollut huono, aivan pelkkää olkea Oulunkaan läänissä ei kuitenkaan tarvinnut syödä. Osin ero muihin lääneihin selittynee myös esimerkiksi lohenkalastuksen suuremmalla merkityksellä Oulun läänissä sekä esimerkiksi sillä, että etenkin Oulun läänin koillisosissa tervanpoltosta saadut ansiot olivat oman pellon tuottoa tärkeämmällä sijalla väestön elinkeinona.¹⁷⁰ Oulun läänin asukkaiden mahdollisuuksia selvittää vuoden 1867 kadosta heikensivät kuitenkin suhdanteiden vaikutukset esimerkiksi tervan hintaan¹⁷¹ sekä toisaalta vuosikymmenen alkupuolen huonot sadot, jotka olivat köyhdyttäneet ja velkaannuttaneet väestöä.

4.2 Viljavarastot

Viljavarastoja oli 1860-luvulla kolmenlaisia: valtion kruununmakasiineja, pitäjänmakasiineja sekä talonpoikien omia varastoja. Kruunun- eli lääninmakasiineja perustettiin Suomen alueelle jo Ruotsin vallan aikana. Niihin kerättiin veroviljaa, josta annettiin lainoja ja avustuksia nälkävuosina.¹⁷² 1860-luvun nälkävuosien aikaista viljakauppaa pro gradu -työssään tutkinut Vappu Ikonen on kerännyt tiedot kruununmakasiinien varastoista vuositason senaatin tiliarkiston valtiotilien pääkirjoista. Näissä lähteissä ei kuitenkaan ole eritelty saatavia ja varastossa olevia jyviä. Kuukausitason tietoja 1860-luvun lopulta ei ilmeisesti ole saatavilla.¹⁷³

Useat peräkkäiset katovuodet olivat johtaneet siihen, että jo ennen vuosien 1867–1868 kriisiä elettiin monin paikoin kädestä suuhun ja siemenviljaakin otettiin vastoin sääntöjä makasiineista.¹⁷⁴ Oulun ja Hämeen läänien kuvernöörit kuvailevat surkeaa tilannetta niin leipä- kuin siemenviljan osalta Snellmanille kesän 1867 alussa lähettämässään kirjeissä:

Leipäviljatilanne näyttää surkealta, ja 1 500 tynnyristäni on enää 35 käyttämättä. Osa pelloista jää tänä keväänä auttamattomasti kylvämättä, ja Jumala yksin tietää, miten syyskylvöt onnistuvat, sillä uutta viljaa saadaan tänä vuonna myöhään, talonpojan varastot ovat lopussa samoin kuin hänen ostokykynsä, ja hänen luottokelpoisuutensa = 0.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Kato. Litteraturblad 8/1862. Snellman KT 19, 132.

¹⁷¹ Ks. Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 13.7.1867. Snellman KT 22, 137.

¹⁷² Ikonen 1988, 10–11.

¹⁷³ Mt., 36–37.

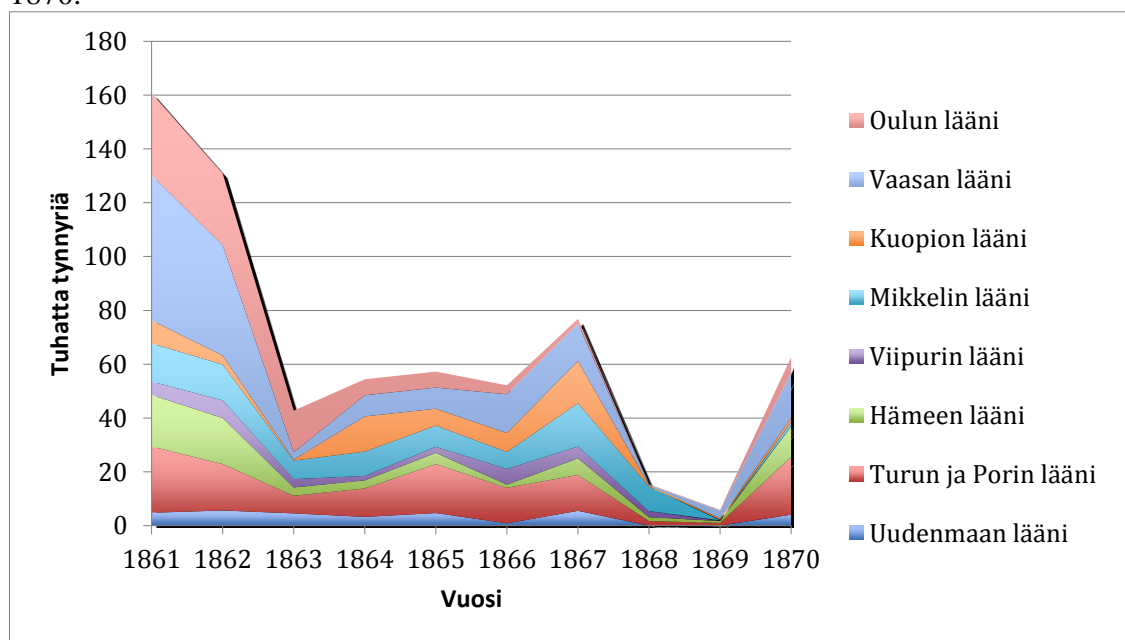
¹⁷⁴ Turpeinen 1991, 49.

¹⁷⁵ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 27.5.1867. Snellman KT 22, 123–124.

– – varastot ovat kaikkialla lopussa kuten rahavaratkin. Tämä oli tilanne läänin itäosassa. Tilanne lienee samanlainen tai vaikeampi läänin länsiosassa – – .¹⁷⁶

Vappu Ikosen keräämistä tiedoista on selkeästi nähtävissä, että vaikka kruununmakasiinien varastotilanne oli huono jo vuoden 1867 alussa, todellinen romahdus tapahtui vuoden 1867 kuluessa. Vuoden alussa kruununmakasiineissa oli vielä useimmissa lääneissä ainakin muutama tuhat tynnyrillistä viljaa, mutta vuoden 1868 alussa kruununmakasiinit olivat koko maassa lähes tyhjillään.¹⁷⁷ Syyskuussa 1867 kirjoittamassaan konseptissa Snellman ilmoittaa koko maan makasiinien varastoksi 37 000 tynnyriä,¹⁷⁸ mikä sopii hyvin yhteen myös Ikosen keräämien tietojen kanssa.¹⁷⁹ Vuoden 1868 aikana varastoja ei vielä saatu täydennettyä, vaan normaalitilanteeseen palattiin vasta vuoden 1869 kuluessa.¹⁸⁰ On kuitenkin huomioitava, että 1860-luvun jälkimmäisen puoliskon kruununmakasiinien varastoista puhuttaessa on kyse vain muutamista kymmenistä tuhansista viljatynnyreistä. Siemenviljana pienemmälläkin viljamäärällä on voinut olla merkityksensä, mutta väestön leipäviljatilanteen kannalta kruununvarastojen tilannetta ei voi nähdä kovinkaan merkittävänä tilanteessa, jossa satotulos jäi merkittävästi alle tarpeen.

Kuvio 3. Kruununmakasiinien yhteenlasketut ruis- ja ohravarastot vuoden alussa 1861–1870.

Lähde: Ikonen 1988, liite 2; Ks. liite 6.

¹⁷⁶ Hämeen läänin kuvernööri Molander Snellmanille 21.6.1867. Snellman KT 22, 131.

¹⁷⁷ Ks. kuvio 3.

¹⁷⁸ Snellman Emil Stjernvall-Walleenille syyskuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 209.

¹⁷⁹ Ks. kuvio 3.

¹⁸⁰ Ks. kuvio 3.

Talonpoikien omista varastoista ei varsin ymmärrettävästi ole säilynyt tilastotietoa. Aikaisempi tutkimus ei kuitenkaan tue käsitystä siitä, että Suomen alueella olisi ollut runsaita yksityisiä varastoja 1860-luvun katovuosien aikaan.¹⁸¹ Pitäjänmakasiinien tietoja puolestaan löytyy vuositasolla esimerkiksi valtiosihteerinvirastolle lähetetyistä raporteista¹⁸² mutta yhtä täydellisiä tietoja kuin kruununmakasiineista niistä ei ole säilynyt. Nimismiesten raportit pitäjänmakasiinien varastoja koskien ovat puutteellisia, mutta näyttäisi siltä, että Itä- ja Pohjois-Suomen varastoja lukuun ottamatta varastot eivät olleet kärsineet pahemmin 1860-luvun alun kadoista.¹⁸³ Pitäjänmakasiinien merkitys katovuosina vaihteli suuresti eri pitäjissä. Paikoitellen makasiineista lainattiin hyvinä vuosina niin paljon siemenviljaa, että varasto oli tyhjä, kun viljaa olisi kipeimmin tarvittu.¹⁸⁴ Pitäjänmakasiineita ei ollutkaan merkittävää hyötyä nälän- torjunnassa vuosina 1867 ja 1868.¹⁸⁵ Vappu Ikosen mukaan kruununmakasiinien viljan varastojen muutokset ja antolainaus kuvastavat myös pitäjänmakasiinien varastojen kehitystä. Kun paikalliset pitäjänmakasiinit tyhjenivät, joutuivat talolliset turvautumaan kruununmakasiineihin.¹⁸⁶

Suomalaisten varastojen lisäksi Suomen alueella oli myös Venäjän armeijan viljavarastoja. Nälänhädän poistamiseksi olikin aiemmin saatu viljalainoja Viipurissa toimineen hankintakomission välityksellä venäläisen sotaväen varastoista Pietarista tai Suomen alueelta. Näin oli tapahtunut Viipurissa muun muassa vuosien 1835 ja 1856 katojen jälkeen.¹⁸⁷ Hieman epäselväksi jääkin, miksi venäläisistä viljavarastoista ei ollut suurempaa apua vuonna 1867. Elokuun alkupuolella vuonna 1867 Hämeen läänin kuvernööri Molander tiedusteli kenraalikuvernöörin viran väliaikaiselta hoitajalta Indreniukselta mahdollisuutta viljan ostoon venäläisen varuskunnan varastosta Hämeenlinnassa,¹⁸⁸ mutta Molanderin saamasta vastauksesta ei ole tietoa. Syyskuun lopulla Snellman puolestaan tiedusteli valtiosihteerin apulaiselta Emil Stjernvall-Walleenilta mahdollisuutta ostaa viljaa venäläisistä sotilasvarastoista,¹⁸⁹ mutta Stjernvall-Walleeninkaan vastauk-

¹⁸¹ Ó Gráda 2001, 588.

¹⁸² Ks. esim VSV 225/1869, Valtiosihteerinviraston arkisto, KA.

¹⁸³ Ikonen 1988, 41–43.

¹⁸⁴ Soininen 1974, 348–349.

¹⁸⁵ Ikonen 1988, 45.

¹⁸⁶ Mt., 36.

¹⁸⁷ Joustela 1963, 107.

¹⁸⁸ Hämeen läänin kuvernööri Molander Snellmanille 9.8.1867. Snellman KT 22, 146.

¹⁸⁹ Snellman Emil Stjernvall-Walleenille syyskuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 208–209.

sesta ei ole tietoa.¹⁹⁰ Oiva Turpeisen mukaan suomalaisten kruununvarastojen heikkoa tilannetta kesällä 1867 selittäisikin osin se, että Suomi ei ollut itsenäinen valtio. Turpeisen mukaan viljaa oli jo vuosien ajan saatu Venäjältä. Syksyllä 1867 viljanpula iski kuitenkin myös Venäjälle ja venäläisetkin kääntyivät kadon vuoksi keisarin puoleen.¹⁹¹

4.3 Viljan tuonti

Arvo Soinisen mukaan Suomi oli menettänyt viljaomavaraisuutensa jo 1830-luvulla, mutta 1860-luvulla tilanne huononi entisestään.¹⁹² Viljanvajausta olikin jo vuosien ajan paikattu ulkomaisen tuonnin avulla. 1850-luvulla viljasta tuotiin arviolta seitsemän prosenttia, mutta 1860-luvulla tuontiviljan osuus oli arviolta 17,5 %:a leipäviljan kokonaismäärästä.¹⁹³ Vuosina 1853–1860 leipäviljan keskimääräinen vuosittainen tuonti oli reilut 0,2 miljoonaa tynnyriä, mutta vuosina 1861–1870 jo yli 0,6 miljoonaa tynnyriä vuosittain.¹⁹⁴

Autonomian alkuvuosina Suomen vanha emämaa Ruotsi oli säilynyt tärkeänä kauppakumppanina. Vähitellen kaupankäynti Venäjän kanssa kuitenkin kasvoi.¹⁹⁵ 1860-luvulla viljakauppa Pietarin, Tallinnan, Riikan ja Suomen rannikkojen välillä oli kasvussa.¹⁹⁶ Viisivuotiskaudella 1866–1870 Venäjän osuus Suomen kokonaiskaupasta nousi huippuunsa, lähes 50 prosenttiin Suomen kokonaiskauppavaihdosta. Tärkein Suomeen tuotu taveralaji niin Venäjältä kuin yleisestikin oli vilja.¹⁹⁷ Suomen viljan tuonti 1800-luvun lopulla keskittyi rukiiseen sekä ruis- ja vehnäjauhoihin.¹⁹⁸

---

¹⁹⁰ Rein 1899 [1981], 469.

¹⁹¹ Turpeinen 1986, 147–148.

¹⁹² Soininen 1974, 189.

¹⁹³ Mt., 193.

¹⁹⁴ Soininen 1974, 189.

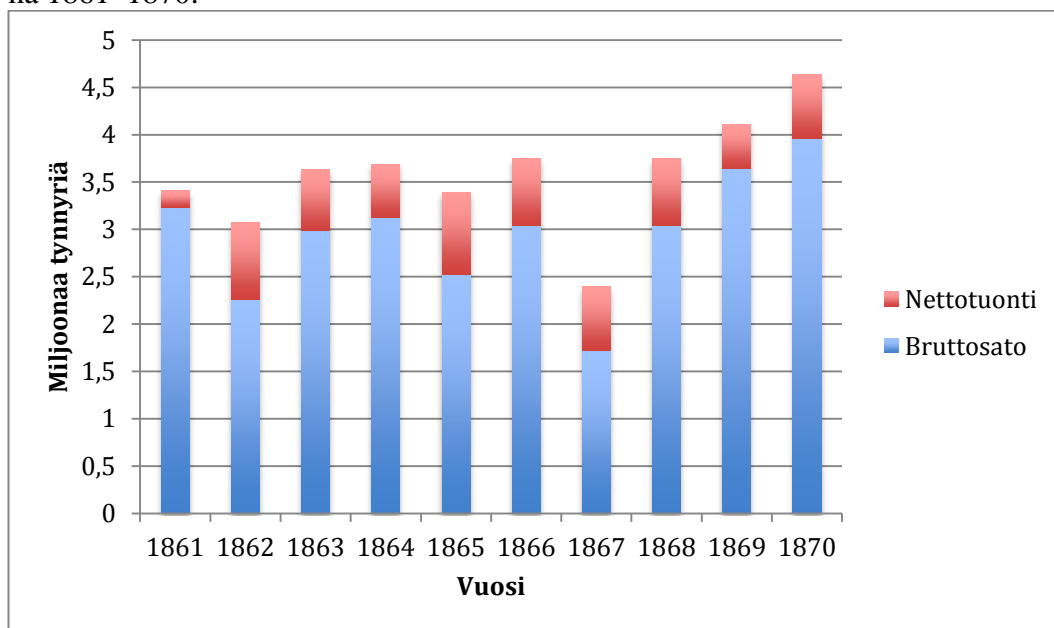
¹⁹⁵ Rasila 1966, 285.

¹⁹⁶ Ó Gráda 2002, 6.

¹⁹⁷ Rasila 1966, 285.

¹⁹⁸ Pihkala 1970, 143.

Kuvio 4. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu bruttosato sekä nettotuonti Suomessa vuosina 1861–1870.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B. (sato); Soininen 1974, taulukko 24 (tuonti). Soinisen hehtolitroina ilmoittamat luvut on muunnettu tynnyreiksi käyttäen kerrointa 1 tynnyri = 1,6489hl.; Ks. liite 5 & liite 7.

Viljantuonnissa tapahtuneet muutokset johtivat siihen, että elintarvikevajaus Suomessa muodostui vuosina 1867–1868 suuremmaksi kuin mitä maatalouden olosuhteet olisivat edellyttäneet. On nähtävissä, että vuosina 1862 ja 1865 viljantuonti tasoitti jossain määrin viljakadon vaikutusta, mutta vuonna 1867 tuonti oli määrässä mitattuna vuosia 1862 ja 1865 vähäisempää, vaikka tarve oli suurempi. Sadon, viljantuonnin ja varastojen yhteenlaskettu määrä vuonna 1867 jäi vajaaseen kahteen ja puoleen miljoonaan tynnyriin. Kun vielä otetaan huomioon että luvuissa on mukana myös seuraavan vuoden siemeneksi tarvittava vilja, on vajaus merkittävä.¹⁹⁹

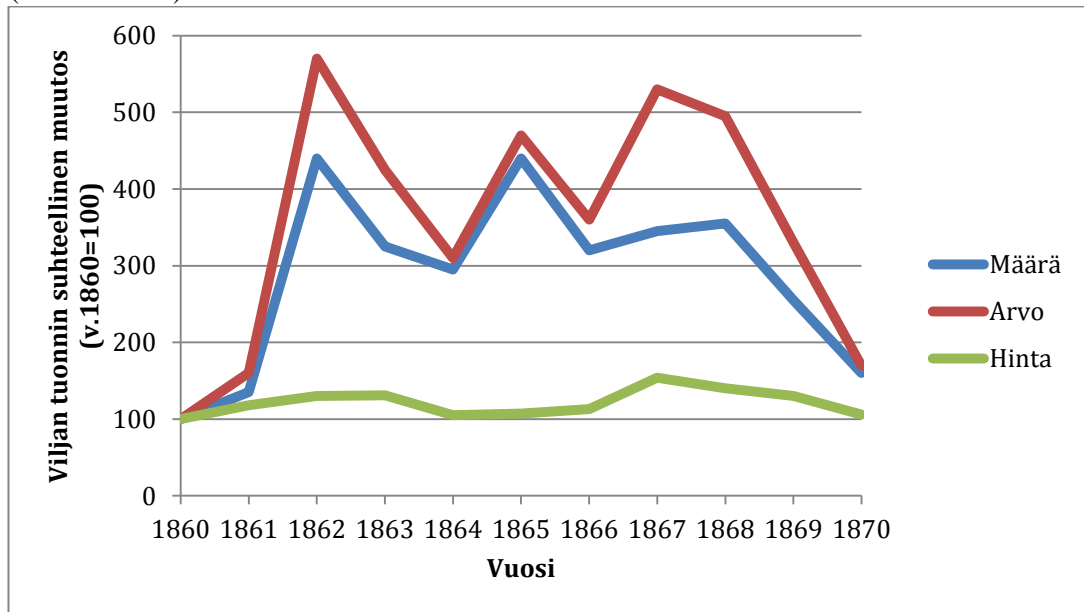
Viljan kalliin hinnan vuoksi tuonnin arvossa mitattuna viljan tuonnin määrä nousee vuonna 1867 kuitenkin lähes vuoden 1862 tasolle.²⁰⁰ Jotta käytettävissä olevat viljavarat olisivat olleet vuonna 1867 määrältään edes samat kuin vuosina 1862 ja 1865 olisi leipäviljaa pitänyt tuoda Suomeen noin 1,4 miljoonaa tynnyriä eli kaksinkertaisesti todellisuudessa tuotuun määrään nähden. Aikakaudella 1853–1880 leipäviljan nettotuonti oli korkeimmillaan vuonna 1876, jolloin viljaa tuotiin reilut 0,9 miljoonaa tynnyrillistä.²⁰¹

¹⁹⁹ Ks. kuvio 3 & kuvio 4.

²⁰⁰ Ks. kuvio 5.

²⁰¹ Ks. Soininen 1974, taulukko 25.

Kuvio 5. Viljan tuonnin määrän, arvon ja hinnan suhteelliset muutokset 1860-luvulla (v.1860=100).

Lähde: Pihkala 1970, 147. Pihkalan laskelmissa ovat ilmeisesti mukana kaikki viljalajit. Käytännössä tuontivilja oli kuitenkin pääsääntöisesti ruista sekä ruis- ja vehnäjauhoja (ks. Pihkala 1970, 143). On huomioitava, että viljan hintakehityksen ja tuontimäärien lisäksi vuosittaisen tuonnin arvoon vaikuttavat myös eri viljalajien sekä jauhamattoman viljan ja jauhojen osuudet tuonnista. Osin viljan tuonnin arvon vuosittaiset nousut ja laskut voivatkin kertoa myös tuonnin koostumuksen muutoksista.

Viljan bruttosadon ja nettotuonnin yhteenlaskettu määrä jäi vuonna 1867 noin 2,4 miljoonaan tynnyriin.²⁰² Mikäli käytetään yksinkertaista laskukaavaa, jonka mukaan leipäviljan vähimmäistarve Suomessa vuonna 1867 oli 3,6 miljoonaa tynnyriä, voidaan hieman kärjistetysti todeta, että yli puoli miljoonaa suomalaista jäi ilman ruokaa tai vastaavasti huomattavasti suuremman joukon terveydentila heikentyi riittämättömän ravinnon vuoksi. Voidaankin todeta, että Suomessa vallitsi huomattava elintarvikevajaus syksyllä 1867.

²⁰² Ks. kuvio 4.

5 Talouspoliittinen päätöksenteko 1860-luvun Suomessa

Tämän tutkielman keskiössä on talouspoliittinen päätöksenteko motiiveineen ja seurauksineen syksyn 1867 elintarvikekriisiin liittyen. Talouspoliittisen päätöksenteon kannalta keskeisen kontekstin luovat paitsi päätöksenteon hallinnolliset kehykset, myös yleinen taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys. Valtion keinot vaikuttaa talouden kulkuun määräytyvätkin pitkälti yhteiskunnan taloudellisen, sosiaalisen ja poliittiseen rakenteen pohjalta.²⁰³

Talouspolitiikan käsite on tutkielman puitteissa ymmärretty varsin laaja-alaisesti. En tarkoita talouspolitiikalla vain esimerkiksi Suomen Pankin harjoittamaa rahapolitiikka, vaan laajempaa taloudellista päätöksentekoa. Hyvän lähtökohdan talouspolitiikan käsitteen taustoittamiselle tutkielmani kontekstissa tarjoaa Sakari Heikkisen ja Antti Kuusterän hahmotelma autonomian alkupuoliskon tärkeistä talouspolitiikan osa-alueista. Näihin kuuluvat kysymys elinkeinovapaudesta, rahaolojen järjestäminen, tullipolitiikka, infrastruktuuri-investoinnit, valtion lainananto ja pauperismi talouspoliittisena kysymyksenä.²⁰⁴ Laaja talouspolitiikan käsite on tarpeen senkin vuoksi, että 1800-luvun Suomessa akateeminen taloustiede, muu taloudenalaan liittyvä keskustelu sekä käytännön talouspoliittinen toiminta olivat kiinteässä yhteydessä keskenään. Useat akateemiset ”taloustieteilijät” osallistuiivat myös käytännön talouspolitiikan muotoiluun.²⁰⁵ Tästä hyvänä esimerkkinä toimii filosofi ja valtiomies Snellman.

5.1 Suomen talouselämä 1860-luvulla

Kuva Suomen 1860-luvun historiasta on varsin kaksijakoinen. Erityisesti talouselämän uusien virtauksien valossa 1860-luvun Suomen historiankirjoituksessa korostuu ajatus uuden aikakauden alusta ja teollistumisen käynnistymisestä.²⁰⁶ Suomen bruttokansantuote kasvoi vuosina 1860–1890 keskimäärin 2,2 % vuodessa, eli selkeästi nopeammin kuin autonomian alkupuoliskolla. Koska myös väestö kasvoi nopeasti, oli henkeä kohden lasketun bruttokansantuotteen kasvu vain noin puolet kyseisestä määrästä. 1860-luvulla taloudellinen kehitys oli kuitenkin epävakaa ja vuosittaiset vaihtelut suuria.²⁰⁷ Nälkävuosiin keskittyvä tutkimus korostaakin sitä, että useimmat aikalaiset kokivat

²⁰³ Kuusterä 1999, 55.

²⁰⁴ Heikkinen & Kuusterä 2007, 27.

²⁰⁵ Heikkinen ym. 2000, 137.

²⁰⁶ Häkkinen ym. 1989, 9; Pitkänen 1991, 36.

²⁰⁷ Hjerpe 1988, 44.

1860-luvun kärsimyksen ja toivottomuuden vuosikymmenenä.²⁰⁸ Suomen talouselämä oli vaikeuksissa ja maassa vallitsi taloudellinen kriisitilanne jo ennen vuoden 1867 huonoa satoa.²⁰⁹

Pääelinkeino 1860-luvun Suomessa oli maatalous. Tarkkojen lukujen antaminen on puutteellisesta tilastoinnista johtuen vaikeaa, mutta arviolta lähes 90 prosenttia Suomen väestöstä sai elantonsa maataloudesta.²¹⁰ Maatalouden keskeisen merkityksen vuoksi on selvää myös se, että vuosittaisen sadon merkitys maan taloudelliselle tilalle oli merkittävä. Maataloudella ei ollut helppoa 1860-luvulla, mutta hyvin ei mennyt liike-elämälläkään. Yrittäjien ongelmat johtuivat osin siitä, että maatalous ja liike-elämä olivat kiinteästi sidoksissa toisiinsa. Talolliset olivat paitsi merkittävä kotimainen kuluttajaryhmä, myös kauppiaitten huomattavia velallisia. Kysynnän heikkeneminen ja saatavien perinnässä ilmenneet vaikeudet ajoivat monia kauppiaita vararikkoon.²¹¹

Luotto-olojen kehittymättömyys ja siitä johtuva yksityisten ihmisten välinen lainaus-toiminta ja takaussopimukset puolestaan aiheuttivat ketjureaktion yhden yrityksen joutuessa ongelmiin. Myös talollisten välisissä lainaussuhteissa yhteisvastuullisuus ajoi monia vararikkoon: ”Yhteisvastuusta on alkanut näkyä haitallisia seurauksia, koska muutamat vuraat tilalliset ovat joutuneet kalliisti maksamaan takuusitoumuksistaan. Niinpä uusia lainoja, jos niitä tarvitaan, annetaan ainoastaan muita vakuuksia vastaan.”²¹² kommentoi Oulun läänin kuvernööri Alfthan tilannetta Snellmanille kesällä 1867 lähettämässään kirjeessä.

Antti Kuusterän ja Juha Tarkan mukaan talouden kriisiytyminen johtui useista samanaikaisista, toisistaan riippumattomista tekijöistä, joista keskeisimpinä vaikuttivat maatalouden huonot sadot vuosina 1862, 1865 ja 1867, hopeakantauudistuksen lykkäyty-

---

²⁰⁸ Pitkänen 1991, 36.

²⁰⁹ Kuusterä 1987, 47.

²¹⁰ Ks. Soininen 1974, 20–25. Tilastotietojen mukaan ammatissa toimivan maatalousväestön osuus koko Suomen ammatissa toimivasta väestöstä vuonna 1865 oli noin 84 %. Mikäli katsotaan vain ammatissa toimivien miesten osuuksia, vastaava luku oli noin 88 %. Arvo Soinisen mukaan miespuoliseen väestöön rajoittuva tilasto antaa todennäköisesti oikeamman kuvan koko ammatissa toimivan väestön rakenteesta, sillä naisten jakaminen ammatissa toimiviin ja ei-ammattissa toimiviin on alkuperäisessä tilastoinnissa ollut epäjohdonmukaista. Esimerkiksi talojen ja torppien emännät on katsottu ei-ammattissa toimivaksi väestöksi, kun taas talojen tyttäret ja palkatut naistyöntekijät on luettu ammatissa toimivaan väestöön (Soininen 1974, 20–25).

²¹¹ Pitkänen 1991, 53–54.

²¹² Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 13.7.1867. Snellman KT 22, 138.

nen vuonna 1863, talouspolitiikan muutos vuoden 1865 jälkeen, kansainvälinen finanssikriisi vuonna 1866 sekä viljakaupan eurooppalainen kriisi syksyllä 1867.²¹³ Onkin selvää, että myös kansainvälinen konteksti ja etenkin kansainvälisen laskusuhdanteen vaikutukset vaikuttivat Suomen talouselämään. Suhdanteet vaikuttivat myös suomalaisten vientituotteiden hintoihin. Esimerkiksi tervatynnyrin hinta suhteessa jauhojen hintaan oli laskenut niin paljon, että kun vuonna 1862 yhdellä tynnyrillä tervaa oli saanut jauhosäkin, tarvittiin vuonna 1867 Oulun läänin kuvernööri Alfthanin mukaan neljä tervatynnyriä maksuksi yhdestä jauhosäkistä.²¹⁴

Erityisesti vuoden 1865 rahauudistus ja sen yhteys vuoden 1867 nälänhätään on herättänyt keskustelua aiemmassa tutkimuksessa. Rahauudistus eli Suomen markan vakauttaminen hopeakannalle sekä sen irrottaminen Venäjän rahajärjestelmästä toteutettiin vuonna 1865.²¹⁵ Rahareformilla oli suuri symbolinen arvo Suomen autonomisen aseman korostajana, eikä markan ulkoista arvoa haluttu katastrofinkaan yhteydessä vaarantaa.²¹⁶ Rahareformiin kytkeytynyt Suomen Pankin tiukka deflaatiopolitiikan osoittautui ongelmaksi koko elinkeinoelämälle. Deflaatiopolitiikan keskeisenä elementtinä oli ulkona olevan lainakannan supistaminen liki neljänneksellä vuodesta 1862 vuoteen 1865. Lainojen supistamisvaihe aiheutti suuria ongelmia sekä elinkeinoelämälle, että maataloudenharjoittajille ja ongelmien suuruus oli pitkälti sidoksissa velkaantumisasteeseen.²¹⁷ Suunnitelmat rahareformin läpiviemiseksi oli laadittu jo 1860-luvun alussa, mutta useammasta syystä reformi lykkääntyi vuosina 1862 ja 1863. Rahareformin lykkääntyessä myös kritiikki sitä kohtaan lisääntyi. Suunnitelmaa vastusti joukko suurkartanoiden omistajia, jotka pelkäsivät reformiin liittyvän deflaation vaikutuksia sekä markkaan siirtymisen aiheuttamia ongelmia Venäjän kaupassa.²¹⁸ Esiin nousi vaateita reformin lykäämisestä tai toteuttamisesta vallitsevien kurssien mukaan, jolloin säästyttäisiin deflaatiolta.²¹⁹

Hopeakantaan siirtymiseen jälkeen rahapolitiikka kiristyi entisestään kansainvälisen valuuttakriisin vaikutusten heijastuessa myös Suomeen. Velkaantuneet talolliset ja yrittäjät

²¹³ Kuusterä & Tarkka 2011, 250.

²¹⁴ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 13.7.1867. Snellman KT 22, 137.

²¹⁵ Kuusterä & Tarkka 2011, 246.

²¹⁶ Kuusterä 1987, 50.

²¹⁷ Kuusterä & Tarkka 2011, 251

²¹⁸ Mt., 241–245.

²¹⁹ Mt., 248.

eivät kyenneet huolehtimaan veloistaan ja edessä oli Suomen siihenastisen historian suurin konkurssiaalto. Jo tuolloin julkisuudessa käytiin keskusteluja siitä, olisiko julkisen vallan pitänyt puuttua velkaantuneiden yrittäjien tilanteeseen ja estää konkurssiaalto. J.V. Snellmanin mukaan velkaantuminen johtui pitkälti yrittäjien omista ratkaisuksista ja julkisen vallan liian löysästä lainapolitiikasta.²²⁰ Vaikka rahauudistuksella siis selkeästi oli negatiiviset taloudelliset vaikutuksensa, Kuusterä ja Tarkka kyseenalaistavat käsityksen siitä, että hopeakantaan siirtymisellä olisi ollut välitön yhteys vuoden 1867 kadon seurauksiin. Hopeakantaan siirtyminen pikemminkin helpotti ulkomaisen lainan saantia vuonna 1867.²²¹

5.2 Liberalismin murros?

Kontekstia talouspoliittiselle päätöksenteolle 1860-luvun Suomessa luo liberalismin murros suomalaisessa yhteiskunnassa. Liberalismista puhuttaessa on tärkeää erottaa termin monet merkitykset. Liberalismilla voidaan viitata valtiolliseen liberalismiin, joka loi mahdollisuuden muuttua alamaisesta kansalaiseksi sekä tarjosi vapaalle kansalaiselle tunnusomaiset perusoikeudet, eli paino- ja sananvapauden sekä kokoontumis- ja yhdistymisvapauden. Toisaalta liberalismilla voidaan viitata myös kulttuuriliberalismiin, jossa keskeistä on ajattelun vapaus ja oikeus kyseenalaistaa vallitsevat arvot. Kolmanneksi liberalismi voi viitata myös taloudelliseen liberalismiin, jonka mukaan vapaa kilpailu ja markkinamekanismi takaavat taloudellisen kehityksen.²²² Tutkimukseni kontekstissa kaikilla liberalismin muodoilla on merkityksensä talouspoliittisen päätöksenteon taustalla.

Pienistä rajoituksista huolimatta 1850- ja 1860-lukujen taitetta voidaan kuvata liberalismin läpimurtokautena Suomessa. Taloudessa ajettiin elinkeinovapautta, politiikassa valtiopäivien koollekutsumista ja julkisessa keskustelussa sananvapautta. Poliitikassa tapahtui vähittäistä demokratisoitumista ja talouden alueella liberalismi nousi hallitsevaksi ajattelutavaksi. Muutokset Suomessa olivat kytköksissä yleiseurooppalaiseen kehitykseen, jota leimasi taloudellisen ja poliittisen liberalismin esiinmarssi.²²³

²²⁰ Kuusterä & Tarkka 2011, 251.

²²¹ Mt., 254.

²²² Ruutu 1980, 81.

²²³ Heikkinen & Tiihonen 2009, 349.

Liberalismi, joka yleisesti on luonteeltaan nationalismin vastaista, sai Suomessa lähes kansallismielisen luonteen ja nationalismista tuli eräänlainen liberalismien esivaihe.²²⁴ Liberalismin käsite onkin mielenkiintoinen erityisesti 1860-luvun Suomen kontekstissa, sillä suomalainen puoluepolitiikka oli tuolloin vasta muotoutumassa. Puoluelaitoksesta sanan nykymerkityksessä ei voidakaan vielä 1860-luvulla puhua. Pikemminkin syntyi poliittisia liikkeitä, jotka olivat ryhmittyneet eri johtajien ja asioiden ympärille. Suomalainen puolue alkoi muotoutua J.V. Snellmanin kielipoliittisen radikalismien ympärille ja *Helsingfors Dagblad* -lehti perustettiin vuonna 1862 liberaalien äänenkannattajaksi. Yhteiskunnallista keskustelua hallitsi kieli- ja kansallisuuskysymys.²²⁵ On huomioitava, että aikalaiskeskustelussa liberaalit ja fennomaanit asettuivat vastakkaisille puolille kielikysymyksessä sekä suhteessa Ruotsiin ja Venäjään. Vaateissaan poliittisen ja taloudellisen vapauden lisäämisestä kiistakumppanit olivat kuitenkin yhtenä rintamana byrokraattis-vanhoillisten olojen puolustajia vastaan.²²⁶ Tämän seikan huomioiminen onkin tärkeää, kun pohditaan tunnetun suomalaisuusmiehen J.V. Snellmanin suhdetta poliittiseen ja taloudelliseen liberalismiin.

1850-luvun loppupuoli oli muutoksen aikaa julkisen keskustelun alueella. Uusia sanomalehtiä perustettiin ja niissä voitiin vapaammin ottaa kantaa myös talouspoliittisiin kysymyksiin.²²⁷ Sanomalehdistön laajetessa ja lehtien tilaajamäärien kasvaessa valtiontalouden kysymykset eivät enää jääneet vain pienen suljetun piirin keskustelun aiheeksi. Valtionhallinnon virkamiesten oli seurattava lehdistössä käytyä keskustelua. Aleksandr Sergejevitš Menšikovin ja Fredrik Wilhelm Rembert von Bergin kenraalikuvernöörikausilla 1830-luvun alusta 1860-luvun alkuun Suomessa oli noudatettu ankaraa sensuurijärjestelmää. Vuonna 1865 saatiin kuitenkin toteutettua liberaalien valtiopäivillä vaatima yleinen painovapaus. Niin kenraalikuvernööri Nikolai Adlerberg kuin ministerivaltiosihteeri Aleksander Armfelt eivät kuitenkaan tukeneet täyttä painovapautta ja toukokuun lopussa vuonna 1867 päädyttiin takaisin sensuuriin. Sensuuria olivat arvostelleet sekä liberaalit että fennomaanit, mutta sensuuri ja sen mukanaan tuoma yhteiskunnallisista asioista keskustelun vaikeutuminen oli kipeää

---

²²⁴ Landgren 1988, 289.

²²⁵ Luoto 1983, 231.

²²⁶ Heikkinen & Tiihonen 2009, 349.

²²⁷ Heikkinen & Kuusterä 2007, 30.

tappio etenkin liberaaleille.²²⁸

Talousliberalismin keskeisiä tavoitteita olivat ulkomaankaupan edistäminen talouden esteitä poistamalla sekä elinkeinovapauden toteuttaminen.²²⁹ Vuonna 1864 Suomessa siirryttiin vapaaseen viljakauppaan.²³⁰ Venäjältä Suomeen tuotu vilja oli tullivapaata jo ennen vuotta 1864, sillä Venäjän ja Suomen välinen tulliraja oli poistettu keisarillisella käskykirjeellä vuonna 1808.²³¹ 1860-luvulla viljakaupan vapauttamista ajoi paitsi liberalistinen vapaakauppa-ajattelu, myös käytännölliset syyt. Krimin sodan jälkeen Yhdysvallat oli hakeutunut Eurooppalaisille viljamarkkinoille, viljan hinta Venäjällä oli nousussa ja Suomessa kadot lisäsivät ulkomaisen viljan kysyntää. Kysymys viljakaupan vapauttamisesta oli noussut esiin tammikuun valiokunnassa jo vuonna 1862, jolloin hallitusvalta oli kysynyt valiokunnan mielipidettä siihen, olisiko hallituksen edelleen säännösteltävä viljan tuontia ja vientiä kulloinkin vallitsevan tarpeen mukaan. Hallituksen kysymys koski vienti- ja tuontikieltojen poistamista sekä tullimääräysten vakiinnuttamista, mutta valiokunta päätyi suosittamaan täysin vapaata viljakauppaa. Vuoden 1863–1864 valtiopäiville annetussa vapaata viljakauppaa koskevassa esityksessä selostettiin tullisuojelelun haittoja vapaakauppateorian valossa. Tullisuojelelun nähtiin juurruttavan kansaan välinpitämättömyyttä ja uskoa siihen, että valtion velvollisuus on pitää huolta kansalaisistaan.²³²

1800-luvun mittaan maataloustuotanto Suomessa alkoikin kasvavissa määrin suuntautua markkinoille ja maanomistajat tulivat riippuvaisiksi maataloustuotteiden hinnoista kansallisilla ja kansainvälisillä markkinoilla. Talonpojat alistivat maansa ja työnsä yhä avoimemmin kilpailulle ja pyrkivät saataviensa maksimointiin välittämättä toimiensa seurauksista maattomalle väestölle.²³³ Perinteinen maaseutuyhteisöjä koossapitänyt paternalistisen vastuun periaate alkoi väistyä. Pahiten kapitalististen suhteiden kehitys koskettikin tilatonta väestöä, jolle tilalliset olivat perinteisesti tarjonneet ympärivuotisen toimeentulon laillisen suojelelun perinteiden mukaisesti.²³⁴ Liberalismin on nähty purkaneen paitsi vanhan yhteiskunnan patriarkaalisia riippuvuussuhteita myös vanhaa

²²⁸ Heikkinen & Tiihonen 2009, 356.

²²⁹ Mt., 349.

²³⁰ Rasila 1966, 296–297.

²³¹ Joustela 1963, 31.

²³² Rasila 1966, 296–297.

²³³ Alapuro 1980, 44.

²³⁴ Nieminen 2006, 51.

sosiaalivakuutusjärjestelmää. Liberalismin kääntöpuolena onkin nähty turvattomien yhteiskuntaluokkien huono asema.²³⁵

Tärkeänä edellytyksenä liberalististen uudistusten toteutumiselle Suomessa on usein nostettu esiin vallanvaihdos Venäjällä. Vuonna 1855 valtaan astuneen Aleksanteri II:n aikana Venäjä siirtyikin merkittävästi vapauden suuntaan. Aleksanteri II:n liberalismi ei kuitenkaan ollut liberalismia sanan länsieurooppalaisessa merkityksessä ja Venäjän Krimin sodassa kokema tappio oli yhteä syynä uudistuksiin. Pelkkää taktikointia uudistuspolitiikka ei kuitenkaan ollut. Yhtenä osoituksena poliittisesta käänteestä voidaan nähdä myös J.V. Snellmanin nimittäminen senaattoriksi. Liberalistisen vaiheen päätepisteenä voidaan nähdä vuosi 1866, jolloin Aleksanteri II joutui murhayrityksen kohteeksi ja nimitti Pyhän synodin prokuraattoriksi länsimaista perustuslaillisuutta vihaavan äärivanhoillisen Konstantin Pobedonostevin.²³⁶

5.3 Suomen valtio ja hallinto 1860-luvulla

Nälkävuosien aikaan Suomi oli Venäjän keisarikuntaan kuuluva autonominen suuriruhtinaskunta. Hallinnollinen päätösvalta oli Venäjän keisarilla eli Suomen suuriruhtinaalla.²³⁷ Suomen suuriruhtinaskunta oli kuitenkin Venäjän keisarikunnasta erillinen finanssivaltio, jonka piti itse rahoittaa ja toteuttaa omat finanssioperaationsa.²³⁸ Siirtymisellä Venäjän vallan alle olikin ollut suuri merkitys Suomen taloudellisiin oloihin. Oma keskushallinto, verotus sekä sisä- ja talouspolitiikka tarjosivat mahdollisuuksia Suomen olojen tietoiselle kehittämiseksi.²³⁹

1800-luvun Suomen valtiosta puhuttaessa tarkoitetaan käytännössä senaattia. Valtiosta hegeliläisessä mielessä ei voida puhua, vaan Suomi oli nimenomaan niin sanottu finanssivaltio, ruhtinaan talous- ja verotushallintokoneisto.²⁴⁰ 1860-luvun Suomi ei kuitenkaan enää ollut aivan sama pieni finanssivaltio, joka se oli vielä vuosikymmenen alkupuoliskolla. Osmo Jussilan mukaan Suomen valtioluonne vaihteli autonomian aikana senaatin ja kenraalikuvernöörin valtasapainon mukaan. Mitä enemmän

²³⁵ Klinge 1994, 141.

²³⁶ Heikkinen & Tiihonen 2009, 349–351.

²³⁷ Tiihonen & Tiihonen 1983, 270; Keisari Aleksanteri II:n valtakausi 1855–1881 (Suomen kansallisbiografia 1, 229).

²³⁸ Kuusterä & Tarkka 2011, 188.

²³⁹ Pulma 1994, 51.

²⁴⁰ Jussila 1987, 49.

senaatilla oli valtaa suhteessa kenraalikuvernööriin, sitä lähempänä Suomi oli valtiota. Tämän jaottelun mukaan nälkävuosien aikainen Suomi oli valtio tässäkin mielessä.²⁴¹

Suomen keskushallinto autonomian ajalla muotoutui rakenteeltaan kaksijakoiseksi, sillä siihen sisältyivät sekä hallinto Suomessa että hallinto Pietarissa.²⁴² Suomen keskushallinnon johtoon valmistelevaksi ja toimeenpaneavaksi elimeksi Helsinkiin perustettiin hallituskonselji, joka vuodesta 1816 alkaen tunnettiin Keisarillisen Suomen senaatin nimellä. Senaatti muodostui talousosastosta, joka vastasi yleisestä hallinnosta, sekä korkeimpana oikeutena toimivasta oikeusosastosta.²⁴³ Koska hallinnollinen päätösvalta oli Venäjän keisarilla eli Suomen suuriruhtinaalla, tuli keisarillisia esittelyjä varten perustaa hallintoa myös Pietariin.²⁴⁴ Helsingissä toimineen senaatin ja sen alaisen keskushallinnon rinnalla Pietarissa toimivat Suomen asiain komitea sekä ministeri-
valtiosihteri, jotka toimivat Suomen senaatin täydentäjinä ja Suomen hallinnon tarkastelijoina.²⁴⁵ Näiden ohella erillisen hallintokeskuksen muodosti Keisarin edustajana Suomessa toiminut kenraalikuvernööri.²⁴⁶ Suomen keskushallinnon sisällä vallasta taisteli siis kolme osapuolta: kenraalikuvernööri, senaatti sekä ministeri-
valtiosihteri Suomen asiain komiteoineen.²⁴⁷

Senaatissa valtaa käyttivät keisarin nimittämät senaattorit keisarin antaman valtaluvan perusteella.²⁴⁸ Päätöksenteko senaatissa oli järjestetty oikeusjärjestyksen mukaan kollegiaalisesti.²⁴⁹ Puheenjohtajana sekä senaatin yhteisistunnoissa, että talous- ja oikeusosaston istunnoissa toimi kenraalikuvernööri.²⁵⁰ Vuodesta 1822 alkaen talous- ja oikeusosaston nimitettiin varapuheenjohtajat, joiden tehtävänä oli johtaa puhetta kenraalikuvernöörin poissa ollessa. Talousosaston varapuheenjohtaja sai aikaa myöden tehtäväkseen toimia myös senaatin täysistuntojen puheenjohtajana kenraalikuvernöörin ollessa poissa.²⁵¹ Osa kenraalikuvernööreistä osallistui aktiivisesti senaatin toimintaan,

---

²⁴¹ Jussila 2004, 797.

²⁴² Tiihonen & Tiihonen 1983, 270.

²⁴³ Mt., 137–139, 161.

²⁴⁴ Mt., 270.

²⁴⁵ Mt., 159. Valtiosihterin nimitys muutettiin vuonna 1834 ministeri-
valtiosihteriksi. (mt., 135). Suomen asiain komitea toimi vuosina 1811–1826 sekä uudelleen vuosina 1857–1891 (mt. 132, 134, 136).

²⁴⁶ Tiihonen & Tiihonen 1983, 270.

²⁴⁷ Jussila 1996, 59.

²⁴⁸ Savolainen 1989, 17.

²⁴⁹ Tiihonen & Tiihonen 1983, 166.

²⁵⁰ Valtionarkiston yleisopas II, 25–26.

²⁵¹ Tiihonen & Tiihonen 1983, 163.

mutta toisille puheenjohtajuus oli lähinnä muodollisuus. Senaatin kotimaiseksi johtohahmoksi nousikin talousosaston varapuheenjohtaja.²⁵² Senaatin vaikutusmahdollisuudet autonomian ajalla riippuivatkin suhteista kenraalikuvernööriin ja siitä, kuinka tehokkaasti senaatti johti Suomen asioita keisaria ja muita Pietarin valtaapitäviä miellyttävällä tavalla.²⁵³

Autonomian alkupuoliskolla senaatin merkitystä korosti myös se, että vuoden 1809 Porvoon valtiopäivien jälkeen säädetyt kokoontuivat seuraavan kerran vasta vuonna 1863. Valtiopäivättömyys oli johtanut siihen, että hallinnollista tietä edettiin niin pitkälle kuin laki salli.²⁵⁴ Patrioottis-byrokraattinen järjestelmä toimikin varsin hyvin aina siihen asti kunnes niin sanottu porvarillinen vallankumous alkoi tehdä tuloaan Suomeen. Lopulta myös liberalistiset talousuudistukset toteutettiin kuitenkin pitkälti patrioottis-byrokraattisessa hengessä hallinnollista tietä ja Keisari Aleksanteri II toimesta.²⁵⁵

Vuosiin 1809–1863, jolloin valtiopäivät eivät kokoontuneet lainkaan, on viitattu ”valtiollisen yön” aikakautena Suomen historiassa. Matti Peltonen on kuitenkin korostanut sitä, että vuosien 1809–1863 pysähtyneisyyden kautena usein nähty ajanjakso Suomen historiassa on pikemminkin yksi ratkaisevimmista murroskausista Suomen valtiollisessa kehityksessä. Peltonen näkee aikakauden keskeisenä Suomen valtion rakentumiselle, mikäli valtiota ei määritellä vain turvallisuuden ja hyvinvoinnin ylläpitäjänä tai luokkaherruuden välineenä, vaan myös johtavan tuottajaryhmän hallitsevana koneistona, jonka avulla ryhmä pystyy ajamaan etujaan suhteessa muiden valtioiden tuottajiin. Vaikka kuuluminen Venäjän keisarikuntaan rajoitti Suomen suvereniteettia useilla tavoilla, voidaan katsoa että erityisesti 1830- ja 1840-lukujen taitteessa Suomi oli kasvanut varteenotettavaksi taloudelliseksi tekijäksi. Kehitys oli tapahtunut ennen valtiopäivätoiminnan käynnistämistä ja 1860- ja 1870-luvuilla elinkeinoelämää vapauttaneiden reformien to-

---

²⁵² Heikkinen & Kuusterä 2007, 27.

²⁵³ Tiihonen & Tiihonen 1983, 120.

²⁵⁴ Heikkinen & Kuusterä 2007, 29.

²⁵⁵ Tiihonen & Tiihonen 1983, 270–271; Taloushistoriallisessa tutkimuksessa on yleisemmälläkin tasolla tultu siihen johtopäätökseen, että ajatus kapitalismin spontaanista läpimurrosta ei yleensä pidä paikkansa. Valtion rooli kapitalismiin siirtymisessä on usein nähty erityisen näkyvänä nimenomaan Suomen kaltaisissa myöhään teollistuneissa maissa. (Pekkarinen & Vartiainen 1993, 30). Toisaalta tutkimuksessa on erimielisyyttä myös valtion roolista markkinayhteiskunnan idean mukaisten yhteiskunnallisten uudistusten läpiviemisestä varhain teollistuneessa Englannissakin (ks. esim. Pekkarinen & Vartiainen 1993, 30; Heiskala 2009, 20).

teutusta.²⁵⁶ 1840-luvulta alkaen valtiokoneisto olikin alkanut Suomessa muotoutua merkittäväksi itsenäiseksi voimaksi, jolla on taloudellista ja talouspoliittista merkitystä.²⁵⁷

Suomen valtion sijoittaminen joko liberaaliksi yövärtijavaltioksi tai aktiiviseksi ja interventioita suorittavaksi sääntelyvaltioksi ei ole aivan yksinkertaista. Sekä valtion interventiot, että vapaiden markkinoiden mukaiset uudistukset voidaan nähdä välineinä keskeisen päämäärään saavuttamisessa eli köyhyyden ja takapajuisuuden voittamisessa. Valinta valtion väliintulosta riippui kulloinkin käsillä olevasta kysymyksestä ja 1800-luvun jälkimmäisen puoliskon Suomesta löytyy esimerkkejä molemmista toimintatavoista. Valtio poisti vapaiden markkinoiden toimintaa kahlitsevia esteitä, mutta osallistui aktiivisesti esimerkiksi infrastruktuurin rakentamiseen. Keskeistä onkin se että valtio teki valinnat.²⁵⁸ Näkemys kansallisesta edusta oli valtiokeskeinen. Ensisijaisena tavoitteena oli valtion finanssien vahvistaminen. Vielä 1800-luvun loppupuolellakin senaatti oli äärimmäisen varovainen käyttämään valtion varoja yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseen.²⁵⁹ Jukka Kekkonen onkin kyseenalaistanut käsityksen siitä, että valtio olisi 1800-luvun puolivälin Suomessa toiminut neutraalina yhteisen edun kantajana.²⁶⁰ Kekkonen mukaan valtio ei ollut yhteisen ja yhtenäisen intressin kantaja sen enempää kuin elinkeinoelämäkään.²⁶¹

Valtiopäivätoiminta käynnistyi uudelleen vuonna 1863, mutta valtiopäiväjärjestys vahvistettiin vasta vuonna 1869.²⁶² Valtiopäivät olivat kuitenkin koolla vain rajatun ajan. Vuoden 1867 valtiopäivät olivat koolla tammikuun 26. päivästä toukokuun viimeiseen päivään.²⁶³ On myös muistettava, että 1860-luvulla yli 60 prosenttia maan väestöstä jäi virallisen säätyjaon ulkopuolelle. Säätyedustuksen ulkopuolisesta väestöstä suurimmat ryhmät muodostivat vuokraviljelijät ja maatalouden työväki.²⁶⁴ Valtiopäivien käynnistymisen jälkeen 1860-luvulla onkin edelleen muistettava, että senaatti, kenraalikuvernööri ja ministerivaltiosihteeri olivat keskeisessä asemassa muodollisina viranomaisina,

---

²⁵⁶ Peltonen 1987, 117–118.

²⁵⁷ Mt., 122.

²⁵⁸ Heikkinen ym. 2000, 208–209.

²⁵⁹ Kuusterä 1999, 71.

²⁶⁰ Kekkonen 1987, 4. Kekkonen ei tutkimuksessaan viittaa hallinnon toimiin suoranaisesti nälkävuosien kontekstissa.

²⁶¹ Mt., 79.

²⁶² Rauhala 1921, 147.

²⁶³ Savolainen 2006, 744.

²⁶⁴ Rasila 2003, 451. Ks. liite 11.

sillä esittelyn muoto vaikutti suuresti keisarin ratkaisuun. Senaatissa myös annettiin lausunnot säätyjen mietinnöistä sekä toimeenpantiin hyväksytyt valtiopäiväesitykset.²⁶⁵

Ylemmän keskushallinnon monijakoisuus heijastui myös hallinnon alempien portaiden toimintaan. Suomen kahdeksan läänin²⁶⁶ lääninhallinto oli alisteinen kahdelle yhdessä toimivalle hallituselimelle: senaatille ja kenraalikuvernöörille. Läänien kuvernöörit joutuivat viranhoidossaan tasapainoilemaan tyydyttääkseen kummankin tahon vaatimuksia, eikä hallinnollisten suunnitelmien ja eriävien intressien yhdistäminen ollut helppoa. Epäselvyyttä lisäsi myös se, että hallituskonseljin tai kenraalikuvernöörin ohjesäännöissä ei määritelty johtosuhdetta lääninhallintoon tai keskinäistä toimivaltasuhdetta yksiselitteisesti ja selvästi. Käytännössä läänien kuvernöörien toimintaan vaikuttikin näiden ylempien hallintoelinten välinen voimatasapaino. 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla kenraalikuvernöörien Berg, Rokassovski ja Adlerberg kausilla (1854–1881) senaatin vaikutusvalta hallinnossa kasvoi hitaasti, mutta varmasti.²⁶⁷

Läänien kuvernöörien asema oli ristiriitainen myös siinä suhteessa, että he yhtäältä edustivat keskusvaltaa, mutta toisaalta toimivat myös läänin asukkaiden valtuutettuna keskushallinnossa. Kuvernöörien kaksoisrooli läänin asukkaiden ja keskushallinnon välissä merkitsi sitä, että kuvernöörit toimivat keskushallinnon vaatimusten ja paikallisten tarpeiden välittäjänä. 1800-luvun alussa keskusvallan edustajan rooli oli keskeinen, sillä keskushallinto tarvitsi kuvernöörien välittämiä tietoja läänin olosuhteista, eikä muita yhteydenpitokanavia juurikaan ollut. Lääninhallinto myös valvoi, että keskeiset päätökset toteutettiin paikallisella tasolla ja keskeisen tarkasteluasemansa vuoksi kuvernöörit saattoivat tarkastella lääniensä kehitystä. 1860-luvulla uusien alueellisten hallintoverkkojen rakentamisen, liikenneyhteyksien ja paikallisen sanomalehdistön kehittymisen myötä kuvernöörien ja lääninhallituksen merkitys tiedon välittäjänä väheni. Kun kuvernöörien merkitys tietolähteenä väheni, merkitys keskushallinnon vaatimusten ja paikallisten tarpeiden yhteen sovittelijana korostui. Vallitseva hallintoajatus lähti siitä, että lääninhallinnolla oli alueellinen vastuu, kun sovitettiin yhteen eri paikallishallintoelinten toimintaa.²⁶⁸

---

²⁶⁵ Savolainen 2006, 744.

²⁶⁶ Ks. liite 2.

²⁶⁷ Westerlund 1996, 351.

²⁶⁸ Mt., 371–372.

1860-luvulla uudistettiin myös kunnallishallintoa. Vuonna 1865 astui voimaan kunnallisasetus, jonka yleisenä periaatteena oli valtion ja yhteiskunnan erottaminen, mikä tarkoitti myös valtion ja kirkon erottamista toisistaan paikallistasolla. Uuden hallitsemisstrategian keskiössä oli omatoimisuuden lisääminen paikallistasolla. 1800-luvulle saakka pitäjien hallinto oli tarkoittanut lähinnä mahdollisuutta vastustaa esivallan ehdotuksia kirkkoherran johtamilla pitäjänkokouksilla. Uudessa kunnallishallinnossa vastuu valtion kunnille siirtämien tehtävien toteutuksesta, kuten köyhäinhoidosta ja kansanopetuksesta, siirrettiin talonpojille. Paikalliset talonpojat suorastaan pakotettiin ottamaan kunnalliset tehtävät hoitaakseen. Uudistuksiin suhtauduttiin kielteisesti sekä talonpoikaissäädystä valtiopäivillä, että talonpoikien keskuudessa pitäjänkokouksissa. Paikallishallinnon uudistuksen linjauksen määrittivätkin Suomen keskushallinto ja maan eliitti. Uudistukseen pääsivät vaikuttamaan myös talolliset, jotka fennomaanien kautta olivat tulleet tietoisiksi poliittisesta merkityksestään ja alkoivat vaatia osallistumisoikeutta päätöksentekoon. Paikallishallinnon uudistus oli kuitenkin ennen kaikkea ylhäältä päin johdettu reformi, ei talollisten painostuksen tulos.²⁶⁹

5.4 Talouspoliittinen päätöksenteko suuriruhtinaskunnassa

Suomen talouspolitiikasta voidaan varsinaisesti puhua vuodesta 1809 alkaen, jolloin Suomi siirtyi Ruotsin vallan alta Venäjän keisarikunnan suuriruhtinaskunnaksi ja sai oman hallintokoneistonsa.²⁷⁰ Suomen suuriruhtinaskunta oli Venäjän keisarikunnasta erillinen finanssivaltio, jonka piti itse rahoittaa ja toteuttaa omat finanssioperaationsa.²⁷¹ Varsinaista finanssipolitiikkaa, eli valtion tulojen- ja menojen tietoista säätelyä suhdanteiden tasaamiseksi ei vielä 1860-luvulla voitu harjoittaa hajanaisuutta aiheuttaneen rahastojärjestelmän ja tilinpäätöksen aikaviiveen vuoksi.²⁷²

Suomen talouspolitiikkaa autonomian ajalla johdettiin kahdelta tasolta. Venäläiset viranomaiset edustivat ylintä päätäntävaltaa ja ratkaisivat etenkin tullipolitiikkaan, Suomen ulkomaisiin taloussuhteisiin ja rahapolitiikkaan liittyvät kysymykset. Sisäisistä taloudellisista kysymyksistä senaatti sai kuitenkin päättää melko itsenäisesti.²⁷³ Talouspoliittisen päätöksenteon kannalta senaatin keskeisin yksikkö oli valtiovarainoimituskunta,

²⁶⁹ Tiihonen 1996, 405–406.

²⁷⁰ Heikkinen & Kuusterä 2007, 27.

²⁷¹ Kuusterä & Tarkka 2011, 188.

²⁷² Kuusterä 1987, 44.

²⁷³ Myllyntaus 1980, 335.

jonka tehtäviin kuului talouspolitiikan valmistelu. Senaatin vaikutusvaltaisin henkilö talouspoliittisia päätöksiä tehtäessä oli valtiovarainoimituskunnan päällikkö.²⁷⁴ 1840–1850-luvuilla valtiovarainoimituskunnan päällikkönä toiminut Lars Gabriel von Haartman kohosi ensimmäisenä riittävän vahvaan asemaan toteuttaakseen itsenäistä finanssipolitiikkaa ja Suomen ylemmästä keskushallinnosta kehittyi merkittävä talouspoliittinen vaikuttaja.²⁷⁵ Senaatin ohella talouspolitiikan muotoiluun vaikuttivat kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihteeri ja viime kädessä keisari.²⁷⁶

Muodollisesti valtiovarainoimituskunnan ja sen päällikön oikeudellinen valta valtiontalouden asioista päätettäessä oli vähäinen. Käytännössä tilanne oli kuitenkin toinen, sillä Suomi oli vain pieni osa suurta keisarikuntaa, eikä keskushallinto voinut puuttua kaikkiin Suomen asioihin. Keisari toimikin talousasioissa pitkälti valtiovarainoimituskunnan esitysten mukaisesti.²⁷⁷ Vaikka Suomen sisäistäkin talouspolitiikkaa koskevat asiat olivat lopulta keisarin ratkaistavissa, päätökset valmisteltiin Suomessa, eikä keisari yleensä puuttunut niihin.²⁷⁸

Sakari Heikkinen ja Antti Kuusterä näkevät 1850- ja 1860-lukujen taitteen suomalaisen talouspolitiikan murroskauteksi erityisesti kun katsotaan talouspolitiikan toimintaedellytyksiä. 1820-luvulta 1850-luvulle talouspoliittinen päätöksenteko oli ollut tiukasti senaatin ja muun virkakoneiston käsissä. Talouspoliittisen päätöksenteon byrokraattisuutta oli korostanut myös julkisen keskustelun niukkuus. Aleksanteri II:n valtaannoususta alkoi kuitenkin murroskausi, jonka jälkeen valtiopäivät tulivat mukaan talouspoliittiseen päätöksentekoon ja lehdistökin otti aktiivisemmin osaa talouspoliittiseen keskusteluun.²⁷⁹ Fabian Langenskiöldin finanssipäällikkökaudella vuosina 1858–1863 julkisuuden periaate pääsikin ainakin jossain määrin valtaan Suomen raha-asioiden hallinnossa.²⁸⁰ Valtiopäivien käynnistyminen 1860-luvulla sekä lehdistön aktivoituminen laajensivat ainakin jossain määrin talouspoliittiseen keskusteluun osallistuvien piiriä.

---

²⁷⁴ Heikkinen & Kuusterä 2007, 28.

²⁷⁵ Savolainen 2006, 749.

²⁷⁶ Heikkinen & Kuusterä 2007, 60.

²⁷⁷ Kuusterä 1989, 87.

²⁷⁸ Heikkinen & Kuusterä 2007, 61.

²⁷⁹ Mt., 31.

²⁸⁰ Nevanlinna 1907, 51.

1850–1860-lukujen taite on vallitsevan tulkinnan mukaan nähty myös siirtymänä merkantilistisesta liberalistiseen talouspolitiikkaan.²⁸¹ Heikkinen ja Kuusterä ovat kuitenkin kyseenalaistaneet selkeän jaottelun merkantilismiin ja liberalismiin suomalaisessa 1800-luvun talouspolitiikassa. Vaikka taloudellisen liberalismien eteneminen oli keskeinen piirre 1800-luvun talouspolitiikassa, ei talouspolitiikan muutoksia voida tiivistää vain yhdeksi kehityslinjaksi.²⁸² Vuonna 1990 julkaistussa artikkelissaan Antti Kuusterä onkin ehdottanut kaksijakoisen merkantilismi–liberalismi -ajattelun täydentäjäksi kameralismin käsitettä.²⁸³ Kuusterä haluaa erottaa 1850-luvulta lähtien toteutetut taloudellisen lainsäädännön uudistukset valtion harjoittaman talouspolitiikan luonteesta. Vaikka 1850- ja 1860-luvuilla toteutettiin laajoja institutionaalisia reformeja, ei käytännön talouspoliittisissa ratkaisuissa ole nähtävissä vastaavaa murrosta.²⁸⁴

Erityisesti talouspolitiikan poliittisten edellytysten murros luo pohjaa myös omalle tutkielmalleni käsitellessäni sitä, miten laajeneva julkisuus ja talouspolitiikan byrokraattisuuden vähittäinen murtuminen vaikuttivat nälkävuosina käytyyn keskusteluun ja talouspoliittiseen päätöksentekoon. 1860-luvunkin kontekstissa voidaan ehkä jo puhua talouspolitiikasta nimenomaan politiikkana. Tällöin talouspolitiikka ei muotoudu vain talouden rakenteen perusteella vaan se on myös eri vaihtoehtojen välistä kilvoittelua ja valikoitumista. Rakenteelliset tekijät toki määrittelevät eri subjektien päätöksenteon ehtoja ja suhteellista asemaa, mutta kyse ei ole vain yhden päättäjän suorittamista valinnoista, vaan talouspolitiikka on keskeinen yhteiskunnan ristiriitojen sovittelun areena, jonka määräytymiseen vaikuttavat paitsi talouden rakenteelliset reunaehdot myös eri ryhmien tavoitteen asettelut ja neuvotteluvoima.²⁸⁵

---

²⁸¹ Kuusterä 1990, 136.

²⁸² Heikkinen & Kuusterä 2007, 27.

²⁸³ Kuusterä esittää kameralismia apuvälineeksi tiukan merkantilismi–liberalismi -dikotomian rinnalle, kun hahmotellaan Suomen autonomian ajan talouspolitiikkaa. Kuusterän määritelmän mukaisen kameralistisen talouspolitiikan keskeiset tavoitteet olivat merkantilistisen kauppapasapaino- ja työvoimateorian mukaisesti positiivinen kauppapasapaino ja väestön kasvun lisääminen. Taustalla vaikutti pyrkimys valtion voiman lisäämiseen. Kameralistisen talouspolitiikan painopiste ei ollut vain hallitsijan henkilökohtaisen vallan lisäämisessä, vaan myös valtion sekä yksittäisen kansalaisen yhteinen pyrkimys hyvinvoinnin lisäämiseen. Irtaantuminen merkantilistiselle talouspolitiikalle ominaisista rajoituksista oli mahdollista myös kameralismissa. Erotuksena liberalismiin valtio ja kansalaiset muodostavat kameralismissa jakamattoman kokonaisuuden ja uudistusten liikkeellepanevana voimana on järkevä hallitsija, eivät pelkät vapaat markkinavoimat (Ks. Kuusterä 1990, 137–138).

²⁸⁴ Kuusterä 1990, 138–139.

²⁸⁵ Pekkarinen & Vartiainen 1993, 23.

5.5 J.V. Snellman valtiovarainoimituskunnan päällikkönä

Kun Johan Vilhelm Snellman astui senaattorin virkaansa heinäkuun alussa vuonna 1863, tuli hänestä paitsi senaattori, myös valtiovarainoimituskunnan ensimmäisen osaston päällikkö.²⁸⁶ Snellmanin johtaman valtiovarainoimituskunnan ensimmäisen osaston tehtäviin kuuluivat muun muassa tulo- ja menoarvioita, Suomen Pankkia, viljamakasiineja, Leimapaperikonttoria ja merimieskouluja koskevat asiat.²⁸⁷ Professorina, lehtimiehenä ja filosofina tunnetuksi tullut Snellman oli epätyypillinen valinta senaattoriksi ja valtiovarainoimituskunnan johtajaksi. Ennen nimitystään valtiovarainoimituskunnan päälliköksi J.V. Snellman ei ollut kerännyt virkauraa senaatissa tai muuallakaan, eikä hänellä ollut kytköksiä senaatin sukuverkostoihin.²⁸⁸ Snellman olikin ensimmäinen senaattiin byrokratian piirin ulkopuolelta päässyt henkilö²⁸⁹ ja hänen nimittämisensä senaattoriksi on nähty myös merkkinä poliittisesta käänteestä suuriruhtinaskunnassa.²⁹⁰

Snellman oli nationalisti ja hänen ohjelmansa perustui suomenkielen ja kansallisen kulttuurin kehittämiseen. Toisaalta Snellman oli kuitenkin reaalioliitikko, joka hyväksyi Suomen aseman Venäjän keisarikunnan yhteydessä ja vastusti skandinavistisia ja separatistisia suuntauksia.²⁹¹ Suhteessa valtioon Snellman oli Antti Kuusterän mukaan hegeliläisen perinteen jatkaja. Hegeliläisessä traditiossa autonomisena subjektina toimivan valtion rooli oli suuri. Snellmanin valtiokäsitys erosi liberalistisista ajatuksista myös käytännön ratkaisuisissa.²⁹²

²⁸⁶ Savolainen 2006, 727; Heikkinen & Tiihonen 2009, 370; Valtiovarainoimituskunta jaettiin 1. ja 2. osastoon 1.7.1863 alkaen (Savolainen 2006, 727); Käytän tutkielmassani synonyymeinä nimityksiä valtiovarainoimituskunnan ensimmäisen osaston päällikkö, valtiovarainoimituskunnan päällikkö sekä finanssipäällikkö, jotka kaikki viittaavat Snellmanin asemaan valtiovarainoimituskunnan ensimmäisen osaston päällikkönä. Kaikki kolme nimitystä ovat yleisesti käytettyjä aihepiiriä käsittelevässä kirjallisuudessa, enkä ole tämän vuoksi nähnyt tarkoituksenmukaisena käyttää aina tarkkaa ilmaisua valtiovarainoimituskunnan ensimmäisen osaston päällikkö.

²⁸⁷ Heikkinen & Tiihonen 2009, 370; Toisen osaston vastuulle puolestaan kuuluivat tullilaitosta sekä kauppaa ja teollisuutta koskevat asiat (Mt., 370).

²⁸⁸ Heikkinen & Tiihonen 2009, 369.

²⁸⁹ Torvinen 1977, 41; Markku Tyynilän mukaan Torvisen arvio pitää paikkansa, mikäli Snellmanin uraa katsotaan laajemmissa puitteissa. Täytyy kuitenkin huomioida, että Snellman astui senaattorin virkaansa professorin virasta, eikä professorin tuona aikana voida katsoa olleen ”byrokratian piirin ulkopuolella”. Yliopiston professoreita oli ollut hallituskonselji-senaatissa aiemminkin (Tyynilä 1991, 175).

²⁹⁰ Heikkinen & Tiihonen 2009, 349.

²⁹¹ Kuusterä & Tarkka 2011, 246.

²⁹² Kuusterä 1989, 97. Snellmanin valtiokäsitys tuli esiin esimerkiksi, kun käsiteltiin Suomen Pankin siirtämistä valtiopäivien alaisuuteen. Snellman vetosi vahvan valtiovallan tarpeeseen ja vastusti siirtoa (Mt., 97).

Kuusterän mukaan Snellman jatkoi valtiovarainoimituskuntaa johtaessaan edeltäjänsäkin edustamaa kameralistista traditiota valtiontalouden hoitoon ja talouspolitiikkaan liittyvissä kysymyksissä. Osin olosuhteidenkin pakosta keskeiseksi päämääräksi tuli valtion tulotalouden turvaaminen. Suunnitteilla olleet uudistukset hyväksyttiin, mikäli ne eivät aiheuttaneet uusia rasituksia valtiontaloudelle. Merkantilistishenkisiä elinkeinoelämän rajoituksia voitiin poistaa vain jos se ei vähentänyt valtion tuloja. Senaatin pöytäkirjoista on myös nähtävissä Snellmanin varovaisuus ja pyrkimys perusteltujenkin menojen karsimiseen.²⁹³ Snellman myös näki liberaalit reformit mahdollisena ratkaisuna pauperismin ongelmaan.²⁹⁴

Snellmanin taloudellisessa ajattelussaan on nähty vastakkain hänen yhteisöllisyyttä korostava ja yksilöllisyyttä vastustava kansallisuusoppinsa sekä toisaalta yksilön oikeuksia korostava liberaali talousoppi.²⁹⁵ Erkki Pihkalan näkemys Snellmanin taloudellisesta ajattelusta sekoituksena Friedrich Listiä ja Adam Smithiä käytännöllisesti Suomeen sovellettuna on saanut tukea muiltakin tutkijoilta.²⁹⁶ Pihkala on korostanut sitä, että Snellmanin taloudellinen ajattelu ilmenee hyvin hänen pitkäaikaisesta sanomalehtikirjoittelustaan sekä käytännön toiminnastaan senaattorina. Molemmissa tapauksissa Snellmanin kannanottoihin ja ratkaisuihin vaikutti hänen yleistavoitteensa, Suomen kansan hyvinvoinnin edistäminen ja maan valtiollisen aseman vahvistaminen.²⁹⁷

Snellmanin suuriin saavutuksiin valtiovarainoimituskunnan päällikkönä on laskettu rahauudistuksen läpivieminen eli Suomen markan vakauttaminen hopeakannalle sekä sen irrottaminen Venäjän rahajärjestelmästä vuonna 1865.²⁹⁸ Snellmanin edeltäjä Langenskiöld oli laatinut suunnitelmat Suomen siirtymiseksi hopeakantaan ja saanut niille Venäjän hallituksen periaatteellisen hyväksynnän jo vuonna 1862. Rahareformin läpiviemiseksi otettu laina jouduttiin kuitenkin käyttämään pääosin vuoden 1862 kadon aiheuttaman viljantuonnin rahoittamiseen ja hopeakantaan siirtyminen lykkääntyi. Langenskiöldin sairastuessa ja jäädessä pois virastaan jäi reformin lopullinen läpivieminen hänen seuraajansa J.V. Snellmanin tehtäväksi.²⁹⁹

²⁹³ Kuusterä 1989, 97.

²⁹⁴ Heikkinen ym. 2000, 141.

²⁹⁵ Savolainen 1989, 9.

²⁹⁶ Pihkala 1981b, 43; Heikkinen ym. 2000, 81.

²⁹⁷ Pihkala 1981a, 302.

²⁹⁸ Kuusterä & Tarkka 2011, 246.

²⁹⁹ Mt., 241–243.

Toinen Snellmanin senaattorivuotia leimannut ja kritiikkiäkin nostanut tapahtuma oli vuosien 1867–1868 nälänhätä. Raimo Savolainen on nostanut esiin sen, kuinka J.V. Snellmanin asema valtiovaraintoimituskunnan 1. osaston päällikkönä nälkävuosien aikaan tarjosi hänelle konkreettisen mahdollisuuden soveltaa taloudellisia periaatteitaan tilanteessa, jollaista hän oli lehtikirjoittelussaan ennustanut jo vuosikymmenien ajan. Koska toimenpiteiden toteutumismahdollisuudet määrättiin valtiovarojen määrän mukaan, olivat valtiovaraintoimituskunta ja sen päällikkö keskeisessä asemassa asioiden valmistelussa³⁰⁰ ja katovuosien seurausten hoitaminen kuului valtiovaraintoimituskunnan päällikön vastuualueeseen.³⁰¹

Lopullisia päätöksiä ei kuitenkaan tehty toimituskunnissa, vaan kollegiaalisen tavan mukaisesti senaatin talousosaston täysistunnossa.³⁰² Pääasiassa kaikki keskustelu vuosien 1866–1867 nälänhätään liittyen käytiin senaatin talousosastossa.³⁰³ Savolaisen mukaan senaatti oli suhteellisen yksimielinen hätäaputoimenpiteistä,³⁰⁴ sillä valtiontalouden heikko tila ei antanut mahdollisuutta muuhun kuin yksimielisyyteen niukkojen varojen käytöstä.³⁰⁵ Vaikka senaatti oli päätöksistä kohtalaisen yksimielinen, eikä Snellmania ehkä voida laittaa aivan yksin vastuuseen nälkäkatastrofin hoidosta, oli hän valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä kiistämättä keskeinen vastuunkantaja. Henkilökohtaista vastuuta nälkävuosien tilanteesta ja sen selvittämisestä kantoivat lisäksi kenraalikuvernööri Nikolai Adlerberg sekä läänien kuvernöörit.³⁰⁶

---

³⁰⁰ Savolainen 1989, 21.

³⁰¹ Savolainen 2005b, 16; Nälkävuositutkimusta pro gradu -työssään tutkinut Harry Kannisto on nostanut esiin sen, että valtiovallan toimien kytkeminen kiinteästi J.V. Snellmanin henkilöön on perua Agathon Meurmanilta, joka tosin esitti Snellmanin toimet äärimmäisen positiivisessa valossa. Kannisto näkeekin, että tästä johtuen kaikki valtion toimien arvostelu on vaarassa leimautua Snellmanin maineen tahraamiseksi (Kannisto 1986, 11, 18). J.V. Snellmanin roolia ovat aiemmassa tutkimuksessa pohtineet myös muun muassa Raimo Savolainen ja Oiva Turpeinen päätyen kuitenkin lopulta siihen, että Snellman oli keskeinen toimija nälkävuosien olosuhteissa (Turpeinen 1986, 148; Savolainen 1989, 21, 61–62).

³⁰² Savolainen 1989, 21; Kollegiaalisuutta toteutettiin päätöksenteossa siten, että jokainen senaatin talousosaston istunnossa läsnä ollut senaattori lausui virkajärjestyksessä, nuorimmasta vanhimpaan, mielipiteensä käsiteltävästä asiasta lausunnon muodossa tai yhtyi edeltävän senaattorin lausuntoon. (Savolainen 1987, 7). Ajanjaksolla 1.10.1865–30.9.1867 Snellman oli virkaiältään toiseksi nuorin senaattori (Savolainen 2006, 740). Hän saattoi siis joko yhtyä 1. senaattorin lausuntoon tai esittää oman mielipiteensä.

³⁰³ Savolainen 1989, 22.

³⁰⁴ Savolainen 1987, 81.

³⁰⁵ Mt., 77.

³⁰⁶ Häkkinen 1991b, 130–131; Ks. liite 1.

Snellmanin merkitystä nälkävuosina korostaa myös se, että syksyllä 1867 kenraalikuvernööri Adlerberg oli kolmen kuukauden mittaisella virkavapaalla ja palasi toimeensa vasta lokakuun puolivälissä.³⁰⁷ Virkavapaaltaan palattuaan Adlerberg otti hätäaputoimien ohjat käsiinsä ja Snellman siirtyi sivummalle.³⁰⁸ Adlerberg järjesti paluun Fécampista Ranskasta heti kun sai sanoman hallavahingoista ja maata uhkaavasta hädästä, jotta voisi henkilökohtaisesti johtaa avustustoimia.³⁰⁹ Oiva Turpeisen mukaan oleellista muutosta hädäntorjuntapolitiikassa ei kuitenkaan tapahtunut Adlerbergin palatessa. Olihan lokakuussa jo talvi tuloillaan, eivätkä suuret suunnanmuutokset olleet enää edes mahdollisia.³¹⁰ Antti Häkkinen on puolestaan korostanut sitä, että senaatin hätäapupolitiikassa tapahtui muutos auttavaisempaan suuntaan talven aikana. Häkkinen selittää muutosta sillä, että maan johto huolestui tulevaisuudesta ja yhteiskuntarauhan säilymisestä, kun hädän laajuus alkoi paljastua.³¹¹ Hallinnon tietotaso puolestaan koheni erityisesti Adlerbergin maakuntiin lähettämien kahden senaattorin, Antellin ja Norménin raporttien myötä.³¹² Ainakin tietotilanteen parantumiseen Adlerbergin paluulla vaikuttaisi täten olleen merkittävä vaikutus.

Snellmanin ura senaattorina ja valtiovarainoimituskunnan päällikkönä päättyi nälkätalven jälkeen keväällä 1868. Kenraalikuvernööri Adlerberg pyysi Snellmania ensin hakemaan kolmen kuukauden virkavapaata ja tämän jälkeen eroamaan virastaan.³¹³ Snellman ja Adlerberg olivat jo aiemmin asettuneet huonoihin väleihin pienempiin ja henkilökohtaisempiin kysymyksiin liittyen. Snellman ei myöskään hyväksynyt kenraalikuvernöörin avokätistä rahojen käyttöä maan huonon taloudellisen tilanteen takia.³¹⁴ Eron virallisena syynä olivat Adlerbergin ja Snellmanin erimielisyydet Helsinki–Pietari -radan rakentamisesta, mutta myös nälkäkatastrofiin hoitoon liittyviin erimielisyyksiin eron syynä on viitattu aiemmassa kirjallisuudessa.³¹⁵ Sinänsä valtiovarainoimituskunnan päällikön erottaminen nälkäkatastrofin riittämättömään

---

³⁰⁷ Oulun Wiikko-Sanomia 27.7.1867; Hufvudstadsbladet 21.10.1867; Kenraalikuvernöörin virkaa kyseisellä ajalla toimitti senaatin talousosaston jäsen Bernhard Indrenius (Oulun Wiikko-Sanomia 27.7.1867).

³⁰⁸ Turpeinen 1991, 55.

³⁰⁹ Suomalainen Wirallinen lehti 11.10.1867; Hufvudstadsbladet 11.10.1867; Helsingfors Dagblad 11.10.1867.

³¹⁰ Turpeinen 1991, 148.

³¹¹ Häkkinen 1999, 118.

³¹² Turpeinen 1991, 56.

³¹³ Savolainen 1987, 80.

³¹⁴ Pekkarinen, A. 1967, 54–55.

³¹⁵ Esim. Heikkinen & Tiihonen 2009, 371; Kuusterä & Tarkka 2011, 246.

hoitoon liittyen ei ollut mitenkään poikkeuksellista. Olihan jo keväällä 1833 erotettu virastaan pitkäaikainen senaatin talousosaston varapuheenjohtaja ja valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Anders Henrik Falck. Syynä Falckin erottamiseen oli paitsi se, että hän ei ollut tehnyt mitään merkittävää Suomen talouden liittämiseksi Venäjään, myös epäonnistuminen vuoden 1833 nälkäkatastrofin hoidossa.³¹⁶ Myös von Haartmanin erottaminen vuonna 1858 oli johtunut viime kädessä erimielisyyksistä kenraalikuvernöörin ja finanssipäällikön välillä.³¹⁷

5.6 Syksyn 1867 viljalaina ja viljan tuonnin organisointi

Vuoden 1862 kadon jälkeen valtio oli tukenut viljantuontia varsin aktiivisesti, mutta vuosina 1867–1868 valtion viljantuonti ja muut avustustoimet olivat alhaisemmalla tasolla. Suhteutettuna kadon vakavuuteen avustustoimet olivat vuonna 1867 myös vuoden 1865 jälkeistä tilannetta alhaisemmalla tasolla.³¹⁸ Heinäkuussa 1867 *Helsingfors Dagblad* uutisoi kuinka kuluneiden päivien aikana viljan ja jauhojen kuljetus Pietarista ja Preussista Tukholmaan oli ollut niin runsasta, että laivoista alkoi jo olla pulaa.³¹⁹ Elokuun alussa rukiin kuljetukset jatkuivat Pietarista ja Viipurista Ruotsiin.³²⁰ Suomesta ei kuitenkaan löydy vastaavia tietoja, vaikka Snellman oli jäiden myöhäisen lähdön ja laivaliikenteen myöhästymisen vuoksi jo toukokuussa sähköttämällä pyytänyt Pietarissa oleskelevaa kenraalikuvernööriä pyytämään rahaministeriltä lupaa käyttää ulkomaisia laivoja viljan maahantuontia varten Venäjän satamista Suomeen.³²¹

Senaatissa oli jo keväällä 1867 keskusteltu mahdollisen viljakadon seurauksista,³²² mutta ilmeisesti kesällä 1867 ei kuitenkaan vielä keskusteltu leipäviljan hankkimisesta talvea varten³²³ tai tehty mitään ulkomaisen lainan neuvottelemiseksi.³²⁴ Snellmanin yksi-

³¹⁶ Heikkinen & Kuusterä 2007, 32; Hieman samoin kuin Adlerbeg lähetti talvella 1867–1868 senaattorit Antellin ja Norménin läänien tilannetta selvittämään, oli myös alkuvuodesta 1833 määrätty senaatin oikeusosaston jäsen Carl Fredric Richter matkustamaan Oulun lääniin läänin tilannetta selvittämään. Richterin matka aiheutti vuonna 1833 senaatissa kuohuntaa, sillä matka voitiin nähdä epäluottamuslauseena avustustoimista päävastuussa ollutta talousosaston varapuheenjohtajaa A.H Falckia kohtaan. (Kauranen 1999, 82–85).

³¹⁷ Heikkinen & Tiihonen 2009, 371.

³¹⁸ Kuusterä 1987, 51; Pitkänen 1991, 64.

³¹⁹ Helsingfors Dagblad 18.7.1867.

³²⁰ Tähti 6.8.1867; Suomalainen Wirallinen lehti 2.8.1867.

³²¹ Rein 1981 [1899], 469; Savolainen 2006, 779. Reinin ja Savolaisen teoksista ei selviä mihin tarkoitukseen Snellman suunnitteli viljan tuontia, eli oliko kyse siemenviljan vai leipäviljan tuonnin suunnittelusta.

³²² Kuusterä 1987, 51.

³²³ Virtanen 1957, 16.

³²⁴ Johanson 1924, 435.

tyisessä kirjeenvaihdossakaan ei näy merkkejä viljan tuonnin organisoimisesta ennen syyskuun alun halloja.³²⁵ Kesän 1867 loppuun saakka senaatin politiikan ohjenuorana oli ulkomaisen velan, viljantuonnin ja antolainauksen välttäminen sekä pitäytyminen vastikkeettomasta avusta.³²⁶ Snellmanin syyskuussa kirjoittama tilannekatsaus koskien vuoden 1867 hätäaputoimia osoittaa, että kovinkaan paljoa konkreettisia toimia ei ollut tehty ennen syyskuuta 1867.³²⁷

Aiempina vuosina huomattava osa ostoviljasta oli myönnetty lainoina tilallisille ja vuoteen 1867 tultaessa etenkin pohjoisten läänien tilalliset olivat pahoin velkaantuneet. Samalla myös valtion talous oli ajautunut ahdinkoon.³²⁸ Vuonna 1867 viljan tuontiin oltiin haluttomia ryhtymään, sillä se olisi merkinnyt valuuttavarannon supistumista,³²⁹ eikä ulkomailta haluttu ottaa lainaa vain varmuuden vuoksi.³³⁰ Snellman oli ylipäänsä haluton leipäviljan tuontiin. Vain suuren hädän ollessa käsillä oli viljaa lainattava ravinnoksi, mutta Snellmanin mukaan näin ei tullut toimia ennen kuin oli pakko.³³¹

Suomen senaatti alkoi järjestää lainaa ulkomailta viljan tuontia varten vasta lähes viikon kuluttua syyskuun 4. ja 5. päivän vastaisista hallaöistä. Senaatin talousosasto kokoontui käsittelemään laina-asiaa syyskuun 10. päivänä.³³² Snellman ei halunnut kääntyä Venäjän finanssiministeri Reuternin puoleen lainan saamiseksi, sillä keisarikunnassa olivat meneillään valloitukset Keski-Aasiassa ja rautateiden rakentaminen sekä toistuvat kadot vaativat rahaa.³³³ Snellman ottikin yhteyttä vanhaan tuttavaansa Carl Meyer von Rothschildiin Frankfurtiin ja Rothschildiltä onnistuttiin saamaan 5,4 miljoonan markan suuruisen kreditiivilaina.³³⁴ Snellmanin Rothschildille syyskuussa 1867 kirjoittamasta konseptista on nähtävissä, että Snellmankin ymmärsi tilanteen vakavuuden:

Suomen hallintoa ajaa tähän askeleeseen niin pakottava välttämättömyys, ettei sillä ole mitään muuta keinoa tilanteesta selviytymiseen. Valittavanamme on

³²⁵ Ks. Snellman KT 22.

³²⁶ Häkkinen 1992b, 153; Häkkinen 1999, 114–115.

³²⁷ Ennen syyskuuta oli myönnetty 4000 mk päällyskudosten valmistamiseksi, 8000 mk jäkäläleivän valmistusta varten ja 10 000 mk kotiteollisuustuotteiden valmistamiseen puutavarasta sekä 400 000 mk pankkilainaa viljavakuuksia vastaan Vaasan läänin rahvaalle (Tilannekatsaus hätäaputoimenpiteistä syyskuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 214).

³²⁸ Turpeinen 1986, 144.

³²⁹ Pitkänen 1991, 66.

³³⁰ Kuusterä 1987, 51; Häkkinen ym. 1989, 25. Ks. myös Turpeinen 1986, 148–150.

³³¹ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi, konsepti. Snellman KT 21, 425.

³³² Virtanen 1957, 21. Lupaa lainanottoon tuli anoa keisarilta (mt., 21).

³³³ Turpeinen 1986, 149; Savolainen 2005b, 18; Savolainen 2006, 785.

³³⁴ Rein 1981 [1899], 480; Nevanlinna 1907, 158; Savolainen 2006 785; Arola 2006, 134; Ks. Snellman Carl Meyer von Rothschildille syyskuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 210–211.

vain väestön nälkäkuoleman salliminen tai rahan hankkiminen mihin hintaan tahansa.

5,4 miljoonaa markkaa oli kuitenkin liian pieni summa kattamaan viljavajauksen.³³⁵ Snellmanin syyskuussa laatiman laskelman mukaan lainasta vajaat 2,6 miljoonaa markkaa suunniteltiin käytettäväksi viljaostojen tukemiseen, mukaan lukien kevään siemenvilja.³³⁶ Talousosaston istunnossa syyskuun 10. päivänä esitellyssä laskelmassa valtionviljaostoihin sekä valtion tukemiin yksityisten kauppiaiden viljaostoihin suunniteltu summa nousi 3 miljoonaan markkaan.³³⁷ Edullisillakin viljan hinnoilla tämä olisi kuitenkin tarkoittanut vajaata 150 000 tynnyrillistä viljaa.³³⁸

Koska 5,4 miljoonaa markkaa vastasi noin kolmas- tai neljäsosaa valtion vuosittaisista tuloista,³³⁹ pidettiin sitä melkoisena rasituksena valtiontaloudelle.³⁴⁰ Snellmanin elämäkerran kirjoittajan T.H. Reinin mukaan suurempi laina olisikin järkyttänyt maan ulkoista luottoa. Oiva Turpeinen puolestaan arvioi, että näin tuskin olisi käynyt, sillä seuraavien vuosien sadot olivat hyviä ja elinkeinoelämä elpyi ennennäkemättömällä tavalla ja tästä syystä suurempikin laina olisi pystytty maksamaan takaisin. Turpeinen ei kuitenkaan halua sortua jälkiviisauteen ja näkee, että lainanotossa oli säilytettävä kultainen keskitie. Suurempi laina olisi ollut riski, mikäli seuraavien vuosien sadot olisivat jälleen jääneet huonoiksi.³⁴¹

Lainan myöhäinen ajoitus on varsin ymmärrettävästi herättänyt kritiikkiä ja kysymyksiä. V.F. Johanson on todennut, että oli vastoin aikakauden taloudellista viisautta ryhtyä lainan hankintaan vasta syksyllä, kun kriisi oli jo käynnistynyt.³⁴² Johanson korostaa sitä, että oikein organisoituneen viljakaupan ei liberaalienkaan mukaan tullut odottaa huonoa satoa ennen kuin viljamakasiinit täytettäisiin, vaan täytön oli tapahduttava halpojen hintojen ja rahtien aikana.³⁴³ Viivytely osoittautui kohtalokkaaksi myös sen vuoksi, että

³³⁵ Nevanlinna 1907, 158; Turpeinen 1986, 149–150.

³³⁶ Laskelma viljalainasta, konsepti. Snellman KT 22, 212–213.

³³⁷ Ks. liite 10.

³³⁸ Vrt. lokakuussa 1862 viljaa suunniteltiin tuotavaksi valtion ennakon turvin Oulun lääniin 150 000 tynnyriä, Vaasan lääniin 100 000 tynnyriä ja Kuopion lääniin 95 000 tynnyriä (Kokous ritarihuoneella hätäaputoimenpiteistä. *Finlands Allmänna Tidning* 4.10.1862. Snellman KT 19, 156).

³³⁹ Arola 2006, 134. Valtion vuosittaiset tulot 1860-luvulla olivat noin 15–20 miljoonaa markkaa (Arola 2006, 134); Ks. myös Pihkala 1977, 23.

³⁴⁰ Rein 1981 [1899], 481.

³⁴¹ Turpeinen 1986, 150.

³⁴² Johanson 1924, 435.

³⁴³ Joustela 1863, 108–109.

syksyllä 1867 viljan tuontia vaikeuttivat sekä korkeat hinnat että riittämätön tarjonta. Syksyllä 1867 koettiin kuljetusten viivästymisen ja Pohjois-Venäjän kadon vuoksi viljapulaa jopa Pietarissa muutaman syyskuukauden ajan.³⁴⁴ Alpo Virtanen puolestaan arvelee, että lainan saantiehtot olisivat voineet olla edullisemmat, jos lainanottoa olisi alettu suunnittelemaan jo kesällä.³⁴⁵

Rahoituksen lisäksi oli huolehdittava myös viljantuonnin organisoinnista. Nälkävuosina viljaa tuotiin ulkomailta niin valtion toimesta, kuin myös valtion lainoittamana kauppahuoneiden toimesta sekä yksityisten henkilöiden ja yritysten toimesta.³⁴⁶ Tärkeimpiä viljan tuojia sekä katovuosina, että normaalioloissa olivat kauppahuoneet. Normaali vuosina yksityiset kauppahuoneet olivat vastanneet viljantuonnista lähes kokonaan,³⁴⁷ mutta yksityisten kauppiaiden varat eivät riittäneet viljanvajauksen täyttämiseen katovuosina. Kauppiat tekivätkin tällöin valtion kanssa hankinnoistaan sopimuksen, jolla he sitoutuivat ennakkomaksua vastaan suorittamaan sovittuun määrääikaan mennessä, tavanomaisesti ennen talven tuloa, viljaostoja Venäjän satamista Suomeen. Senaatin finanssitoimituskunnan tehtävänä oli ennakkomaksujen suorittaminen viljan hankkijoille sekä maksimihintojen määrääminen.³⁴⁸

Koska kato oli vuonna 1867 kohdannut koko maata ja talvi oli lähestymässä, ei ollut aikaa rekrytoida yksityisiä kauppiaita. Kauppiat olivat ylipäänsä haluttomia ottamaan riskejä, sillä väestön mahdollisuudet ostaa viljaa rahalla olivat heikentyneet.³⁴⁹ Kuopion ja Mikkelin läänien kuvernöörit kuvasivat tilannetta kirjeissään Snellmanille syyskuussa 1867:

En uskalla ratkaista, olisiko tämä tehtävä hallituksen toimesta vai käyttämällä yksityisten kauppiaiden yritteliäisyyttä hyväksi, mutta pelkään kuitenkin avun jäävän tulematta, jos luotetaan pelkästään kauppiaisiin, sillä tuskinpa voidaan toivoa kauppiaiden olevan halukkaita luopumaan tavarastaan luotolla, eikä talonpojilla ole lainkaan varoja sen ostamiseen käteisellä.³⁵⁰

Viljan maahantuojilta ei näytä olevan paljon odotettavissa; vastauksia tätä tuontia harjoittavilta maaseudun asukkailta ei ole kuitenkaan vielä saapunut. Rahaa puuttuu, yritteliäisyyttä puuttuu, siinäpä läänin tuontikauppiaiden tilanne. Olen kuitenkin

³⁴⁴ Pihkala 1970, 147–148.

³⁴⁵ Virtanen 1957, 26.

³⁴⁶ Häkkinen ym. 1989, 20.

³⁴⁷ Häkkinen ym. 1989, 21; Ikonen 1991b, 115.

³⁴⁸ Joustela 1963, 106–107.

³⁴⁹ Rein 1981[1899], 478; Savolainen 1987, 45.

³⁵⁰ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 7.9.1867. Snellman KT 22, 171.

kin kehottanut kauppiaita sekä tuomaan viljaa maahan että käymään vaihtokauppaa rahvaan kanssa ottamalla vastaan kaikkea, mitä tarjotaan, mutta luullakseni kehotusta tuskin noudatetaan.³⁵¹

Yhtenä merkittävänä syyllisenä viljan vajaukseen, niin 1860-luvulla kuin muulloinkin, onkin nähty kauppahuoneiden haluttomuus tuoda maahan riittävästi viljaa.³⁵² Snellmanin kirjoituksissa syksyllä 1867 korostuu maan liikkeenharjoittajien vastuu väestön elintarviketilanteen takaamisesta:³⁵³

Viljaa on ostettava lääneihin. Oulun läänin maaherra arvioi tarpeen 75 000 tynnyriksi. Tämä vilja on siis hankittava ja väestön on pystyttävä se lunastamaan. Siihen kyetään vain läänien liikkeenharjoittajien isänmaallisen ututteruuden ja väestön omien ponnistelujen avulla.³⁵⁴

On totta, että kauppiaiden viljantuonti oli vuosien 1867–1868 kriisin aikaan 1860-luvun alkuvuosia vähäisempää.³⁵⁵ Talouspolitiikan kiristymisen ja suhdanteiden heikkeneminen olivat vaikeuttaneet sekä kauppahuoneiden, että niiden asiakkaiden tilannetta jo ennen kesän 1867 katoa.³⁵⁶ Viljakauppaa harjoittaneet kauppiaat olivat velkaantuneet jo edellisvuosien aikana, ja yleisen velkaantumisen lisääntyessä he pelkäsivät menettävänsä saatavansa.³⁵⁷ Kauppahuoneet olivat ensisijaisesti liikeyrityksiä, eivätkä ne olleet halukkaita tuomaan viljaa millä hinnalla tai riskillä hyvänsä.³⁵⁸ Vielä lokakuun 1867 alussa J.V. Snellmanin serkku, kauppaneuvos Snellman, käski asiamiestensä odottaa Pietarissa laivan täyttymistä, sillä voitto olisi vajaalla lastilla muodostunut pienemmäksi. Samaan aikaan kun osa väestöstä tiesi kuolevansa nälkään, rikkaalla kauppaneuvoksella oli varaa pohtia, kasvattaisiko viivytely voittoja.³⁵⁹ Vuonna 1867 kauppahuoneiden viljantuontia vaikeuttivat paitsi taloudelliset vaikeudet, myös senaatin viivytely viljalainojen myöntämisessä sekä Pietarin korkeat viljan hinnat. Kauppahuoneet olivat siis paitsi haluttomia, osin myös kykenemättömiä laajamittaiseen tuontiin. Vika oli pikemminkin liian suurissa odotuksissa.³⁶⁰

³⁵¹ Mikkelin läänin kuvernööri Thilén Snellmanille 27.9.1867. Snellman KT 22, 198.

³⁵² Ikonen 1991b, 115.

³⁵³ Turpeinen 1986, 151.

³⁵⁴ Millä viljaa ostetaan. Finlands Allmänna Tidning 23.9.1867. Snellman KT 22, 188.

³⁵⁵ Kuusterä 1988, 51.

³⁵⁶ Häkkinen ym. 1989, 25.

³⁵⁷ Kuusterä 1988, 51.

³⁵⁸ Häkkinen ym. 1989, 25–26.

³⁵⁹ Ikonen 1991b, 124–125.

³⁶⁰ Mt., 123. Ilmeisesti aikaisempinakin vuosina kauppahuoneet olivat tuoneet viljaa melko vähän itsenäisesti ja valtion lainoilla oli tärkeä rooli (Ikonen 1988, 66).

Pääosa viljasta päädyttiin vuonna 1867 hankkimaan senaatin asiamiesten välityksellä. Leipävilja päätettiin hankkia välittömästi ja siemenvilja vasta myöhemmin talvella.³⁶¹ Syyskuun hallojen jälkeen Snellman oli aloittanut ajatusten vaihdon kauppias Adolf Fredrik Waseniuksen kanssa viljanhankintoihin liittyvistä kysymyksistä.³⁶² Wasenius suostui suorittamaan valtion viljanostot ja Suomen höyrylaivojen asiamies Julius Harff hankki laivat viljakuljetuksia varten.³⁶³ Waseniuksen ja Harffin lisäksi valtion laskuun viljahankintoja teki myös muutama muu liikemies, mutta heidän merkityksensä oli pienempi.³⁶⁴ Aivan tarkkaa lukua asiamiesten viljantuonnista tuskin voidaan antaa, mutta luultavasti luku asettuu jonnekin 50 000 ja 70 000 tynnyrin väliin. Alpo Virtasen mukaan senaatin asiamiehet toivat viljaa yhteensä vajaat 56 000 tynnyriä,³⁶⁵ kun taas Oiva Turpeinen on päätenyt hieman korkeampaan määrään, lähemmäs 64 000 tynnyriin. Hintaa kyseiselle määrälle kertyi Turpeisen mukaan 2,15 miljoonaa markkaa³⁶⁶

Snellmanin mukaan viljan ostaminen eteläisiä läänejä varten ei ollut sen enempää asiaankuuluvaa kuin mahdollistakaan valtiontalouden tilan vuoksi.³⁶⁷ Suurin osa asiamiesten hankkimasta viljasta osoitettiin Pohjoisiin lääneihin: Ouluun, Vaasaan ja Kuopioon.³⁶⁸ Lainarahan niukka määrä osaltaan varmasti vaikutti siihen, että apua suunniteltiin syyskuussa 1867 kohdennettavaksi vain pohjoisiin lääneihin. Senaatin pöytäkirjoihin perehtynyt Raimo Savolainen ymmärtää Snellmanin näkemystä. Olivathan aikaisemmat kadot olivat koetelleet erityisesti maan pohjoisia osia.³⁶⁹ Kun katsotaan läänien kuvernöörien senaattiin lähettämiä satoennusteita ja lehdistön raportteja kesällä 1867, näyttää tilanne kuitenkin varsin synkältä myös eteläisemmissä lääneissä.³⁷⁰

³⁶¹ Rein 1981 [1899], 479. Maaliskuussa 1868 laskettiin, että hallitus avusti väestöä 76 000 tynnyrillä siemenohria ja -kauraa, josta 53 000 tynnyrillistä kohdennettiin kolmeen pohjoisimpaan lääneen (Mt., 481).

³⁶² Ks. Snellman KT 22.

³⁶³ Rein 1981[1899], 479.

³⁶⁴ Virtanen 1957, 53.

³⁶⁵ Virtanen 1957, 60; Savolainen 1987, 47; Savolainen 1989, 41; Ikonen 1991b, 121; Virtasen esittämä tarkka määrä on 55 653,25 tynnyriä. Lukuun kannattanee kuitenkin suhtautua pienellä varauksella. Virtanen on ilmeisesti laskenut luvun muuntamalla mattoina ilmoitetun viljamäärän tynnyreiksi (1 matto = 1,25 tynnyriä) (Ks. Virtanen 1957, 36). Laskutoimitus ei kuitenkaan voi olla aivan tarkka sillä matto on painomitta (n. 147,4 kg) ja tynnyri tilavuusmitta (n. 1,6489 litraa); Oiva Turpeisen mukaan käsitettä matto myös käytettiin yleisesti sekä kuleista (153kg) sekä tshetverteistä (119kg) (Turpeinen 1991, 176).

³⁶⁶ Turpeinen 1986, 156. Turpeinen huomauttaa, että kyseiseen määrään sisältyy siemenviljaa vain vähäiseltä osin (mt., 156).

³⁶⁷ Virtanen 1957, 31–32; Savolainen 1987, 48.

³⁶⁸ Virtanen 1957, 60; Turpeinen 1986, 158; Savolainen 1987, 48.

³⁶⁹ Savolainen 1987, 47.

³⁷⁰ Ks. luku 8.

Yksityiset kauppiat toivat lisäksi maahan viljaa valtion lainoittamana. Tästäkään viljamäärästä ei ole saatavilla tarkkaa tietoa, mutta luultavimmin määrä oli noin 30 000 – 40 000 tynnyriä.³⁷¹ Yhteensä valtion tukema apuviljan tuonti todennäköisesti siis jäi vajaaseen 100 000 tynnyrilliseen.³⁷² Tämän lisäksi valtion tukemana tuotiin siemenviljaa pohjoisiin lääneihin 40 000 tynnyriä.³⁷³

Kaikkein vaikeinta lienee yksityisten omatoimisen viljantuonnin kartoittaminen. Kenraalikuvernööri Adlerbergin helmikuun 1868 lopulla tekemien laskelmien mukaan suomalaiset olisivat kaiken kaikkiaan ostaneet Pietarista viljaa jopa 250 000 tynnyrillistä. Tämä tarkoittaisi, että yksityisen tuonnin osuus olisi ollut runsaat 100 000 tynnyriä, mahdollisesti enemmänkin mikäli lasketaan mukaan muualta kuin Pietarista ostettu vilja.³⁷⁴ Lukuun kannattanee kuitenkin suhtautua varauksella, sillä ainakaan kuvernöörien lähettämät kirjeet tai aiempi tutkimus ei näytä muilta osin tukevan tällaista tulkintaa. On kuitenkin muistettava, että tarpeeseen nähden edes 250 000 tynnyriä ei ole kovinkaan paljoa.

---

³⁷¹ Ks. Virtanen 1957, 72; Turpeinen 1986, 157; Häkkinen ym. 1989, 26.

³⁷² Ks. Virtanen 1957, 60, 72; Turpeinen 1986, 157.

³⁷³ Turpeinen 1986, 157.

³⁷⁴ Mt., 158.

6 Tiedonkulku ja katoon varautuminen 1860-luvun Suomessa

Kun tutkitaan sitä, reagoivatko keskeiset päättäjät ajoissa tietoihin elintarviketilanteesta, on keskeistä arvioida päättäjien tietotasoa. Aikaisemmassa tutkimuksessa on viitattu siihen, että elintarviketilanteesta ei vielä kesällä ja syksyllä ollut riittäviä tietoja, eikä kukaan voinut aavistaa kevään 1868 kuolleisuuskatastrofia.³⁷⁵ Päättäjien tietotasoa kesän 1867 edetessä ei kuitenkaan ole arvioitu kovinkaan kriittisesti. Kun pohditaan sitä, viivyteltiinkö viljalainapäätöksessä, on tärkeää arvioida päättäjien tietotilannetta edellisvuosiin verrattuna. Näyttikö varastotilanne huonommalta kuin edellisvuosina? Entä milloin voitiin aavistella, että laajamittainen kato oli uhkaamassa? Kertoivatko tämän vasta kuvernöörien syksyllä lähettämät kertomukset vai olisiko senaatissa pitänyt ennakoida tilanne jo myöhään keväällä suoritettujen kylvöjen tai viimeistään syyskuun hallaöiden jälkeen? Oman tutkimukseni ajalliseen keskiöön tiedonkulun osalta asettuukin erityisesti kesä 1867.

Tärkeä tietokanava hallinnon ylemmille portaille olivat läänien kuvernöörit, jotka puolestaan saivat tietonsa esimerkiksi sato-odotuksia koskien kihlakuntien kruununvoudeilta. 1860-luvulla laajenevan lehdistön rooli tiedonvälittäjänä oli jo kasvussa. Tietolähteiden lisäksi keskushallinnon tietotasoon vaikutti luonnollisesti myös tiedon kulun infrastruktuuri. Tällä saralla tärkein uudistus oli 1850-luvulta lähtien rakennettu sähkölennätinverkko. Tiedon ja sen kulkukanavien lisäksi on tärkeää kiinnittää myös maatalousyhteiskunnan vuodenkierron määrittämään aikatauluun, jonka puitteissa aputoimet oli suoritettava.

6.1 Maatalouden vuodenkierto ja elintarvikekriisiin varautuminen

1860-luvun Suomi oli maatalousyhteiskunta, jossa uhkaavaan elintarvikekriisiin oli varauduttava ajoissa ja ihmiset pyrkivätkin lukemaan uhkaavan kriisin merkkejä parhaansa mukaan. Perinteisessä maatalousyhteiskunnassa vuoden kierto määrittyi suurelta osin viljan viljelyyn liittyvien tärkeiden päivien mukaan. Puutteelliset kuljetusyhteydet puolestaan johtivat siihen, että niin siemen- kuin leipäviljankin kuljetuksista oli huolehdittava hyvissä ajoin. Mahdollisista aputoimista oli päätettävä ajoissa.

---

³⁷⁵ Turpeinen 1986, 150, 153; Turpeinen 1991, 51; Pitkänen 1991, 63.

Tärkeimmistä viljalajeista kevätiljaksikin usein kutsutun ohran kylvö ajoittui Urbanuksen ja Eskon päivän välille, eli ajanjaksolle toukokuun 25. ja kesäkuun 12. päivän välissä. Tarkka kylvöaika riippui niin vuosittaisista säävaihteluista kuin maantieteellisistä ja alueellisista tekijöistä.³⁷⁶ Pohjoisten läänien kevään siemenviljatarve oli tarpeen kartoittaa jo edellisenä syksynä, sillä kevään kelirikon aikaan kuljetukset olivat hankalia. Merikuljetukset puolestaan eivät olleet mahdollisia ennen jäiden avautumista, ja tällöin saattoi jo olla liian myöhäistä. Meriliikenne eteläisen Suomen satamiin alkoi tavallisina vuosina toukokuun alkupuolella ja Oulussakin jo kesäkuun alussa. Koska vuoden 1867 kevät oli hyvin kylmä, käynnistyi meriliikenne Suomen satamiin koko maassa noin kuukautta tavanomaista myöhemmin ja Oulussa liikenteen alkaminen siirtyi heinäkuun puolelle.³⁷⁷ Myös Snellman totesi jo vuonna 1863, että koska kolmessa pohjoisessa läänissä kevätilja kylvetään toukokuun lopussa tai kesäkuun alussa ennen purjehduskauden alkua, oli mahdotonta lisätä valtion varastojen viljamääriä laivauksilla maan eteläosista³⁷⁸

Vuonna 1867 ohra kylvettiin myöhäisen kesäntulon vuoksi lähes kuukauden verran tavallista myöhemmin. Urbanuksen päivä (25.5.) oli Pohjanmaalla tavanomainen ohran kylvöpäivä, mutta vuonna 1867 olivat pellot tuohon aikaan vuodesta vielä suurelta osin lumen peitossa.³⁷⁹ Oulun läänin kuvernööri Alfthanin mukaan kesäkuun puolessa välissä ohran kylvöjä oli tuskin edes aloitettu läänin rannikkoseuduilla.³⁸⁰ Kylvöjä tehtiinkin vuonna 1867 Oulun läänissä vielä heinäkuun 4. päivänä.³⁸¹ Hämeen läänin kuvernööri Molander puolestaan arvioi Snellmanille lähettämässään kirjeessä kylvöajan päättyneen läänissään vuonna 1867 kesäpäivänseisaukseen eli kesäkuun 21. päivään.³⁸²

³⁷⁶ Korhonen 2004, <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/peltoviljely/kylvo.htm>. Viitattu 19.2.2013.

³⁷⁷ Virtanen 1957, 6.

³⁷⁸ Yhteenveto kenraalikuvernöörille viljankylvöistä hätäkärsivissä lääneissä, konsepti 29.8.1863. Snellman KT 20, 113.

³⁷⁹ Tegengren 1923, 19.

³⁸⁰ Suomalainen Wirallinen Lehti 9.7.1867.

³⁸¹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 22.8.1867. Snellman KT 22, 157.

³⁸² Hämeen läänin kuvernööri Molander Snellmanille 21.6.1867. Snellman KT 22, 132.

Toinen tärkeä vuodenaika oli elonkorjuu. Tavallisina vuosina sato korjattiin useimpien viljalajien osalta heinäkuun 29. päivän ja elokuun 10. päivän välillä. Nauriin ja perunan osalta korjuu tapahtui vasta syyskuun loppupuolella.³⁸³ Syksyllä kylvettävä syysruis kylvettiin tavallisesti sadonkorjuun jälkeen elokuun 10. ja 24. päivän välissä.³⁸⁴ Agathon Meurmanin mukaan entisaikojen "veltto puhe", jonka mukaan oikea kylvön aika oli molemmin puolin Pertun päivää (24.8.) sai nälkävuosien myötä väistyä ja 1800-luvun lopulla kylvettiin yleisesti jo Laurin päivän (10.8.) aikoihin.³⁸⁵

Useinkaan saman vuoden siemeniä ei voitu käyttää uuteen kylvöön, joten rukiin siemen oli tarvittaessa hankittava ajoissa. Jo toukokuun 1867 alussa Snellmanille lähettämässään kirjeessä Oulun läänin kuvernööri Alfthan pyysi rukiin siemenviljaa Etelä-Suomesta. Alfthan teki selväksi myös sen, että kauppiaat tuskin rukiin siementä lainaisivat:

Odotan huolestuneena myös sitä ajankohtaa, jolloin on ajateltava rukiinsiementä: läänin suurimmassa tai ainakin sen ensisijaisesti maata viljelevässä osassa voidaan kylvöihin tosin hätätilassa käyttää uutta satoa, mutta monilla seuduilla näin ei pitäisi koskaan käydä. Ei voida luottaa siihen, että kauppiaat lainaisivat mitenkään merkittäviä määriä rukiinsiementä, sillä he eivät saa perityksi entisiäkään saataviaan ja ovat lisäksi itsekin ahdingossa. Rahaa ostoihin ei ole lainkaan.³⁸⁶

Kesän 1867 aikana Oulun läänin kuvernööri Alfthan lähetti Snellmanille useampiakin kirjeitä rukiinsiementä koskien. Kylvöajan lähestyessä kirjeissä on nähtävissä myös turhautumista siihen, että Snellman ei näyttänyt ymmärtävän asian kiireellisyyttä:

Herra Senaattori ei tunnut oikein luottavan minun rukiinsiementilauksiini; olen alusta asti pyytänyt, että saisin noin 5 000 tynnyriä ja pyytänyt jatkuvasti samaa määrää – enkä voi nytkään muuttaa sitä, mutta pelkään ajan valuvan käsistämme; tarvitsen nimittäin viikon tai kaksi antaakseni kuulutukset, järjestääkseni pitäjänkokoukset ym. Jos tulee halla, tarvitaan paljon enemmän eikä silloin ehditä oikeaan aikaan.³⁸⁷

Edellisten kirjeiden perusteella en voinut aavistaakaan, että käytettävissä oli vielä 2 000 tynnyriä niinkin lähellä kuin Vaasassa; niitä olisi kyllä tarvittu täällä, etenkin useita latvavesien seutuja varten. Varmaankin kaksi viikkoa sitten

³⁸³ Korhonen 2004, <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/peltoviljely/elonkorjuu.htm>. Viitattu 19.2.2013.

³⁸⁴ Korhonen 2004, <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/peltoviljely/kylvo.htm>. Viitattu 19.2.2013.

³⁸⁵ Meurman 1892, 39–40.

³⁸⁶ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 2.5.1867. Snellman KT 22, 76.

³⁸⁷ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 27.7.1867. Snellman KT 22, 140.

sähkötin, että tarvitsisimme niin paljon siemenviljaa kuin pikaisesti olisi saatavissa. Olen jo aiemmin maininnut, etten tässä läänissä voi odottaa viime hetkeen tilatakseni tarvittavan viljan; minun on varauduttava ajoissa ja arvioitava mahdollinen tuleva tarve; keisarillisen senaatin on puolestaan luotettava minuun elättelemättä sellaista pelkoa, että tuhlailen tarpeettomasti varoja, jotka on käytettäväkseni annettu. Muulla tavalla täkäläisiä tarvitsijoita ei pystytä auttamaan tehokkaasti eikä ajoissa.³⁸⁸

Snellmanin toimetttömyys näyttäisi kuitenkin johtuneen muista syistä kuin ymmärryksen puutteesta. Snellmanin vuonna 1865 kirjoittamasta konseptista on hyvin nähtävissä, että hän oli hyvin tietoinen siitä, että rukiin siemen oli hankittava ajoissa:

Jokainen maanviljelijä tietää, miten epävarmaa useimmiten on, ehtiikö vuoden ruissato kypsyä kylvöaikaan mennessä. Jos silloin ei ole lainkaan kylvösiementä kruununmakasiineissa, niin kysymys, olisiko sellaista hankittava, on punnittavana viikoittain ja jopa päivittäin. Kun päätös siitä on tehtävä, ei tuonnin toimeenpääntöön ole kovin paljon aikaa. Ja kun kato yhtäkkiä tekee lopun parhaistakin toiveista, on siihen vielä vähemmän aikaa.³⁸⁹

Vuoden 1867 kevään ja kesän epäsuotuisa sää sekä myöhäinen kevätkylvö tarkoittivat tietysti myös tavallista myöhäisempää sadonkorjuuta, joka puolestaan nosti hallavahinkojen todennäköisyyttä. Vuoden 1867 syyskuun 4. ja 5. päivien vastaisten öiden halloihin, jotka palelluttivat viljan lähes koko maassa on viitattu ajankohtana, jolloin viimeistään oli selvää, että vakava kato oli kohdannut Suomea.³⁹⁰ Syyshallan esiintyminen on kuitenkin jokavuotinen ilmiö ja hallan aiheuttamat vahingot riippuvat siitä, mihin aikaan loppukesän ensimmäiset hallat esiintyvät. Ensimmäisten syyshallojen esiintyminen elo- ja syyskuun vaihteessa on suuressa osassa Suomea varsin tavanomainen ajankohta.³⁹¹ Syyshallat ovat tuhoisia varsinkin silloin, kun kesä on tullut myöhään ja ollut kylmä ja sateinen.³⁹²

Vuoden 1867 kontekstissa hallojen ajankohtaa enemmän merkitystä olikin sillä, että kevään ja kesän sääoloista johtuen vilja ei ollut ehtinyt kehittyä tavanomaiseen tahtiin. Voidaankin ehkäpä kysyä olisiko päättäjien pitänyt varautua varsin todennäköiseen hallavaaraan paremmin? On selvää, että ylemmätkin virkamiehet olivat 1860-luvun yhteiskunnassa hyvin tietoisia tällaisista maanviljelykseen liittyvistä perustavanlaatui-

³⁸⁸ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 153.

³⁸⁹ Artikkelijä viljakaupasta ja hätäaputoimista, konsepti. Snellman KT 21, 44.

³⁹⁰ Esim. Ikonen 1988, 64; Pitkänen 1991, 63; Häkkinen 1992b, 152.

³⁹¹ Pessi 1960, 32–33.

³⁹² Soikkanen 1991a, 17.

sista seikoista.³⁹³ J.V. Snellman myös todistetusti kävi aiheeseen liittyvää keskustelua useamman tahon kanssa. Oulun läänin kuvernööri Alfthan pohti myöhäisen kylvön seurauksia jo heinäkuussa Snellmanille lähettämässään kirjeessä:

Mutta kevätkylvöt – ne on joka tapauksessa suoritettava 2–3 viikkoa myöhemmin kuin tavallisesti – jos Herramme suo lämpimän kesän ja leudon syksyn, kaikki voi vielä sujua kohtalaisen hyvin – mutta jos, jos me saamme jälleen sadetta silloin kun tarvitsisimme päivänpaistetta, jos viljamme tuleentuisivatkin vasta 2–3 viikkoa myöhemmin kuin tavallisesti – seurausten ajattelemisen todellakin puistattaa!³⁹⁴

Agathon Meurman kertoo Snellmanin käyneen samasta aiheesta keskustelua elokuun puolen välin tienoilla tuttavansa Adolf Fredrik Waseniuksen kanssa. Optimistinen Snellmanin ihasteli kaunista ilmaa ja totesi, että pelastus oli ehkäpä vielä mahdollinen. Syksyllä 1867 viljaostojen välittäjänä ansioitunut Wasenius ei kuitenkaan toiveita enää elätellyt:³⁹⁵

Vaikka kestäisikin tämmöistä ilmaa pari viikkoa, niin eivät joudu sittenkään viljat tuleentumaan, koska meidän tavalliset syyskuun hallat, suven yleensä alhaisen lämpö määrän tähden, luonnollisesti tulevat sekä varhain että tavallista ankarampina.³⁹⁶

Siemenviljan lisäksi keskeinen oli kysymys leipäviljasta talveksi. Vuonna 1867 toimiin viljan tuomiseksi ulkomalta ryhdyttiin vasta syyskuun alun hallojen jälkeen ja onkin varsin perusteltua kysyä olisiko toimeen pitänyt olosuhteet huomioiden tarttua jo aiemmin. Vaikka talvisin viljan haku reellä vaikkapa Pietarista oli toki mahdollista, rajoitti satamien jäätyminen ja purjehduskauden loppu kuljetuksia suuresti. Raimo Savolainen on nostanut esiin sen kuinka satamien jäätyminen etenkin Etelä-Suomessa tavanomaista aiemmin vaikeutti kuljetuksia ja oli yksi syy riittämättömään viljantuontiin vuonna 1867.³⁹⁷ On totta, että vuonna 1867 esimerkiksi Helsingin satamassa merenkulku päättyi jo 11.12 ja Naantalissa 13.12, kun vuonna 1861 meri oli ollut avoinna Helsingin satamassa noin joulukuun 30. päivään saakka ja Naantalissakin yli joulun. Mikäli vuotta 1867 verrataan edelliseen pahaan katovuoteen 1862, eivät sata-

³⁹³ Esim. jo Grotenfelt mainitsee, että jokainen maanviljelijä tietää mitä myöhästynyt kevätkylvö tarkoittaa. Tällöin on aina syytä pelätä, että syyshallat ehtivät tuhota myöhään kypsyvän sadon (Grotenfelt 1898, 441).

³⁹⁴ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 27.5.1867. Snellman KT 22, 123.

³⁹⁵ Meurman 1892, 32–33.

³⁹⁶ Mt., 32.

³⁹⁷ Savolainen 1989, 41.

mien jäätymisajankohdat ole erityisen varhaisia. Vuonna 1862 Turun satama jäättyi jouluun alussa ja Helsingin satamakin jo 4.12.³⁹⁸

Viljan tuonnin epäonnistumisen syynä vuonna 1867 voisi ehkä perustellummin pitää turhan myöhäistä reagointia ja ennakointia kuin satamien tavanomaista varhaisempaa jäätymistä tai huonoa tietotilannetta. Snellmanin toimet vuoden 1867 kesällä näyttävätkin ristiriitaisina suhteessa hänen ennen senaattorikauttaan syyskuussa 1862 esittämäänsä kommenttiin leipäviljan hankinnan kiireellisyyteen ja hallinnon velvollisuuksiin liittyen:

Kaikista toimista, joihin pitäisi ryhtyä sadon epäonnistuttua maan pohjoisosassa, ensimmäinen ja tärkein oli talven aikana tarvittavan leipäviljamäärän sekä ensi vuoden kevätkylvöihin tarvittavan siemenviljan hankkiminen ennen purjehduskauden päättymistä. Tämä välttämätön tehtävä on nyt suoritettu. Jo tilattu ja riittäväksi arvioitu viljamäärä on todennäköisesti perillä kaupunkien satamissa ennen lokakuun loppua. – – Hallituksen oli puututtava asiaan. Tämä oli päivänselvää. Hallitukselle ei olisi voitu antaa anteeksi, jos se olisi kädet ristissä odottanut nähdäkseen, mitä yksityinen liiketoiminta voi saada aikaan. Jos viljanpuute olisi johtanut nälänhätään, jokainen olisi täysin aiheellisesti tuominnut hallituksen toimettomuuden.³⁹⁹

6.2 Tiedonkulun infrastruktuuri

Liikenneyhteyksillä ja tietoliikenteen infrastruktuurilla on keskeinen merkitys nälänhätätilanteessa niin tiedon kuin elintarvikkeidenkin liikkumisen näkökulmasta. Liikenneväylät ja -verkostot sitovat kuljetukset ja tiedonkulun maantieteelliseen ympäristöönsä ja määräävät niiden suunnan, mittasuhteet ja laadun.⁴⁰⁰ 1840-luvulta lähtien parantuneet kuljetusyhteydet, erityisesti höyrylaivat ja rautatiet, ovatkin heikentäneet paikallisten katojen tuhovoimaa monissa paikoin maailmaa.⁴⁰¹ Myös Suomessa liikenne- ja tietoliikenneyhteyksien kehittyminen tarjosi 1860-luvun puolivälissä huomattavasti vuosisadan alkupuoliskoa paremmat välineet nälänhätien torjuntaan niin elintarvikkeiden kuljetuksen kuin tiedonkulun välityksellä.

Vielä 1900-luvun alussakin tärkeimmät kuljetusväylät Suomessa olivat kuitenkin maantiet ja hevosten voimalla kulkeva maantieliikenne oli 1860-luvulla äärimmäisen tärkeässä roolissa. Teiden käyttöaika talvisin ei kuitenkaan ollut paljon pidempi kuin

³⁹⁸ Ks. Liite 9.

³⁹⁹ Avustustoimet. Litteraturblad 9/1862. Snellman KT 19, 142–143.

⁴⁰⁰ Peltonen 1983, 19.

⁴⁰¹ Ó Gráda 1999, 7.

vesireittienkään. Talvisin teiden pitäminen auki oli vaikeaa ja erityisesti kelirikkkokaudet keväisin ja syksyisin olivat haastavia. Toisaalta pitkät järvireitit tarjosivat muulloin kuljetusväyliä raskaillekin kuormille.⁴⁰²

Posti säilyi pitkään Suomen tietoliikenteen ytimenä. Koko ajanjakson 1860-luvulta 1900-luvun alkuun postikonttoreiden ja niiden haaraosastojen määrä pysyi noin 40:ssä. Näiden lisäksi oli pienempiä postitoimituspaikkoja, joiden määrä kasvoi kyseisellä ajanjaksolla yhdestä reiluun 450:een. Vuosina 1867–1868 tämä kehitys oli kuitenkin aivan alkutekijöissään ja postikonttoreiden, haaraosastojen ja postitoimitusten yhteen laskettu määrä oli noin 60. Myös höyrylaiva- ja rautatiekuljetukset nopeuttivat postinkulkua kehittyessään. Rautatieliikenne puolestaan rajoittui vielä nälkävuosien aikaan vuonna 1862 valmistuneeseen Helsinki–Hämeenlinna -rautatiehen, joten sen merkitys oli melko pieni niin viljakuljetusten kuin tiedonkulun kannalta.⁴⁰³

Merkittävin uudistus tiedonkulun kannalta oli sähkölennätinverkko, jonka rakentaminen oli aloitettu vuonna 1854.⁴⁰⁴ 1850-luvun lopussa linja ulottui Pietarista Helsingin ja Turun kautta Tornioon ja vuonna 1860 linjaa jatkettiin myös Ruotsin puolelle.⁴⁰⁵ Vuosina 1867 ja 1868 lennätinasemia oli Suomessa yhteensä 24.⁴⁰⁶ Vaikka lennätinverkon rakentaminen aloitettiin sotilaallisista syistä, oli sen merkitys myös talouselämälle suuri. Lennättimen avulla kyettiin seuraamaan kansainvälisiä markkinavaihteluita ja antamaan nopeasti määräyksiä ulkomailla tehtävistä kaupoista.⁴⁰⁷ Autonomian alkuaikoina viljan lisätoimituksista sopiminen oli ollut aikaa vievää, mutta 1860-luvulla lennätinyhteydet mahdollistivat nopeamman sopimisen. Myös höyrylaivojen rahtimaksut alenivat maailmanlaajuisesti, sillä lennättimen ansiosta tieto kulki tehokkaammin eikä laivojen tarvinnut tehdä paluumatkoja ilman rahtia. Lennättimen merkityksen voikin nähdä erityisen tärkeänä syrjäisessä Suomessa, joka oli harvaan asuttu ja jossa satamat jäätyivät talvisin.⁴⁰⁸

---

⁴⁰² Peltonen 1983, 20.

⁴⁰³ Mt., 19.

⁴⁰⁴ Mt., 19.

⁴⁰⁵ Olkkonen 2003, 473.

⁴⁰⁶ Peltonen 1983, Taulukko 9. Luvuissa ei ole mukana Valtionrautateiden lennättimiä (Peltonen 1983, 68).

⁴⁰⁷ Olkkonen 2003, 471–473.

⁴⁰⁸ Turpeinen 1991, 148.

On kiistämätöntä, että sähkösanomat nopeuttivat viestien välitystä huomattavasti. Jotain sähkeiden kulkunopeudesta 1860-luvulla kertoo höyrylaiva-asiamies Julius Harffin sähke senaattori Snellmanille, jossa hän valittelee sähkeiden hidasta kulkua: "– – sähkeemme kulkevat äärimmäisen hitaasti ja ovat useinkin viipyneet matkalla 7–8 tuntia."⁴⁰⁹ Vaikka sähkeidenkään kulku ei siis aina ollut aivan ongelmatonta, oli muutos ilmiömäinen hevosten matkassa kulkevaan posttiin verrattuna. Lennättimellä oli merkityksensä myös lehdistölle nopeamman tiedonvälityksen muodossa.⁴¹⁰ Yhä 1860- ja 70-luvuilla toiset lehdet olivat kuitenkin sanomalehtien tärkein uutiskanava.⁴¹¹ 1860-luvulla lennättimen käyttö näyttäisikin vielä olleen suuremmissa suosiossa hallinnossa kuin lehdistössä. Lennätinasemien määrä oli vielä 1860-luvulla niin vähäinen, että paikallislehdillä tuskin oli mahdollisuutta lennättimen käyttöön.

Alkuvuosina lennättimen käyttöä rajoittivat vielä viestien korkea hinta ja muut käytännön vaikeudet.⁴¹² Lennätinasemien vähäisestä määrästä johtuen läänien sisäisessä tiedonkulussa lennättimen merkitys ei vielä 1860-luvulla varmastikaan ollut suuri. Senaatin yhteydenpitoa niin läänien kuvernööreihin kuin ulkomailla oleskeleviin kauppiasiinkin lennätin kuitenkin nopeutti huomattavasti. Senaattori Bornin⁴¹³ kesällä 1862 läänien kuvernööreille lähettämät sähkeet kuvaavat hyvin sitä, miten uutta teknologiaa voitiin hyödyntää läänien elintarviketilanteen arvioinnissa kadon uhatessa. Esimerkiksi elokuun kahdeksantena päivänä vuonna 1862 Born tiedusteli Vaasan, Oulun sekä Turun ja Porin läänien kuvernööreiltä sato-odotuksia ja viljan ja jauhojen tuontitilannetta seuraavanlaisella viestillä:

Har under de sednaste veckorna spanmål och mjöl till länets städer importerats och i sådant fall huru mycket ungefärligen. Hurudana äro nu utgifterna för skörden.⁴¹⁴

Vastaukset viestiin saapuivat jo saman päivän aikana. Bornin lähettämistä sähkeistä onkin nähtävissä, että jo elokuun puolessa välissä alettiin järjestellä viljan tuontia ulko-

⁴⁰⁹ Julius Harff Snellmanille 26.9.1867. Snellman KT 22, 196.

⁴¹⁰ Tommila 1982, 8.

⁴¹¹ Suomalainen 1979, 103.

⁴¹² Peltonen 1983, 19.

⁴¹³ Axel Ludvig Born toimi valtiovarainoimituskunnan päällikkönä Langenskiöldin sairastellessa kautensa lopulla (Heikkinen & Tiihonen 2009, 370).

⁴¹⁴ Förteckning öfver af K. Senaten vidtagna undsättningsåtgärder sedan Juli månads början 1862, HI 1, Valtiovarainoimituskunnan arkisto, KA. [”Onko viime viikkojen aikana tuotu viljaa ja jauhoja läänin kaupunkeihin. Mikäli näin on, kuinka paljon suurin piirtein. Miltä satotiedot näyttävät.”]

mailta.⁴¹⁵ Myös J.V. Snellman kiinnitti huomionsa ripeisiin toimiin kommentoidessaan lennättimen käyttöä elintarvikekriisin torjunnassa vuoden 1862 kadon uhatessa.:

Vasta 20. elokuuta, ajankohtana jona vilja on tavallisina vuosina jo kokonaan korjattu, oli täysin selvää että kato oli vaikea ja yleinen. – – On tunnustettava, että hallituksen nopeat toimet tänä vuonna ovat olleet mahdollisia vain lennättimen olemassaolon ansiosta. Tulosta tuli, kun tätä välinettä todellakin käytettiin hyväksi.⁴¹⁶

Snellmanin kommenttia lukiessa vastaamattomaksi kysymykseksi jääkin, miksi Snellman vuonna 1867 Bornin paikalla toimiessaan odotti syyskuulle asti ennen kuin tunnusti laajan kadon kohdanneen maata. 1860-luvun tietoliikenneyhteyksien kehityksen taustaa vasten väite, jonka mukaan päättäjien tietotilanne olisi Suomessa ollut vuonna 1867 huono⁴¹⁷ ja kevään 1868 väestökatastrofin ennustaminen täysin mahdotonta, tuntuu kuitenkin jokseenkin epäuskottavalta.

6.3 Kuvernöörit tietolähteenä

Virallinen tieto maatalouden tilasta kulki senaattiin, valtiosihteerinvirastoon sekä kenraalikuvernöörille lääninhallinnon kautta. Kuvernöörien kertomusten primäärimateriaalin hankkivat pääasiallisesti kruununvoudit ja nimismiehet.⁴¹⁸ Kuvernöörin tehtävänä oli raportoida läänin tilasta ja korkeintaan ehdottaa, millaisiin toimiin olisi ryhdyttävä. Lähes kaikki päätökset kulkivat kuitenkin senaatin, kenraalikuvernöörin ja ministerivaltiosihteerin kautta keisarin allekirjoitettavaksi.⁴¹⁹

Kuvernöörien keskusvirastoille lähettämät tiedot sadoista, kotieläimistä ja hinnoista muodostavat tärkeimmän maataloutta koskevan lähdeaineiston 1800-luvulta. Vielä 1800-luvun jälkipuoliskolla tilastoja laadittiin kuitenkin lähinnä hallinnollisia tarkoituksia, kuten verotusta ja valtion hankintoja varten. 1860-luvulla tilastointi oli monin osin puutteellista. Talouspoliittista päätöksentekoa tukevaa tai eri väestöryhmien toimeentuloa valaisevaa tilastoaineistoa ryhdyttiin keräämään vasta aivan 1800-luvun lopulla.⁴²⁰ Lääninhallinnon ja kuvernöörien merkityksen tiedon välittäjänä on myös

⁴¹⁵ Förteckning öfver af K. Senaten vidtagna undsättningsåtgärder sedan Juli månads början 1862, HI 1, Valtiovaraintoimituskunnan arkisto, KA.

⁴¹⁶ Avustustoimet. Litteraturblad 9/1862. Snellman KT 19, 143.

⁴¹⁷ Turpeinen 1986, 150, 153; Turpeinen 1991, 51; Pitkänen 1991, 63.

⁴¹⁸ Kuujo 1948, 19.

⁴¹⁹ Kauranen 1999, 73.

⁴²⁰ Viita 1965, 20.

nähty vähentyneen 1860-luvulla uusien alueellisten hallintoverkkojen rakentamisen, liikenneyhteyksien ja paikallisen sanomalehdistön kehittymisen myötä.⁴²¹

1860-luvulla läänien kuvernöörit lähettivät niin senaatille kuin valtiosihteerinvirastoon vuosittain kertomuksen koskien vuosikasvua ja maatalouden tilaa läänissään.⁴²² Vuodesta 1851 alkaen läänien kuvernöörien oli lähetettävä senaatille vuosittaisten raporttien lisäksi myös viisivuotiskertomukset lääniensä tilasta.⁴²³ Vuosia 1861–1865 koskevasta aineistosta lähtien viisivuotiskertomukset tilastoineen on julkaistu Suomen virallisen tilaston sarjana II.⁴²⁴ Lisäksi kuvernöörit lähettivät valtiovarainoimituskuntaan kasvukauden aikana kolme kertomusta koskien vuosikasvun laatua kyseisenä vuonna.⁴²⁵

Kuvernöörien kertomusten luotettavuus herätti 1860–1870-luvuilla keskustelua sekä lehdistössä, että Tilastollisessa keskustoimistossa. Vuonna 1877 päädyttiinkin senaatille lähetettävien kertomusten laadintatavan ja rakenteen perinpohjaiseen uudistamiseen.⁴²⁶ *Uudessa Suomettaressa* pohdittiin kuitenkin vielä vuonna 1877 kuvernöörien kertomusten luotettavuutta:

Tietoja ovat tähän saakka koonneet kruunun-nimismiehet, joiden aika on kyllin tarvittu muihin virkatoimiin ja jotka eivät paitsi sitä parhaallakaan tahdolla ole voineet saada selvää suhteista, joista on ollut kysymys. Kuinka esim. voi nimismies saada selvää kuinka paljon viljaa kylvetään tai korjataan hänen pitäjässään? Eihän hänellä ole aikaa juosta talosta taloon tiedustelemaan sitä, eivätkä myös kaikki talonomistajat taida olla niin herkkiä antamaan siitä tietoja, jos hän sellaisia kyselisikin. Kuitenkin on hänen täytynyt antaa ilmoituksia ja hän on sen tähden kirjoittanut jonkun määrän, jonka hän on luullut olevan lähinnä totuutta. Ei hän itse eikä kukaan muukaan ihminen ole ollut tilaisuudessa päättää, jos hän on kirjoittanut puolta enemmän tai puolta vähemmän kuin todella on korjattu. On sen tähden nähty niin kummallisia ilmoituksia, kuin että nuo viljarikkaudestaan tunnetut ja mainitut pitäjät Vaasan läheisyydessä ovat saaneet paljon vähemmin kuin köyhimmät pitäjät sisämaissa ja Viipurin läänissä, joista viimeksi mainituista kuitenkin tiedetään, että niiden parhaimpinakin vuosina on täytynyt ostaa eloa Venäjältä.⁴²⁷

⁴²¹ Westerlund 1996, 371.

⁴²² Kuujo 1948, 10–11, 16. Myös kenraalikuvernööri sai oikeaksi todennetut jäljennökset senaatille lähetetyistä kertomuksista (Kuujo 1948, 18).

⁴²³ Kuujo 1948, 18.

⁴²⁴ SVT II.

⁴²⁵ Johanson 1924, 58.

⁴²⁶ Kuujo 1948, 19–20.

⁴²⁷ Uusi Suometar 17.8.1877.

Lääninhallinnon kolmiportainen hierarkia maaherran ja kruununvoudin kautta nimismieheen johti siihen, että yhden lenkin pettäessä koko tiedonkulku häiriintyi.⁴²⁸

Niin kertomusten luotettavuus kuin hitaus mietityttivät myös J.V. Snellmania:

Kuvernöörien vuoden kolmannet satoraportit on tänäkin vuonna annettu ja julkaistu niin, että niiden julkaiseminen on jokseenkin hyödytöntä. Tavanomainen tietojen hankinta nimismiesten ja kruununvoutien kautta on huonoina vuosina käyttökelvoton menetelmä, koska tiedot kulkevat tuota reittiä hitaasti ja ovat epävarmoja.⁴²⁹

Yhtenä ratkaisuna ongelmaan Snellman ehdotti erillisiä kenttätutkimuksia, vaikka niidenkin avustuksella oli hänen mukaansa vaikea päästä täysin tyydyttävään tulokseen.⁴³⁰ Ongelmia aiheutti Snellmanin mukaan myös se, että kruununvoudeilla oli taipumusta arvioida kihlakuntiensa sadot alakanttiin:

Satokertomukset eivät esimerkiksi, toisin kuin luullaan, tarkastele satoa päivänpaisteen puolelta. Päinvastoin: sato on aina parempi kuin miltä se niissä näyttää. Syy on yhtä ilmeinen kuin todisteet tästä asiasta ovat varmoja. Kukaan ei moiti kruununvoutia, jos kihlakunnan väestö tulee toimeen paremmin kuin mitä kertomus antaa odottaa. Mutta jos syntyisi hätä, täysin vastoin sitä mitä kertomus ilmoittaa, niin moitteet eivät jäisi tulematta.⁴³¹

Toisinaan kuvernöörit joutuivatkin puolustelemaan lääninsä kruununvoutien arvioita finanssipäällikkö Snellmanille, kuten on nähtävissä Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutzin elokuussa 1867 Snellmanille lähettämästä kirjeestä:

Veli tähdentää kirjeessään, etteivät läänissä toimivat kruununpalvelijat tunnollisesti "kerro tilanteesta, vaan liioittelevat". – – Pienenkään maa-alueen, saati kokonaisten pitäjien, kihlakuntien ja läänien vuodontulon tai tulevan sadon arvioiminen ei ole helppoa, ja arviot riippuvat lisäksi yksilön saamasta käsityksestä; toinen voi pitää perin huonona tilannetta, jonka toinen omalla paikkakunnallaan arvioi keskinkertaiseksi, – – Ja miten usein sadon saaminen sitä paitsi riippuukaan muutamien päivien suotuisasta tai vähemmän suotuisasta säästä! Tämän kokemuksen nojalla en voi moittia kruununpalvelijoita summittaisesti, jos satotulos ei joskus vastaisikaan virkakunnan ennakoilmoituksia, vaan olen varma siitä, että suurin osa virkakunnasta yrittää tunnollisesti ilmoittaa todellisen tilanteen.⁴³²

Raportointi ei ollut aivan ongelmatonta kuvernöörienkään näkökulmasta. Asema keskushallinnon vaatimusten ja paikallisten tarpeiden välittäjänä sekä toisaalta ylempien

⁴²⁸ Kauranen 1999, 50.

⁴²⁹ Avustustoimet, Litteraturblad 9/1862. Snellman KT 19, 146.

⁴³⁰ Avustustoimet, Litteraturblad 9/1862. Snellman KT 19, 146.

⁴³¹ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi. Snellman KT 21, 424.

⁴³² Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 150–151.

hallintoportaiden ristiriitaisten vaatimusten ristitulessa teki kuvernöörien tilanteen toisinaan varsin tukalaksi. Kuvernöörien asemaa näläntorjunnassa korosti heidän velvollisuutensa raportoida lääniensä tilanteesta⁴³³ Vuoden 1852 köyhäinhuoltoasetus myös antoi avun anojille oikeuden valittaa kuvernöörille heitä koskevista päätöksistä.⁴³⁴ Vuosina 1867 ja 1868 kuvernöörien ongelmallinen asema niin ylempien hallintoelinten kuin toisaalta myös kansalaisten erilaisten vaatimusten välikädessä korostui. Kuvernöörien lain säätämät vastuut ja toisaalta senaatin kesällä 1867 kuvernööreille antamat käytännön ohjeet näyttäisivät olevan ristiriidassa keskenään. Kesän 1867 lopulla Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz teroitti Snellmanille vastuitaan ja kummasteli hallinnon ylempien portaiden ristiriitaisia ohjeistuksia:

Olen ryhtynyt Kunnioitetun Veljeni edellä mainitun kirjeen johdosta joihinkin toimiin, joista Veli on luultavasti jo saanut tiedon sanomalehtien välityksellä. Valitettavasti vain kävi niin, että heti laadittuani kiertokirjeeni, jossa tähdensin kunnille, etteivät ne voineet enää tästä lähtien odottaa saavansa apua valtiolta, vaan niiden oli pidettävä itse huolta väestön toimeentulosta, sain kansliatoimituskunnalta kirjeen, jossa minulle annettiin käsky kehottaa läänin kuntia toimimaan 22. maaliskuuta 1852 yleisestä köyhäinhoidosta annetun armollisen asetuksen 46. §:n mukaisesti. Olisin halunnut viitata vain mainitun §:n ensimmäiseen momenttiin, koska jälkimmäinen momentti kehottaa kuntia lähettämään hallitukselle anomuksensa tuen saamiseksi, mikä taas oli edellisessä kiertokirjeessä antamani painokkaan ohjeen vastaista, mutta kun lääninsihteerini selitti, ettei hän voinut varmentaa kiertokirjettä, ellei kansliatoimituskunnan kirjettä noudatettu sananmukaisesti, ja perusteli tätä sillä, että päinvastaisesta menettelystä oli joskus aiemmin seurannut nuhtelu ylemmältä taholta, minun oli mielestäni pakko antaa periksi, ja moni siis arvioinee tätä asiaa koskevia toimiani kummallisiksi ja tuskin johdonmukaisiksi.⁴³⁵

Creutz ei ollut kuvernööreistä ainoa, jolla oli vaikeuksia ymmärtää saamiaan ohjeita. Myös Oulun läänin kuvernööri Alfthan kummasteli saamaansa ohjeistusta elokuussa 1867:

Hieman hämmästyin kuitenkin saadessani viimeksi tullessa postissa kanslia toimituskunnasta senaattori Antellilta kirjeen, jossa minua kehoitetaan kuulemaan kuntien käsityksiä siitä, millaiset keinot soveltuvat ehkäisemään ennakoita väestön lähtöä asuinseuduiltaan, ja teroittamaan asianomaisille kunnanhallituksille ja köyhäinhoitojohtokunnille, että niiden on täytettävä velvollisuutensa yms., ikään kuin en olisi näiden viiden vuoden aikana lainkaan ajatellut, mitä velvollisuuksiini näissä asioissa kuuluu – ja ikään kuin en olisi vastikään lähettänyt keisarilliselle senaatille ehdotusta siitä, millä tavalla asianomaiset voitaisiin saada tekemään parhaansa, sillä pelkillä määräyksillä siihen ei pystytä.⁴³⁶

⁴³³ Häkkinen 1991b, 131.

⁴³⁴ Pulma 1994, 59–61. Samaan aikaan annettu asetus laillisesta suojelusta kuitenkin satoi köyhät entistä tiukemmin seurakuntien ja omistavien ryhmien holhoukseen (Pulma 1994, 59–61).

⁴³⁵ Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 152–153.

⁴³⁶ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 5.8.1867. Snellman KT 22, 143–144.

Myös kuvernöörien henkilökohtaiset erot lääninsä tilanteesta raportoinnissa ylemmille hallinnon portaille näyttäisivät olevan varsin suuria.⁴³⁷ Näyttäisikin siltä, että osa kuvernööreistä ilmoitti läänin tarpeet ylemmille hallintoportaille sellaisina, kuin ne heidän käsityksensä mukaan olivat, kun taas toiset pyrkivät kaunistelemaan tilannetta hieman ja ilmoittivat avuntarpeen sen mukaan, mitä uskoivat mahdolliseksi saada. Oulun läänin kuvernööri Alfthan sekä etenkin Mikkelin läänin kuvernööri Thilén ovat vuosina 1867 ja 1868 pyynnöissään varsin maltillisia – osin jopa välinpitämättömiä. Kumpikin myös näyttäisi olevan sitä mieltä, että eri kuvernöörien erilaiset arviot sadosta ja viljantarpeesta asettivat läänit keskenään epätasa-arvoiseen asemaan mahdollisten avustustoimien suhteen:

Jos aiotaan nostaa meteli jonkun eukon nälkäkuolemasta – tämä lääni tarvitsee miljoonia, ja sysätäkseni vastuun pois omilta harteiltani minä toimin kuten moni muu kuvernööri on toiminut ja ehkä parhaillaan toimii – maalaan kaiken mitä synkimmin värein ja tilaan tänne paljon rahaa.⁴³⁸

Oulun lääni on saanut vähiten hätäapua, vaikka se on ollut yhtä pahasti hädässä kuin muutkin – me vain pidämme vähemmän melua ja teimme vakavan, vaikkakin epätoivoisen yrityksen tulla mahdollisimman pitkään toimeen omillamme – noudattaen keisarillisen senaatin käskyä, ettei saa "pyytää niin paljon kuin tarvittaisiin, vaan vain sen verran kuin voitaisiin mahdollisesti saada".⁴³⁹

Kuopion läänin kuvernööri von Essen ja Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz mahdollisesti lukeutuivat näihin Alfthanin ja Thilénin parhaamiin kovaa melua pitäviin rahan tilaajiin, sillä kumpikin vaikuttaa Snellmanille lähettämässään kirjeissä varsin huolestuneelle ja korostaa vastuutaan tilanteen raportoinnista sellaisena kuin he sen näkevät:

Sen takia olen pitänyt ja joudun edelleenkin pitämään velvollisuutenani, niin kauan kuin vuonna 1852 annettu armollinen asetus yleisestä köyhäinhoidosta on voimassa, lähettää hallitukselle ne anomukset, joita useatkin kunnat ovat esittäneet saadakseen julkisista varoista tukea töiden järjestämiseksi köyhälle työttömälle väestölle. En toisaalta ole millään tavoin kehottanut tai kannustanut tuollaisten anomusten esittämiseen.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Kaisa Kauranen on huomioinut 1830-luvun katovuosia käsittelevässä tutkimuksessaan, että virkamiesten aktiivisuus katovuosien aikaisessa raportoinnissa vaihteli suuresti. Osa muisti ylempiä viranomaisia jatkuvilla avunpyynnöillä kun taas toiset eivät raportoineet toimialueensa tilanteesta paljoakaan (Kauranen 1999, 47). Kauranen on myös huomioinut, että nälästä ja taudeista huolimatta paikallisvirkamiesten kirjeissä hallinnon ylemmille portaille korostuu usein paikallisyhteisöjen harmoninen elämänmeno. Paikallisvirkamiehet halusivat todennäköisesti pysyä ongelmattomissa väleissä ylempiensä kanssa, eivätkä siksi halunneet herättää huomiota ikävillä uutisilla (Kauranen 1999, 57).

⁴³⁸ Mikkelin läänin kuvernööri Thilén Snellmanille 27.9.1867. Snellman KT 22, 198.

⁴³⁹ Oulun lääni kuvernööri Alfthan Snellmanille 16.4.1868. Snellman KT 22, 401.

⁴⁴⁰ Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 150.

– – meidän velvollisuutemme täällä on yrittää tehdä ehdotuksia toimista, joita me parhaan ymmärryksemme ja tietämyksemme perusteella arvioimme epätoivoisessa tilanteessa tarvittavan; hallituksen asiana taas on harkinta, hyväksyminen tai hylkääminen. En ole tottunut katsomaan hätää aivan suoraan silmiin. Jos siis olen toisinaan vähällä menettää hermoni, tätä ei pitäisi lukea suureksi synniksi minulle.⁴⁴¹

Pyydän sinua luottamaan ehdottomasti siihen, etten ole missään pitämässäni kokouksessa mitenkään vihjaillut, että väellä voisi olla mitään toivoa kruunun avustusta. Olen päinvastoin yrittänyt saada ihmiset käsittämään, etteivät hallituksen varat enää riitä lisäuhrauksiin, vaan heidän on ajateltava, miten he selviytyvät omin avuin niin hyvin kuin pystyvät. Sen sijaan en ole voinut enkä halunnut kieltäytyä ottamasta vastaan heidän toivomuksiaan enkä välittämästä niitä eteenpäin.⁴⁴²

6.4 Lehdistö tietolähteenä

Sanomalehdistön roolia nälänhädän torjunnassa on korostettu useissa tutkimuksissa.⁴⁴³

Vapaan sanomalehdistön on nähty takaavan sen, että nälänhätää ei voida piilotella. Lehtien reportaasit kadosta toimivat eräänlaisena varoituksena uhkaavasta nälänhäädästä.⁴⁴⁴ 1860-luvulla Suomessa ilmestyi vajaat 20 sanomalehteä. Lehdet jakautuivat varsin tasapuolisesti suomen- ja ruotsinkielisiin lehtiin, joita kumpaakin ilmestyi vajaat kymmenen kappaletta. Ruotsinkielisten lehtien ilmestymistahti tosin oli runsaampi, sillä joukosta löytyi myös kuusi kertaa viikossa ilmestyneitä lehtiä.⁴⁴⁵

Sanomalehdistön laajentuminen ja lehtien tilaajamäärien kasvu vahvisti myös Suomessa lehdistön poliittista merkitystä. On kuitenkin muistettava, että vaikka lehtien levikit kasvoivat, oli lukijakunta edelleen sosiaalisesti varsin rajattu. Lehtiä lukivat pääsääntöisesti papit, lukkarit, opettajat ja varakkaat talonpojat.⁴⁴⁶ Autonomian ajalla suomalaisen lehdistön toimintaa rajoittivat myös Venäjän sensuurisäädökset.⁴⁴⁷ Vuoden 1865 valtiopäivillä saatiin toteutettua liberaalien vaatima yleinen painovapaus, mutta toukokuun lopussa vuonna 1867 päädyttiin takaisin sensuuriin.⁴⁴⁸

⁴⁴¹ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 23.9.1867. Snellman KT 22, 189.

⁴⁴² Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 28.9.1867. Snellman KT 22, 203.

⁴⁴³ Esim. Sen 1999; Ó Gráda 1999.

⁴⁴⁴ Ó Gráda 1999, 7.

⁴⁴⁵ Ks. Landgren 1988, 282.

⁴⁴⁶ Häkkinen 1991a, 105.

⁴⁴⁷ Tommila 1982, 7; Nieminen 2006, 100.

⁴⁴⁸ Heikkinen & Tiihonen 2009, 356.

1800-luvun alkupuolella Länsi-Euroopassa levisi liberalistinen lehdistöteoria, joka pohjasi valtiosta riippumattomaan lehdistöön, vapaaseen mielipiteen muodostukseen ja käsitykseen siitä, että lehdistö oli kontrolliväline yhteiskunnan toiminnan suuntaamiseksi kaikkien parhaaksi.⁴⁴⁹ Liberalistisen lehdistöteorian mukaan joukkoviestimien tuottaman julkisuuden tehtävänä on toimia välittävänä instituutiona kansalaisten ja päättäjien välillä.⁴⁵⁰ Teoria myös korosti keskiluokan ja porvariston merkitystä mielipidettä luovana luokkana.⁴⁵¹

Liberalistisen lehdistöteorian käsitys oli ristiriitainen Venäjällä vallinneen autoritäärisen lehdistökäsityksen kanssa, jonka mukaan valtion toimien arvostelu ei kuulunut lehdistölle, vaan mielipiteiden oikea edustaja oli valtiokoneisto.⁴⁵² Päiviö Tommila on Jürgen Habermasin käsitettä lainaten todennut, että Suomessa vielä 1840- ja 1850-luvuilla julkisuus oli pitkälti niin sanottua edustavaa julkisuutta.⁴⁵³ Edustava julkisuus ei rakentunut sosiaaliseksi alueeksi tai julkisuuspiiriksi, eikä tällä edustamisella ollut mitään tekemistä esimerkiksi kansan edustamisen kanssa. Kyse oli pikemminkin julkisesta vallan näyttämisestä.⁴⁵⁴ Edustava julkisuus siis edusti sitä käsitystä, jota hallitus tai hallitsija halusivat levittää, eikä julkisuus tämän näkökulman mukaan kuulunut tavalliselle kansalaiselle.⁴⁵⁵ Kari Saastamoinen puolestaan on esittänyt, että Eurooppalaisessa mittakaavassa Suomi oli poikkeus siinä mielessä, että idea Suomesta kansakuntana, kansalaisyhteiskunta ja itsenäinen valtio syntyivät osana samaa prosessia, vieläpä niin, että itsenäinen valtio oli prosessin viimeinen saavutus. Suomessa lehdistön ja yhdistysten muodostama kansalaisyhteiskunta ei monien muiden Euroopan maiden tavoin muodostanut alusta alkaen kriittistä vastavoimaa suhteessa valtioinstituutioon.⁴⁵⁶

1850-luvun puoliväliin asti virassa olleen kenraalikuvernööri Menšikovin mukaan puuttuminen hallituksen tekemisiin ei kuulunut lehdistölle eikä alamaisille.⁴⁵⁷ Hänen seuraajansa puolestaan tuntuivat suhtautuvan vakavammin lehdistön esittämiin hätähuutoihin. Vuoden 1865 kadon jälkimainingeissa oli *Borgåbladet*-lehdessä kirjoitettu Hyrynsal-

---

⁴⁴⁹ Tommila 1982, 45.

⁴⁵⁰ Nieminen 2006, 8.

⁴⁵¹ Tommila 1982, 45.

⁴⁵² Mt., 45.

⁴⁵³ Mt., 9.

⁴⁵⁴ Habermas 2004 [1990], 28–29.

⁴⁵⁵ Tommila 1982, 9.

⁴⁵⁶ Saastamoinen 1998, 11.

⁴⁵⁷ Tommila 1982, 9.

melta kantautuneesta valitusviestistä, jossa väitettiin virallisia vuodentulotietoja virheellisiksi.⁴⁵⁸ Kenraalikuvernööri Rokassovskin mielestä väite koski vakavaa asiaa ja Oulun läänin kuvernööri Alfthan sai tehtäväkseen selvittää tilannetta tarkemmin. Alfthanin vastauksesta Rokassovskille ei kuitenkaan ole tietoa, mihin mahdollisesti vaikutti kuvernöörinvaihdos keväällä 1866.⁴⁵⁹

Myös seuraava kenraalikuvernööri, Nikolai Adlerberg, näyttäisi kuitenkin suhtautuneen lehdistön esittämiin väitteisiin edeltäjänsä vakavuudella. Keväällä 1867 Helsingfors Dagbladissa julkaistiin jälleen artikkeli Pohjois-Suomen tilanteesta.⁴⁶⁰ J.V. Snellmanille 13.4.1867 lähettämässään kirjeessä Oulun läänin kuvernööri Alfthan pohtikin sitä, millainen mahtoi kyseinen kirjoitus olla, kun kenraalikuvernööri tuntui puuttuneen asiaan kiivaasti.⁴⁶¹ Läänien kuvernöörit olivat välittömästi kenraalikuvernöörin alaisia⁴⁶² ja heidän tuli lähettää raportit läänien merkittävimmistä tapahtumista kenraalikuvernöörille kahden viikon välein.⁴⁶³ Adlerberg oli kuitenkin saanut tiedon Pohjois-Suomen nälkähädästä lehdistön eikä viranomaisten kautta ja joutui kyselemään missä määrin läänien kuvernöörit olivat tilanteen tasalla.⁴⁶⁴ Oiva Turpeinen on arvellut, että nälkävuosina Snellmanin tilanearvio olisi ollut kenraalikuvernööriä parempi, sillä läänin kuvernöörit eivät olisi voineet kertoa karua totuutta lääninsä tilasta kenraalikuvernöörille.⁴⁶⁵ Kenraalikuvernöörin tilanearvioon toki saattoi vaikuttaa myös se, että Adlerberg oli virkapaalla loppukesästä lokakuulle saakka, eikä hänen sijaisensa mahdollisesti ollut aivan yhtä perillä tehtävänsä hoidosta.

J.V. Snellmanin suhde lehdistöön muodostuu varsin mielenkiintoiseksi. Päiviö Tommila esittää Snellmanin 1840-luvun kirjoituksiin pohjaten, että myös J.V. Snellmanin lähtökohtana oli liberalistinen lehdistökäsitys.⁴⁶⁶ Snellman korosti sanomalehdistön roolia julkisen keskustelun foorumina ja julkisen keskustelun tärkeyttä isänmaan asioiden hoidossa. Periaatteessa Snellman näki koko kansan mielipiteen kannattajana, mutta jotta se voisi täysipainoisesti tämän toteuttaa, tuli kansan sivistystasoa kuitenkin nostaa. Yleistä

⁴⁵⁸ Eländet i landet. Borgåbladet 30.12.1865; Ks. Turpeinen 1986, 16.

⁴⁵⁹ Turpeinen 1986, 17.

⁴⁶⁰ Tillståndet I nordliga Finland. Helsingfors Dagblad 9.4.1867.

⁴⁶¹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 13.4.1867. Snellman KT 22, 65.

⁴⁶² Valtionarkiston yleisopas II, 26.

⁴⁶³ Savolainen 1987, 10.

⁴⁶⁴ Turpeinen 1986, 30–31; Savolainen 2006, 814

⁴⁶⁵ Turpeinen 1986, 32–33.

⁴⁶⁶ Tommila 1988b, 133.

mielipidettä edustivat vain valistuneet kansalaiset.⁴⁶⁷ Jo ennen senaattorikauttaan Snellman oli osaltaan vaikuttanut siihen, että Suomen raha-asioiden hallinto astui ainakin jossain määrin julkisuuden piiriin. Snellmania edeltänyt valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Langenskiöld nimittäin salli Snellmanin ja muiden kirjoittajien julkaista *Litteraturblad*-lehdessä tietoja valtion raha-asioiden tilasta.⁴⁶⁸

Kun katsotaan Snellmanin 1860-luvun lehdistökirjoittelua, näyttäytyy hänen lehdistösuhteensa liberalismi kuitenkin varsin rajallisena. Henrik Stenius ja Ilkka Turunen ovatkin korostaneet sitä, että julkinen mielipide ei Snellmanin käsityksen mukaan ilmaissut itseään valtion ulkopuolella.⁴⁶⁹ Vaikka J.V. Snellman tunnusti kuvernöörien kertomusten puutteet, suhtautui hän varsin kriittisesti lehdistöön näiden tietojen täydentäjänä. Snellman arvosteli lehdistön raportteja ja korosti yksilön vastuuta itsestään ja kanssaihmisistään jo ennen senaattorivuosiaan vuoden 1862 kadon yhteydessä:

Tartumme kynään mieluummin kiinnittääksemme huomiota onnettomuuden laajuuden arvioinnissa esiintyneisiin liioitteluihin, jotka ovat omiaan lamauttamaan toivoa sen seurausten lieventämisen mahdollisuuksista, ja sellaisiin vaatimuksiin valtiovallan väliintulosta, jotka sinänsä harkitsemattomina osaltaan heikentävät yksityisten ihmisten tietoisuutta siitä, että heidän velvollisuutensa on mahdollisimman pitkälle auttaa itse itseään, ja ehkä toisten, onnettomuudelta säästyneiden, tietoisuutta omasta velvollisuudestaan auttaa heitä.⁴⁷⁰

Senaattorivuosinaan valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Snellman huomautteli lehdistön virheellisistä raporteista entistä tiheämpään. Harvassa olivat ne maan tilaa käsittelevät kirjoitukset, joissa hän ei lainkaan hyökännyt kirjeenvaihtajien valitushuutoja ja ”puutteellisia” tietoja vastaan. Lehtien toimittajat ja kirjeenvaihtajat eivät Snellmanin näkemyksen mukaan mitä ilmeisimmin edustaneet sitä valistuneiden kansalaisten ydinjoukkoa, jolla oli oikeus ilmaista yleistä mielipidettä:

On surullista havaita, että edes henkilöt, joiden tiedossa pitäisi olla, mitä valtion puolelta on tehty hädän lievittämiseksi maan kärsivissä osissa, eivät saa tyydytystä mistään muusta kuin jatkuvasta valituksesta, jolloin he tekevät oman rajoittuneen kokemuksensa luulotelluksi tiedoksi maan tilanteesta. – – Maassa täytyy toki olla ymmärtäväisten ihmisten ydinjoukko, joka käsittää, että puolet väestöstä hättää kärsivissä lääneissä olisi jo ajat sitten kuollut nälkään, jos hätä olisi ollut sellainen jollaisena lehtien kirjeenvaihtajat ovat sitä kuvanneet – –.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Tommila 1982, 45.

⁴⁶⁸ Nevanlinna 1907, 51.

⁴⁶⁹ Stenius & Turunen 1995, 57.

⁴⁷⁰ Kato. *Litteraturblad* 8/1862. Snellman KT 19, 132.

⁴⁷¹ Vastine nimimerkille E-s, joka oli lähettänyt FAT:lle Pohjois-Karjalan tilannetta koskevan kirjoituksen, konsepti. Snellman KT 20, 474–475.

Viime aikoina ovat sanomalehdet puuhailleet paljon viljakauppaa ja hätäaputoimia koskevien kysymysten parissa. Valitettavaa tässä keskustelussa on se, että siihen eivät osallistu ne henkilöt, jotka tuntevat olot maan hätää kärsivissä osissa – ja että sitä käyvät eivät edes ole perehtyneet kuvernöörien satokertomuksiin ja virallisiin hätäaputoimia koskeviin ilmoituksiin, puhumattakaan että olisivat yrittäneet muulla tavoin hankkia tarvittavia tietoja. Tästä seuraa, että yleinen mielipide välttämättä tulee johdetuksi harhaan niin kyseisen hädän laadun ja vaikeusasteen suhteen kuin myöskin mitä tulee keinoihin sen auttamiseksi.⁴⁷²

Ilmeisimmin vuoden 1866 lopulla kirjoitetussa konseptissa *Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi* ja vielä lokakuun 1867 lopulla julkaistussa artikkelissa *Kerjuun ehkäisemisestä* Snellman pyrki rauhoittamaan kansaa nälänhädän pelolta, jota sanomalehdet olivat lietsoneet:

Hätää kärsivissä lääneissä on yksityisiä viljavarastoja, eivätkä kruunun makasiinitkaan ole tyhjillään, joskin niissä on pääasiassa kylvösiementä, ja jos siis varastoja vähennetään antamalla niistä leipäviljaksi, tapahtuu se valitettavasti kylvösiemenen kustannuksella. Edellä sanottua ei suinkaan ole tarkoitettu herättämään tyydytyksen tunteita, mitä tulee maan pohjoisten läänien tilaan. Sen tarkoituksena on liennyttää pelkoa vallitsevasta tai syntymässä olevasta nälänhädestä, pelkoa jota moni julkaisu on yrittänyt herättää.⁴⁷³

Nykyisen ja etenkin tulevan hädän kuvaileminen on tullut lehdissä tavaksi. On tarpeetonta puhua näihin kuvauksiin usein sisältyvästä liioittelusta, epätarkkuuksista ja vääristä tiedoista. Kirjoittajat ovat ehkä tarkoittaneet hyvää. He kertovat, mitä ovat itse kuulleet kerrottavan, mitä heidän oma rajallinen kokemuksensa opettaa ja mitä tähän kokemukseen perustuva mielikuvitus synnyttää. Sen esittäessään he katsovat tehneensä velvollisuutensa. Mutta kun siitä kaikesta erittäin harvoin on ollut mitään hyötyä, olisi suotavaa, että sen sijaan annettaisiin tilaa ennen muuta kunkin paikkakunnan asukkaille suunnatuille neuvoille, kuinka hätää voidaan torjua tai lievittää samoin kuin kertomuksille siitä, mitä kullakin paikkakunnalla on tässä suhteessa tehty ja mihin kertoja itse on voinut panoksellaan osallistua.⁴⁷⁴

Snellman kuitenkin kiittelee pohjoisen paikallislehtiä siitä, että näissä ei turhiin liioitteluihin ole sorruttu, mistä syystä Kuopion ja Oulun läänien kirjeenvaihtajat olivatkin Snellmanin mukaan tarjonneet juttujaan lähinnä Helsingin ja Turun lehtiin.⁴⁷⁵ Ehkäpä Snellmanin ohjetta seuraillen Oulun Wiikko-Sanomien toimitus pyysikin nälkävuosien

⁴⁷² Artikkelijulkaisu viljakaupasta ja hätäaputoimista, konsepti. Snellman KT 21, 40.

⁴⁷³ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi, konsepti. Snellman KT 21, 426.

⁴⁷⁴ Kerjuun ehkäisemisestä, *Finlands Allmänna Tidning* 1.10.1867: Snellman KT 22, 217.

⁴⁷⁵ Kerjuun ehkäisemisestä. *Finlands Allmänna Tidning* 1.10.1867. Snellman KT 22, 217; Ks. myös *Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi*, konsepti. Snellman KT 21, 424.

aikana, etteivät kaikki maaseutukirjeenvaihtajat kertoisi maassa vallitsevasta kurjuudesta samoja asioita, vaan pyrkisivät esimerkiksi löytämään parannusehdotuksia.⁴⁷⁶

Mielenkiintoisen kysymyksen muodostavat myös J.V. Snellmanin lehtikirjoittelun motiivit. Oiva Turpeinen ja Raimo Savolainen ovat nähneet Snellmanin nälkävuosien aikaisen lehtikirjoittelu apupolitiikkaan liittyen eräänlaisena taktiikkana. Jotta huhut miljoonalainan ottamisesta eivät herättäisi kansassa passiivisuutta, pelisäännöt oli tehtävä selväksi. Julkisuus olisikin näin palvellut yhteisiä toimia hädän torjumiseksi.⁴⁷⁷ On toki mahdollista, että Snellmanin toimien taustalta on löytynyt tällaisia motiiveja. Olen kuitenkin Turpeisen ja Savolaisen kanssa eri mieltä siitä, ajoiko tällainen julkisuuden käyttö todellisuudessa yhteisiä etuja nälänhädän uhatessa. Näkökulma, jonka mukaan Suomen kansa olisi tahtoen laiskotellut itsensä kuoliaaksi, tuntuu nykyperspektiivistä varsin erikoiselta. Koska Snellman näyttäisi tuoneen yksityisessä kirjeenvaihdossaan esiin varsin hyvin julkaistuja tekstejään vastaavia näkemyksiä, ei liene syytä kyseenalaistaa sitä, etteivätkö mielipiteet olleet Snellmanin todellisen linjan mukaisia. Snellmanin kirjoitukset voidaan nähdä vallan käyttönä ja yrityksenä rauhoittaa kansaa tilanteessa, jossa uhkaavan katastrofin merkit alkoivat jo olla varsin selvät.

---

⁴⁷⁶ Tommila 1984, 66.

⁴⁷⁷ Turpeinen 1986, 161; Savolainen 1987, 37.

7 J.V. Snellmanin avustuspolitiikka

Asema valtiovarainoimituskunnan päällikkönä tarjosi J.V. Snellmanille mahdollisuuden toteuttaa hätäapupolitiikkaa, jota hän oli luonnostellut jo 1840-luvun Saima-lehden kirjoituksistaan saakka.⁴⁷⁸ Raimo Savolaisen mukaan Snellmanin linjan tavoitteena hätävuosina oli nälän lievittäminen poistamalla nälän suurin syy, viljan puute.⁴⁷⁹ Miksi Snellman kuitenkin epäonnistui tässä tavoitteessaan? Savolaisen vastaus on se, että nälkävuodet asettivat Snellmanin taloudelliset periaatteet koetukselle, koska välittömän hädän ohella taustalla vaikuttivat myös rakenteelliset ongelmat. Savolainen myös korostaa sitä, että Snellman ei voinut soveltaa omia periaatteitaan muista riippumatta.⁴⁸⁰ Viljan epätasaisen jakautumisen varsinainen ongelma puolestaan liittyi kuntatasolle. Syntyi ketjureaktio, joka vääristi Snellmanin suunnitelman alkuperäisestä tarkoituksestaan. Kauppiaat eivät innostuneet riittävästi viljan tuonnista, eikä kotiteollisuuden tuotteilla ollut valtavasti menekkiä.⁴⁸¹

Kun katsotaan Snellmanin nälkävuosien aikaisia toimia sekä kirjeenvaihtoa ja julkaistuja kirjoituksia nälkävuosien aikana, painottuvat viljan tuontia enemmän kuitenkin muut tavoitteet. Snellmanin nälkävuosien aikaisessa politiikassa korostuivat pidättäytyminen vastikkeettoman avun antamisesta sekä ulkomaisen lainan otosta. Näiden sijaan kansaa kannustettiin omatoimisuuteen ja säästäväisyyteen. Avustuspolitiikassa kietoutuivat yhteen valtion taloudellinen hyöty sekä ajatus kansan kasvattamisesta ahkeruuteen, säästäväisyyteen ja työntekoon. Keskeisinä toimintamalleina olivat hätäravinnon keräämisen organisointi sekä omatoimisen käsityötoiminnan kehittäminen.⁴⁸² Antti Kuusterän ja Juha Tarkan mukaan J.V. Snellmanin finanssipolitiikan herätti paljon arvostelua,⁴⁸³ mutta ainakin Snellmanin apupolitiikka löysi tukijoita niin kuvernööreistä kuin myös lehdistöstä.

---

⁴⁷⁸ Savolainen 1989, 21.

⁴⁷⁹ Savolainen 1987, 4; Ks. myös Savolainen 1989, 72.

⁴⁸⁰ Savolainen 1987, 4–5.

⁴⁸¹ Mt., 51.

⁴⁸² Häkkinen 1999, 115.

⁴⁸³ Kuusterä & Tarkka 2011, 246.

7.1 Loppu vastikkeettomalle avulle, lainalle ja tuhlailulle

Snellman oli jo useamman vuoden ajan arvostellut kirjoituksissaan vanhaa apupolitiikan mallia, jossa kruunu lainasi kauppiaille viljan tuontia varten rahaa, jonka kauppiaat puolestaan antoivat lainarahalla rahvaalle.⁴⁸⁴ Snellmanin mukaan valtion puuttuminen viljakauppaan oli johtanut kansan velkaantumiseen ja kauppiaiden haluttomuuteen toimia välittäjänä. Viljantuojat toivat maahan edullisilla lainoilla runsaasti viljaa, joka kevyin vakuuksin jaettiin kansalle, eikä lainan takaisinmaksusta tarvinnut murehtia.⁴⁸⁵ Koska vilja ei katovuosina tullut maanviljelijöille kalliimmaksi kuin hyvinä vuosina myytäessä, ei ollut mitään syytä säästää varastoon hyvinä vuosina.⁴⁸⁶ Snellman olikin päättänyt irrottaa valtiontalouden tästä ”noidankehästä”. Koska uusia valtionlainoja ei voitu ottaa loputtomiin, oli vahingollinen avustusjärjestelmä lakkautettava.⁴⁸⁷

Apu oli Snellmanin näkemyksen mukaan tehnyt kansan laiskaksi ja kyvyttömäksi auttamaan itse itseään. Snellmanin ilmeisimmin vuoden 1866 lopulla kirjoittamasta kahdesta konseptista käy selväksi, että hän ei nähnyt viljan lainaamista entiseen malliin mahdollisena tai edes järkevänä:

Ehkä nyt jaetut tuet ja se helppous, jolla kruunun lainoja on saatu, ovat osallisia siihen, että luottaen avunlähteen pohjattomuuteen on ajateltu vähemmän itse itsensä auttamista. Varmaa on, että useat maamme osat ovat nyt niin velkaantuneet, että moni rehellinen mutta ajattelematon lainanottaja joutuu lähtemään talostansa ja mailtansa. Sitä suuremmalla syyllä on rahvasta valistettava siitä, että myös kruunun varat on käytetty. Sitä on kehotettava omiin ponnisteluihin, tekemään enemmän työtä, hoitamaan talouttaan viisaammin, säästämään enemmän.⁴⁸⁸

Tarve itse asiassa kasvaa myös siksi, että ennen aikojaan annettu apu tekee väestön hitaaksi auttamaan itseään. Tunnettu asia on, että monessa maankolkassa se ei tunne mitään rajoja kruunulle velkaantumisessa. Jo kauan on ollut tapana, että sadonkorjuun päättymisen jälkeen kokoonnutaan pitäjänkokouksiin, joissa selvitetään, kuinka monta tuhatta tynnyriä kruunun lainaa seurakunta katsoo tarvitsevänsä. Sellaisia kokouksia on vielä tänäkin vuonna pidetty Kuopion läänissä. Valitettavasti monilla paikkakunnilla ei lähetetyn selonteonkaan perusteella ole käynyt selväksi, että vaadittuja lainoja ei ole odotettavissa.⁴⁸⁹

Lainanotosta pidättäytymiseen ja säästäväisyyden korostamiseen liittyi kiinteästi myös kieltäytyminen vastikkeettomasta avusta. Avusta tuli maksaa työllä ja Snellmanin

⁴⁸⁴ Heikkinen & Tiuhonen 2009, 441.

⁴⁸⁵ Savolainen 2005a, 22.

⁴⁸⁶ Köyhät olot Suomessa. Litteraturblad 5/1857. Snellman KT 14, 378.

⁴⁸⁷ Savolainen 2005a, 22.

⁴⁸⁸ Kirjoitus katovuosista, taloudenpidosta ym. ajankohtaisista kysymyksistä, konsepti. Snellman KT 21, 417.

⁴⁸⁹ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi, konsepti. Snellman KT 21, 423.

mukaan kaikkien maiden kokemus oli todistanut, että köyhäinhuolto ilman pakkotyötä on hukkaan heitettyä vaivannäköä.⁴⁹⁰ Työllistämispolitiikalla pyrittiin sekä välttämään vastikkeettoman köyhäinavun työmoraalia heikentäviä puolia, että tukemaan Suomen taloudellista kehitystä.⁴⁹¹ Snellmanin työllistämisen ja apupolitiikan tarkoituksena oli myös ehkäistä rahvaan lähtemistä kerjuulle, joka sekin osaltaan turmeli kansan siveellisyyttä:

Maamme maatalous on mielestämme senkaltainen, että se saa aikaan irtainta väestöä. Se antaa työtä kolmena tai neljänä kuukautena vuodessa ja erottaa sen jälkeen työläisen. Työpalkka on tältä ajalta verrattain suuri, mutta luonnollisesti riittämättömän elättämään työtä vailla olevan vuoden kahdeksan muun kuukauden ajan. Näin ollen maassa on valmiina työtä vailla oleva, laiska ja nälkää näkevä väestö.⁴⁹²

Selvää on, että niin monet ankarat vuodet väistämättä jossain määrin turmelevat irtaimen väestön siveellisyyttä. Se tottuu vähitellen kiertelevään elämään, johon sitä myös kannustetaan, niin kauan kuin rahvas antaa sille almuja ilman työtä.⁴⁹³

Kansan laiskuuden lisäksi ongelmia aiheutti Snellmanin mukaan myös tottumus turhaan tuhlailuun. Snellman oli jo pitkään ennen senaattorikauttaan ottanut kärkkäästi kantaa väestön tuhlaileviin tapoihin ja siihen, kuinka häpeilemättömästi ulkomainen apu otettiin vastaan. Ajatus siitä, että rahvaan tuhlailevat tavat, pikemmin kuin varsinainen puute olivat kurjuuden taustalla toistuu Snellmanin teksteissä niin 1850- kuin myös 1860-luvulla. Tuhlailuun ja ylelliseen elämään ei sortunut niinkään herrasväki, vaan pikemmin rahvas väestönosa:

Yhden vuoden ankara kato verrattain pienessä osassa maata pitäisi voida kestää omin voimin. Ne 100 000 hopearuplaa, jotka on kerätty Suomen ulkopuolella, ovat tosin suuri lahja, mutta eivät niin suuri, ettei sellaista olisi voitu saada aikaan niin, että 200 000 henkilöä antaa kukin puoli ruplaa. Ei ole renkiä tai piikaa, joka ei ilman vaikeuksia olisi voinut säästää tuota määrää kaksinkertaisena hankkimalla puuvillaliinan silkkiliinan sijasta – –.⁴⁹⁴

On kovaa sanoa tämä, mutta totta se on: nuo monet huonot vuodet ovat suureksi osaksi rahvaan omaa syytä. Ei voida sanoa, että talonpoika elää säästeliäästi, mutta hänen satonsa on niukka, ja verot suuret, niin ettei hän saa säästetyksi mitään ankaraa aikaa varten. Juuri rahvas ostaa suuria määriä ulkomaisia kankaita, liinoja, kahvia, sokeria, tupakkaa ym. Juuri se juo maassa valmistettavan paloviinan. Näin on kaikissa maissa: mitä herrasmiehet ja heidän perheensä käyttävät ja kuluttavat, on vähäistä verrattuna suuren massan kulutukseen.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Köyhät olot Suomessa. Litteraturblad 5/1857. Snellman KT 14, 387.

⁴⁹¹ Häkkinen ym. 1989, 44.

⁴⁹² Köyhät olot Suomessa. Litteraturblad 5/1857. Snellman KT 14, 381.

⁴⁹³ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi, konsepti. Snellman KT 21, 421.

⁴⁹⁴ Köyhät olot Suomessa. Litteraturblad 5/1857. Snellman KT 14, 377.

⁴⁹⁵ Kirjoitus katovuosista, taloudenpidosta ym. Ajankohtaisista kysymyksistä, konsepti. Snellman KT 21, 416–417.

Tuhlailuun ja moraaliin liittyi myös kysymys viinan kotitarvepoltosta. Kotitarvepoltto lakkautettiin vuonna 1865 ja viinan poltto tuli valtion alaiseksi teollisuudeksi. Snellman toisti useissa senaatin istunnoissa ajatuksensa siitä, että viljaa tuhlatiin kotitarvepolttoon, kun sitä olisi pitänyt riittää syötäväksi.⁴⁹⁶ Holger Weiss on yleisellä tasolla nostanut esiin sen, että esimerkiksi oluen valmistuksen kiellolla nälänhätää ehkäisevänä keinona voi olla negatiivisia vaikutuksia pidemmällä tähtäimellä. Tällaiset toimet voivat johtaa siihen, että ihmisillä ei ole rahaa ostaa ruokaa.⁴⁹⁷ Viinanpoltolla oli ilmeisimmin jonkinlainen merkitys raha-ansioiden tuojana 1800-luvun puolivälin Suomessa⁴⁹⁸ ja lisäksi viinan kotipoltosta syntynyttä rankkia käytettiin yleisesti karjan rehuna.⁴⁹⁹ Rankin käyttö karjataloudessa olikin ollut yksi, vaikei ehkä kaikkein merkittävin, esiin nostettu tekijä keskustelussa kotipolton kieltämisessä.⁵⁰⁰ Kotipolton lakkauttaminen tuskin oli kovinkaan merkittävä tekijä suuntaan tai toiseen vuoden 1867 elintarviketilanteen kontekstissa, mutta ainakaan kiellon merkitys ravintotilanteen parantamisessa ei tainnut olla niin suuri kuin toivottiin.⁵⁰¹

Snellman ei ollut yksin ajatuksineen ”liiallisen” avun turmelevasta vaikutuksesta. Suomalaisessa keskustelussa 1800-luvun puolivälin tienoilla oli laajalti vallalla ajatus siitä, että köyhän väestön ominaisuudet olivat tärkein syy heidän köyhyyteensä. Työkykyisen avustamisen nähtiin ylläpitävän niitä huonoja ominaisuuksia, jotka puolestaan ylläpitivät köyhyyttä.⁵⁰² Kansalaisia syylistävä retoriikka ei myöskään ole lainkaan epätyypillistä nälänhätätilanteissa ja vertailukohtaa Snellmanin ajattelulle löytyy kansainvälisestäkin keskustelusta.

Ajatusmalli, jonka mukaan liiallinen apu tuhoaisi kansan moraalin ja vain siirtäisi tuhoa tulevaisuuteen, oli yleinen Iso-Britannian politiikassa Irlannin 1840-luvun nälänhädän

⁴⁹⁶ Savolainen 2006, 779; Ks. myös Kirjoitus katovuosista, taloudenpidosta ym. Ajankohtaisista kysymyksistä, konsepti. Snellman KT 21, 417.

⁴⁹⁷ Weiss 1998, 20.

⁴⁹⁸ Ks. Esim. Avustustoimet. Litteraturblad 9/1862. Snellman KT 19, 144–145.

⁴⁹⁹ Vaikka erimielisyyttä rankin soveltuvuudesta rehuksi esiintyi, pidettiin tätä viinanpolton sivutuotetta osissa maata suorastaan karjanhoidon kulmakivenä, jota ilman ei voitu tulla toimeen (Soininen 1974, 226).

⁵⁰⁰ Soininen 1974, 226.

⁵⁰¹ Vuodesta 1866 lähtien kerätty paloviinavero ei tuottanut odotettuja taloudellisia tuloksia. Vuonna 1866 paloviinavero ei tuottanut edes sitä summaa, jonka vanha viinanpolttomaku oli antanut (Nevanlinna 1907, 126).

⁵⁰² Pulma 1994, 58.

aikaan.⁵⁰³ Iso-Britannian valtiovarainministeriön päällikkö Charles Edvard Trevelyan ei Irlannin 1840-luvun nälänhädän aikaan löytänyt vikaa johtamastaan talouspolitiikasta, vaan korosti irlantilaisten tapojen merkitystä osana nälänhädän selitystä. Trevelyan viittasi etenkin irlantilaisen köyhälistön tapaan syödä runsaasti perunoita, joka oli tehnyt heidät riippuvaiseksi yhdestä tuotteesta.⁵⁰⁴ Useat henkilöt korkeissa asemissa niin Lontoossa kuin Dublinissakin näkivät Irlannin nälänhädän seurauksena demografisesta vastuuttomuudesta. Myöhemmin samantyyppinen ajattelumalli vaikutti avustuspolitiikkaan Iso-Britannian hallitsemissa Intiassa. Vallanpitäjät näkivät, että apu olisi köyhdyttänyt Intiaa, tuhonnut kansan työhalun sekä luonut hallituksesta riippuvaisen kansan. Intiassa tarvittava koneisto nälänhädän hävittämiseen olikin olemassa jo kauan ennen kuin sitä käytettiin.⁵⁰⁵ Britannian pääministeri Winston Churchillin mukaan syynä Bengalin 1940-luvun nälänhätään oli paikallisten lisääntyminen jänisten lailla.⁵⁰⁶

7.2 Kotiteollisuus

Kotiteollisuustuotannon tukeminen oli yksi Snellmanin hätäapupolitiikan kulmakivistä. Koska maatalous ei kyennyt edes maan suotuisimmissa osissa antamaan työläisille työtä koko vuodeksi, oli käynnistettävä kotiteollisuuden muotoja, jotka tarjoaisivat väestölle etenkin talviaikaan jatkuvaa työtä ja raha-ansioita.⁵⁰⁷ Mikäli maahan tuotiin viljaa, oli myös valmistettava tuotteita vientiin.⁵⁰⁸ Kotiteollisuustuotannon edistäminen kytkeytyikin ajatukseen vastikkeettoman avun turmelevasta vaikutuksesta. Myös tämä apumuoto oli Snellmanin ajatuksissa jo kauan ennen hänen senaattorivuosiaan kuten näkyy vuonna 1857 kirjoitetusta tekstistä:

Voimme panna toivomme käsitöihin, jotka elättävät maanviljelystyöläistä sinä aikana jolloin maanomistaja kieltäytyy antamasta hänelle työtä, mutta ennen kuin tuon toivon varaan rakennetaan, olisi hyvä olla siitä jotain näyttöä. Koneet rajoittavat käsityön yhä harvempiin esineisiin, ja jotta se olisi kannattavaa, tarvitaan sitä kustantamaan asiantunteva ja tarmokas henkilö jolla on käytössään runsaasti pääomaa. Kun puhutaan mäkitupalaisen käsityöstä omalla kustannuksellaan ja siten, että hän myös huolehtii myynnistä, niin puhutaan leikinteosta, ei elinkeinosta jonka on määrä elättää satoja tuhansia.⁵⁰⁹

---

⁵⁰³ Ó Gráda 1999, 6.

⁵⁰⁴ Sen 1999, 174–175.

⁵⁰⁵ Ó Gráda 1999, 6.

⁵⁰⁶ Sen 1999, 174.

⁵⁰⁷ Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 141.

⁵⁰⁸ Turpeinen 1991, 53.

⁵⁰⁹ Köyhät olot Suomessa. Litteraturblad 5/1857. Snellman KT 14, 381.

Kymmenen vuotta myöhemmin, heinäkuussa 1867, Snellman kirjasi maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden lisäämiseksi⁵¹⁰ sekä kuvaili kotiteollisuustuotannon tavoitteita 28.8.1867 *Finlands Allmänna Tidning* -lehdessä julkaistussa artikkelissaan.⁵¹¹ Snellman korosti sitä, että kotiteollisuuden hyvän menestyksen kannalta tärkeää oli kiinnittää huomiota tuotteen myyntikelpoisuuteen sekä siihen, että tuotteet olisivat sellaisia, joita maan ”käsitöitä osaamaton” väestö kykenisi tuottamaan.⁵¹²

Kun näyttää täysin selvältä, ettei maatalous pysty edes maan suotuisammissaan osissa antamaan työläisille työtä koko vuodeksi, olisi mielestäni hyvin tärkeää pystyä löytämään ja käynnistämään kotiteollisuuden muotoja, jotka voisivat antaa väestölle etenkin talvisin jatkuvaa työtä ja raha-ansiota. Tässä asiassa menestymisen edellytyksiä ovat tuotteen myyntikelpoisuus ja aluksi sellaiset työt, joita meidän käsitöitä osaamaton rahvaamme pystyy tekemään.⁵¹³

Snellmanin mukaan oli turhaa kehottaa kunnallishallituksia ja vaivaishoitohallituksia organisoimaan kotiteollisuustuotteiden valmistusta, jollei heille voida kertoa mihin ja millaisella hinnalla tuotteet saadaan myytyä.⁵¹⁴ Vastuun kotiteollisuustuotannon onnistumisesta vuonna 1867 Snellman siirtääkin maan kauppiaille, kuten näkyy niin kuvernööreille kirjoitetusta konseptista kuin myös *Finlands Allmänna Tidning* -lehdessä julkaistusta artikkelista:

Kun kuitenkin on ilmeistä, ettei kyseessä olevaa valmistusta voida kovinkaan laajasti harjoittaa, ellei yhtä tai useampia läänissä toimivista kauppiaista voida taivuttaa ottamaan tuotannon vientikauppaa liiketoimintansa piiriin ja tämän liiketoimen menestykselliseksi hoitamiseksi kustantamaan raaka-ainetta sekä valmistuskustannuksia, viimeksi mainittuja siten, että valmistaja saa käteistä rahaa heti luovuttaessaan tietyn määrän lankaa tai kangasta, pyydän yhtä kohteliaasti, että Tit haluaisi hyväntahtoisesti yrittää saada sopivia henkilöitä ryhtymään kyseessä oleviin hankkeisiin.⁵¹⁵

Kenestä siis riippuu kotiteollisuuden synty ja harjoittaminen tässä maassa? Tietenkin maamme kauppiaista – ennen muuta vientikauppiasta.⁵¹⁶

---

⁵¹⁰ Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 141.

⁵¹¹ Kotiteollisuudesta. *Finlands Allmänna Tidning* 28.8.1867. Snellman KT 22, 162.

⁵¹² Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 141.

⁵¹³ Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 141.

⁵¹⁴ Kotiteollisuudesta. *Finlands Allmänna Tidning* 28.8.1867. Snellman KT 22, 162.

⁵¹⁵ Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 141–142.

⁵¹⁶ Kotiteollisuudesta. *Finlands Allmänna Tidning* 28.8.1867. Snellman KT 22, 162.

Vientikauppiat eivät kuitenkaan olleet aivan yhtä innostuneita Snellmanin ideasta. Käsityötuotantoa oli pyritty käynnistämään jo aiempina vuosina ja myös Snellman itse tiedosti ainakin jossain määrin käsityötuotannon menekkiin liittyvät ongelmat. Joulukuun lopulla vuonna 1865 Kuopion läänin silloinen kuvernööri Antell kommentoi Snellmanille lähettämässään kirjeessä käsityötuotannon menestystä. Menestys oli ollut huonoa, sillä rahvas ei kuvernöörin mukaan kykene käsitöihin.⁵¹⁷ Kesällä 1867 kuvernööreille kirjoittamassaan konseptissa Snellman oli kuitenkin omien sanojensa kaan ”vakuuttunut siitä, ettei hanke jää vaille menestystä”.⁵¹⁸ Sopivien markkinoiden löytäminen ja oikeiden tuotteiden valmistaminen aikataulun puitteissa näyttäisivät kuitenkin herättäneen epärointiä ainakin Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutzissa sekä Oulun läänin kuvernööri Alfthanissa elokuussa 1867:

Jos tarkoituksena on lähettää joku ulkomaille ottamaan selkoa tämän aihealan asioista ja niiden soveltamisesta koko Suomen puitteissa, teillä Helsingissä ja yleensä Etelä-Suomessa on käytettävissä soveliaampia henkilöitä kuin meillä täällä Oulussa. Jos tällainen tutkimus aiotaan suorittaa perusteellisesti, siihen tarvittaneen aikaa vuosi tai vieläkin enemmän, ja toivottavaa olisi saada jotakin käynnistetyksi jo ennen sen valmistumista.⁵¹⁹

On helppo sanoa: "Ojittakaa peltonne, viljelkää kylvöheinää, tehkää hyvää voita, viljelkää pellavaa ja hamppua, kutokaa vientitavaroita, valmistakaa rimoja ja palkkeja" (viimeksi mainittu puuha on kylläkin jo pilannut metsät minun läänissäni); mutta kuinka kaikkea tuollaista saataisiin tuota pikaa käynnistetyksi, kun en ole näiden kolmen viime vuoden aikana saanut toimintaan kuin suunnilleen 10 kunnanhallitusta. Pienteollisuudella on aluksi melkoisesti tekemistä omien tarpeiden tyydyttämisessä. Resuiset puoliksi paleltuneet kerjäläisemme voisivat esimerkiksi käyttää aikaansa hankkiakseen itselleen vaatteita ja kunnan paidan ruumiinsa verhoiksi.⁵²⁰

Syksyn mittaan käsityötuotannon ongelmat nousivat yhä selkeämmiksi. Syyskuussa 1867 Oulun läänin kuvernööri Alfthan sekä Kuopion läänin kuvernööri von Essen kommentoivat kauppiaiden haluttomuutta pienteollisuustuotteiden vientiin:

Puhuin siitä, että kansan tuotteita otettaisiin vastaan jauhojen vastineeksi. Mieli hyvin, vastattiin, mutta sellaisia, joista itse päästään eroon, esim. voita, talia, villaa, nahkoja ja vuotia. Muusta ei kannattaisi puhuakaan, se olisi vain rojua, jota ei voitaisi ottaa vastaan millään hinnalla.⁵²¹

Voidaanko köyhäinhoitojohtokunnille ja kunnanhallituksille odottaa saatavan

⁵¹⁷ Rein 1981 [1899], 464.

⁵¹⁸ Maan kuvernööreille ohjeita kotiteollisuuden edistämiseksi heinäkuussa 1867, konsepti. Snellman KT 22, 142.

⁵¹⁹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 5.8.1867. Snellman KT 22, 144.

⁵²⁰ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 150–154.

⁵²¹ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 28.9.1867. Snellman KT 22, 204.

lainaa valtion varoista erilaisten pienteollisuushankkeiden ja edellä mainitun potaskan valmistuksen aloittamiseksi? Kauppiaat vetäytyvät.⁵²²

Syyskuussa myös *Helsingfors Dagbladissa* julkaistussa tekstissä oli uskallettu kyseenalaistaa rohdinlankakudonnaisten menekkiä ja Snellman puolustautuikin väitteitä vastaan *Finlands Allmänna Tidningissä* julkaistussa vastineessaan:

Herra C. L:lle, joka H:fors Dagbladissa on kieltänyt yllämainitun seikan, siis että kyseisiä kudonnaisia todella vietäisiin Pietarista ulkomaille, on jo aiemmin kerrottu hänen tietojensa riittämättömyydestä, mutta hän ei ole katsonut aiheelliseksi kiinnittää huomiota samaansa informaatioon.⁵²³

Lokakuun alussa huonoja uutisia tuotteiden menekistä alkoi kuulua yhä laajemmin. Tukkukauppias Fredrik Kristian Nybom kommentoi asiaa Snellmanille Englannista lähettämässään kirjeessä. Viimeistään tällöin uskoisi myös Snellmanin ymmärtäneen, että kotiteollisuuden tuotteet tuskin Suomen kansaa kurjuudelta pelastaisivat:

Masentavaa on havaita, etten pysty täältä Englannista löytämään markkinoita meidän kotikäsityönä valmistetuille metsään perustuville tuotteillemme. Ruotsi ja Norja, jotka ovat jokseenkin lähellä Englantia ja joilla on hyvät liikenneyhteydet tähän maahan, eivät ole löytäneet tällaisille tuotteille markkinoita ja vielä vaikeammaksi tämä käy meille, jotka olemme perin kaukana Englannista, etenkin kun meillä ei ole etunamme suoraa höyrylaivayhteyttä Englannin satamiin.⁵²⁴

Vaikka siis varsin pian kävi ilmi, että käsityötuotteille ei ollut markkinoita, jatkettiin tätä avustusmuotoa aina vuoden 1867 loppuun saakka.⁵²⁵ Kotiteollisuustuotannon ansioksi on ehkäpä luettava se, että se ei ainakaan suuresti edistänyt tautien leviämistä, mikä oli usein esimerkiksi suurten hätäaputyömaiden ongelmana.⁵²⁶ Toisaalta varsinaista hyötyäkään hankkeesta ei ollut, joten sen voisi myös katsoa olevan turhaa ja mahdollisesti jopa tahallista puuhastelua, joka vei huomiota ja varojakin varsinaisista ongelmista sekä hädänalaisten auttamisesta. Talven 1867–1868 puutetta ajatellen oli käsityötoiminnan käynnistäminen kesällä 1867 myös auttamattomasti liian myöhässä.

⁵²² Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 14.9.1867. Snellman KT 22, 177.

⁵²³ Rohdinlankakudonnaisten menekistä. *Finlands Allmänna Tidning* 25.9.1867. Snellman KT 22, 194.

⁵²⁴ Fredrik Kristian Nybom Snellmanille 1.10.1867. Snellman KT 22, 218.

⁵²⁵ Häkkinen ym. 1989, 44.

⁵²⁶ Häkkinen 1991b, 150.

7.3 Hätäravinto

Kesällä 1867 panostettiin myös tiedon levittämiseen koskien hätäravinnon hyödyntämistä. Hätäravinto oli osalle Suomen kansaa tuttua jo aiemmilta vuosilta. Etenkin Keski- ja Pohjois-Suomessa sekä Kainuun nälkämailla jouduttiin säännöllisesti turvautumaan pettu-, tähkä- ja olkileipään.⁵²⁷ Ensimmäiset hätäleipäohjeet julkaistiin Suomessa jo 1700-luvun lopulla ja hätäleipä oli kokonaan tuntematonta vain Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomessa.⁵²⁸ Katotilanteessa pyrittiin luonnollisesti turvautumaan mahdollisuuksien mukaan myös muihin vaihtoehtoisii elintarvikkeisiin, kuten marjoihin, riistaan ja kalaan.⁵²⁹

Vaikka hätäleipävalistus ei ollut aiempinakaan vuosina aivan tuntematonta, kesällä 1867 alkusysäyksen ajatukselle hätäravintovalistuksen levittämisestä kansan keskuuteen antoi ilmeisesti turkulainen kauppaneuvos Erik Julin. Kesäkuussa 1867 Snellmanille lähettämässään kirjeessä Julin esitti, että tarvittaisiin käytännöllistä opetusta siitä, millaisia syötäväksi kelpaavia sammal- ja sienilajeja luonnossa on tarjolla. Ongelma tämän apumuodon toimivuuden taustalla näyttää Julinin mukaan löytyvän kansasta itsestään, sillä Julin korosti niitä ongelmia, joita kansan vastahakoisuus kaikkea uutta kohtaan asetti hätäapuravinnon hyödyntämiselle:

– – siitä huolimatta, että näitä aiheita käsitteleviä lentokirjasia on julkaistu melkein pä vuosittain ja Suomen kansa on yli viisikymmentä vuotta nähnyt venäläisten sotilaiden keräävän ja syövän sieniä ja saanut matkustelevalta kansan ystävil-
tä opetusta pettuleipää terveellisemmän ravinnon valmistamiseen, mikään ei kuitenkaan ole tähän mennessä pystynyt voittamaan Suomen kansalle perin juurin ominaista vastahakoista suhtautumista kaikkeen uuteen, olkoonpa se mitä tahansa. Olenkin siis hyvin uskalias ehdottaessani nyt, että tähän arkaluonteiseen asiaan puututtaisiin; olen kuitenkin vakaasti sitä mieltä, että tässäkin asiassa kuten monissa muissa sitkeys tuo vähitellen voiton taistelussa yleisen hyvän puolesta.⁵³⁰

Julinin aloitteesta Turkuun perustettiin jäkäläleipäleipomo, jossa parhaimmillaan lähes 100 henkilöä sai kahden viikon perusteellisen koulutuksen ja ylläpidon.⁵³¹ Snellmankin näyttäisi innostuneen Julinin ideasta, sillä 31.7.1867 valtiovarainoimituskunta esitti talousosastolle, että kansa tulisi saada luopumaan epäterveellisistä pettu-, olki- ja tähkäai-

⁵²⁷ Häkkinen 1991a, 99; Ikonen 1991a, 82.

⁵²⁸ Häkkinen 1991a, 99.

⁵²⁹ Mt., 91.

⁵³⁰ Julin Snellmanille 17.6.1867. Snellman KT 22, 129.

⁵³¹ Häkkinen 1991a, 98.

neista ja saada heidät turvautumaan islannin- ja poronjäkäälään, vehkaan sekä sieniin.⁵³² Samana päivänä Snellman lähetti Oulun, Vaasan, Kuopion, Mikkelin ja Hämeen läänien kuvernööreille sienten ja muiden elintarvikkeiden keräämistä koskevan kirjelmän.⁵³³ Mistään aivan valtavan suurista rahoista ei kuitenkaan ollut kyse, vaan talousosasto myönsi yhteensä 8000 markkaa valistuksen edistämiseen Oulun, Vaasan, Kuopion, Mikkelin ja Hämeen lääneissä.⁵³⁴ Turun mallin mukaisia hätäleipäleipomoita perustettiin ainakin Oulun, Vaasan, Kuopion ja Hämeen lääneihin.⁵³⁵ Hätäleipävalistus näyttäisi saavuttaneen varsin suuren suosion kuvernöörien keskuudessa. Kesän ja syksyn 1867 aikana kuvernöörit lähettivät kirjeissään Snellmanille tietoja hätäravinto-opetuksen edistymisestä lääneissään:

Täällä on ryhdytty valmistamaan melko maistuvaa leipää mäskistä, johon on lisätty hiukan jauhoja; koska tätä leipää syödään halukkaasti ja mäskiä on kutakuinkin kaikkialla saatavissa, keksintöä ei ole aihetta halveksia.⁵³⁶

Toimiin on myös ryhdytty, jotta Oulun näyttelyssä kuten viime vuoden näyttelyssä Raahessa esiteltäisiin sieniä sellaisina kuin ne luonnossa ovat sekä kiehautettuina, suolattuina ym. samoin kuin erilaisia sammalista ym. valmistettuja hätäleipiä. Viimeksi mainittujen tuotteiden esittelyyn on lisäksi tarjottu apua Turusta kauppaneuvos Julinin välityksellä.⁵³⁷

Täkäläinen hätäleipäleipomo on täydessä työssä, siellä on 22 oppilasta Oulun ja Haapajärven kihlakunnista sekä Kajaanin ja Raahen kaupungeista, joista viimeksi mainittuihin perustetaan tämän jälkeen erilliset leipomot vastaavasti Salon [Saloisten] ja Kajaanin kihlakuntaa varten. Useissa kunnissa kunnallishallinto on jo ryhtynyt tarpeellisiin toimiin sammalvarastojen kokoamiseksi talvea varten. Sienineuvojat alkavat palailla, ja hekin ovat täyttäneet tehtävänsä eivätkä ole jääneet vaille menestystä.⁵³⁸

Ellei hätäleipäaineksia oteta ajoissa talteen, vika ei ole minun. Yleisen edun puolesta ututterasti työskentelevä ja siitä kiinnostunut pormestari Thoreld on täällä ensimmäisenä ryhtynyt omaan laskuunsa kokeilemaan islannin ja poronjäkäälän sekä rahkasammalen käyttöä ja antoi mukaani hyväntahtoisesti pienen varaston, kun lähdin matkalleni Savoona. Kaikissa kokouspaikoissa levittelin tuomiani schöne

⁵³² Häkkinen 1991a, 100.

⁵³³ Till Guvernörerne i Wasa, Uleåborg, Tavastehus, St. Michel och t.f. guv i Kuopio om åtgärder för insamlandet af svampar och andra tjenliga födoämnen. 31.7.1867. Da 117, valtiovaramitoimituskunnan arkisto, KA.

⁵³⁴ Häkkinen 1991a, 100.

⁵³⁵ Ks. Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 14.9.1867. Snellman KT 22, 177; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 23.9.1867. Snellman KT 22, 190; Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 14.8.1867. Snellman KT 22, 147–148; Från Tavastehus. Helsingfors Dagblad 17.8.1867.

⁵³⁶ Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 14.8.1867. Snellman KT 22, 147–148.

⁵³⁷ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 5.8.1867. Snellman KT 22, 144.

⁵³⁸ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 14.9.1867. Snellman KT 22, 177.

Raritäten [ihania erikoisuuksia] kuin kaupparatsu konsanaan ja saarnasin asian puolesta niin hyvin kuin huonolla suomenkielelläni pystyin.⁵³⁹

Hätäravinnon kerääminen näyttäytyy kesällä 1867 vaihtoehtona vilja-avulle. Turun ja Porin läänin kuvernööri osoitti heinäkuun lopulla kunnallis- ja vaivashoitohallituksille kuulutuksen, jonka mukaan hätä saattaisi tulevana vuonna yltyä entistä suurempiin mittoihin. Koska valtiolta ei ollut odotettavissa apua, oli väestön toimeentulo sen oman toimeliaisuuden varassa. Ratkaisuksi kuvernööri esittääkin hätäravinnon keräämisen organisointia.⁵⁴⁰ Myös lehdistö suhtautui hätäleipävalistukseen varsin positiivisesti. Etenkin suomenkielinen, mutta myös ruotsinkielinen lehdistö esitteli uutta pelastusmahdollisuutta varsin paljon kesän 1867 mittaan:

Että jäkälissä on aivan samaa ruan ainetta kuin jyvissäkin, olemme äskettäin osottaneet. Sienet taas ovat parasta ruokaa mitä olla taitaa ja vetää vertoja lihalle, niinkuin hyvin tietävät kaikki ne, jotka sieniä kokoovat ja syövät; usiat lajit niistä ovat oikeita herkkuja ylhäisimpäin pöydällä. Jolla siis on leipää jäkälisiä (nim. oikein valmistettua) ja sieniä suolattuna, sen ei suinkaan tarvitse nälkään kuolla eikä kerjätäkään. Molempia saadaan yltäkyllin meidän laveista metsistä. Ainoasti tietämättömyys, taitamattomuus ja moitittava epäluulo estää ihmiset käyttämästä hyväksensä mitä hyvä Luoja on heille runsaasti suonut – –.⁵⁴¹

Siis ei tarvitsisi, luullaksemme, nytkin uhkaamana katovuonna kenenkään nälkään kuolla, jos vaan tekisimme toran tunnettua ikijuurtunutta velttouttamme ja saamattomuuttamme vastaan ja aikanamme rupeaisimme kokoilemaan kaikkia leivänapuaineita, joita luonto meille niin runsaasti tarjoo. – – Elkäämme enää luottako esivallan apuun ja armeliasten ihmisten auttavaisuuteen; niin esivallalla kuin yksityisillääki on jo ennestään kyllin tekemistä, sillä kova on ruvennut kaikkiin koskemaan. Kurjallinen on tosin useimpain maanmiestemme tilaisuus; mutta häpeällistähän tuo kumminki on, alituisesti huutaa ihmisiltä apua ja samalla huolimattomuudessaan ja laiskuudessaan jättää ne rikkaat apuvarat käyttämättä, joita luonto meille vartavasten kasvattaa ja joihin se meitä varsin häätämällä viittoo.⁵⁴²

vi *måste* genom ansträngd verksamhet och energiska bemödanden ersätta vad naturen förnekat oss, vi *måste* anskaffa andra näringsämnen. I detta syfte hafva vi tid efter annan och sednast i går meddelat åtskilliga förfaringssätt att af svamp, islands- och ren-mossa, granlaf, missnerot m.m. bereda en sundare och mera närande föda än det vanliga barkbrödet.⁵⁴³

⁵³⁹ Kuopion läänin kuvernööri Von Essen 23.9.1867. Snellman KT 22, 190.

⁵⁴⁰ Pitkänen 1991, 60.

⁵⁴¹ Hämäläinen 8.8.1867.

⁵⁴² Vielä muistutuksia hätäleivästä. Oulun Wiikko-Sanomia 17.8.1867.

⁵⁴³ Hvad bör göras? Helsingfors Dagblad 3.8.1867. [”Meidän *täytyy* ankarien ja energisten ponnistelujen avulla korvata se, mitä luonto on meiltä kieltänyt. Meidän *täytyy* hankkia muita ravintoaineita. Tämän tavoitteen vuoksi olemme kerta toisensa jälkeen, viimeksi eilen, tiedottaneet useista menetelmistä, joiden avulla voi valmistaa sienistä, islannin ja poronjäkälästä, suovehkasta ym. terveellisempää ja ravitsevampaa ruokaa kuin tavallinen pettuleipä.”]

Hätäravintoa koskeva valistus ei ole vain Suomea koskeva ilmiö, vaan myös Pohjois-Ruotsissa pyrittiin levittämään hätäravintoa koskevaa tietoa 1860-luvun katovuosien aikaan. 1860-luvun toistuvat kadot johtivat Ruotsissakin aiemmin runsaan vilja-avun supistamiseen. Kuten Suomessa, myös Ruotsissa kansan keskuudessa kerrotaan esiintyneen vastustusta hätäravintoa kohtaan. Hätäravintoon ja sitä koskevaan propagandaan suhtautumista 1860-luvun Pohjois-Ruotsissa tutkineet Ingvar Svanberg ja Marie C. Nelson ovat nähneet hätäravintopropagandan vastustamisessa myös poliittisia puolia. Yhteisöltä apua odottaneet talonpojat eivät hyväksyneet kehotusta syödä ”eläinten ruokaa”.⁵⁴⁴

Hätäleipävalistus ei Suomessakaan vuonna 1867 onnistunut hälventämään kansan jäkäläleipää kohtaan tuntemaa syvää pelkoa.⁵⁴⁵ On mahdollista, että myös Suomessa esiintyi poliittista vastustusta hätäleipävalistusta kohtaan, kun talonpojat joutuivat luopumaan ”saavutetuista eduistaan”. Todennäköisemmältä näyttää kuitenkin se, että hätäleipävalistukseen liittyvä politikointi oli lähtöisin pikemminkin päättäjistä kuin kansasta. Snellmanin, kuvernöörien ja jopa lehdistön hätäravintovalistuksen voikin nähdä yrityksenä rauhoitella kansaa tilanteessa, jossa syksyn merkittävä elintarvikevajaus alkoi jo olla selviö.

Hätäleipävalistuksen epäonnistumiseen oli useita syitä. Kirjallinen propaganda ei ollut paras tapa kansan syvien rivien tavoittamiseen, sillä sanomalehtien ja kirjasten välityksellä valistus tavoitti lähinnä ylemmät sosiaaliluokat. Myös jäkäläopettajattarien oppiin saapuivat suureksi osaksi vain säätyläiset ja muut oppineet.⁵⁴⁶ Hätäravinnon syömiseen liittyi myös fyysisiä ongelmia. Sienet ja metsämarjat eivät sovi ihmisen pääasialliseksi ravintolähteeksi siitä yksinkertaisesta syystä, että niitä pitäisi syödä aivan valtavia määriä riittävän kalorimäärän takaamiseksi.⁵⁴⁷ Huonoja aikoja oli useissa osissa maata jatkunut jo niin pitkään, että suurelle osalle väestöstä vaihtoehtoinen ravinto oli tullut jo edellisinä vuosina tutuksi siinä määrin kuin sen hyödyntäminen oli mahdollista.⁵⁴⁸ Li-

⁵⁴⁴ Svanberg & Nelson 1992, 142.

⁵⁴⁵ Ks. Häkkinen 1991a.

⁵⁴⁶ Häkkinen 1991a, 104–105.

⁵⁴⁷ Mt., 94.

⁵⁴⁸ Ks. esim. Tampereen Sanomat 27.8.1867.

säksi kesän 1867 kolea sää vaikutti metsän antimien tarjoamaan satoon ja ensimmäiset pakkaset veivät paitsi viljan, myös sienet.⁵⁴⁹

Jäkälät, sammaleet ja jotkut sienet olivat ongelmallisia myös mahdollisen myrkyllisyyden vuoksi.⁵⁵⁰ Kesällä 1867 lehdissä julkaistut jäkälän käsittelyä koskevat ohjeet olivat osin virheellisiä. Koko ajan oli mukana virheellinen tieto, jonka mukaan pelkkä kuumentaminen poistaisi myrkylliset jäkälähapot.⁵⁵¹ Toisin kuin oppineilla, köyhemmällä väestön osalla saattoi hyvinkin olla omakohtaisia tai vähintään perimätietoon pohjautuvia käsityksiä jäkälän terveysvaikutuksista. Vaikka valistus olisikin heidät tavoittanut, ei tarvitse suuresti ihmetellä, miksi köyhä kansanosaa ei lähtenyt suurella innolla keräämään jäkälää, jota oli Suomen metsissä runsaasti tarjolla. Elokuun lopulla myös lehdistössä esiintyi kriittisiä kommentteja jäkälävalistusta kohtaan.⁵⁵²

Rahvas näyttäisi olleen varsin hyvin selvillä eri hätäleipäaineiden terveysvaikutuksista, sillä maanpuolustuksen tieteellisen neuvottelukunnan 1970-luvulla tekemissä tutkimuksissa todettiin pettuleipä poronjäkälää suositeltavammaksi ravintoaineeksi.⁵⁵³ Koska jäkälän käsittelyä koskeva valistus oli osin virheellistä, ei kansan haluttomuus jäkäläläivän syöntiin näyttäydä huolimattomuutena ja laiskuutena, vaan päinvastoin omasta ja läheisten terveydestä huolehtimisena.

7.4 J.V. Snellman ja viljakauppa

Valtiovarainoimituskunnan päällikkö J.V. Snellman kommentoi viljakauppaa useissa eri kirjoituksissa aina 1840-luvun Saima-lehden artikkeleista senaattorivuosiinsa 1860-luvulla. Snellman suhtautui periaatteessa myönteisesti vapaaseen viljakauppaan ja oli tietoinen esimerkiksi Adam Smithin ajatuksista. Snellmanin suhtautuminen hallituksen väliintuloon ei kuitenkaan ollut aivan yksiselitteinen. Vaikka valtion harjoittama viljakauppa kannatti Snellmanin mukaan niin valtionkassan kuin yleisönkin kannalta yksityistä yritteliäisyyttä huonommin, näki hän hallituksen väliintulon tärkeänä vaikean kaudon sattuessa. Toisaalta, mikäli kato ei ollut kovin paha, saattoi hallituksen väliintulo ja huolenpito tehdä itsensä jatkuvasti tarpeelliseksi sekä estää yksityisen yritteliäisyyden

---

⁵⁴⁹ Häkkinen 1991a, 98.

⁵⁵⁰ Mt., 94.

⁵⁵¹ Mt., 105.

⁵⁵² Mt., 106; Ks. Tapio 24.8.1867.

⁵⁵³ Häkkinen 1991a, 110–112.

kehitystä. Snellman näkikin hyödyllisempänä jos sama rahamäärä, jonka kruunu usein menettää viljan myynnissä ja lainaamisessa, olisi sijoitettu maatalouden tukemiseen.⁵⁵⁴ Hallituksen puuttuminen asioihin siellä, missä kauppiaat pystyivät antamaan luottoa kaikille tarvitsijoille, oli paitsi tarpeetonta myös vahingollista.⁵⁵⁵

J.V. Snellman näki makasiinien pitämisen täytenä ensisijaisena suojautumiskeinona kadon varalta.⁵⁵⁶ Snellman kommentoi viljavarastojen merkitystä useissa kirjoituksissaan myös 1860-luvulla. Vuonna 1864 julkaistussa tekstissään Snellman korosti, että mikäli yksityishenkilöt tai kunnat eivät kyenneet säästämään yhden vuoden viljantarvetta pahan päivän varalle, olisi valtiovallan tarpeellista säästä viljat kruununmakasiineihin:

Jollei ole mahdollista, että jokainen maanviljelijä tai kunnat yhteisesti säästävät ainakin yhden vuoden viljantarpeen tulevia kovia aikoja varten, niin yksinkertaisin tapa huolehtia maan asukkaiden leipä- ja siemenviljan saannista sellaisena aikana on, että valtiolta säästää kruununmakasiineihinsa kaiken niihin mahdollisesti tuotavan viljan kadon sattuessa myytäväksi tai lainattavaksi. – – Jokainen, joka suvaitsee ajatella näitä kysymyksiä tulee kuitenkin ymmärtämään, että näistä varotoimenpiteistä kruununmakasiinien viljavarastot ovat tärkein, niin valtiolle kuin väestöllekin hyödyllisin asia. Sellaista oivallusta kumoamaan nousee tietenkin muualta omaksuttu läksy vapaan viljakaupan absoluuttisesta itseriittävydestä. Eikä kauppaa pidetä vapaana, jos hallitusta ei estetä viljantarpeen tyydyttämiseen. Tämä sopii hyvin yhteen monien muidenkin ehdotusten kanssa, joilla pyritään edistämään yksityisten voitontavoittelua yhteiskunnan etujen kustannuksella.⁵⁵⁷

Ilmeisimmin vuoden 1865 alussa kirjoittamassaan konseptissa Snellman korostaa edelleen viljavarastojen merkitystä, mutta suhtautuminen valtion rooliin kansan viljatarpeen takaajana näyttäisi kuitenkin muuttuneen hieman tiukempaan suuntaan:

Voitaisiin luulla olevan vähäisin asia maailmassa, että viljan hankkimisen väestölle, kuten myös suolan, kahvin, sokerin ynnä muun, pitäisi olla maan kaupan harjoittajien ja viljaa tarvitsevien välinen asia. – – Pankin on siis tässäkin tapauksessa annettava valuutta. Ja kun pankki on tähän kykenemätön, täytyy ottaa ulkomaista valtionlainaa. Tämä on siis joka tapauksessa lorun loppu. Jokaiselle on päivänselvää, millä tavoin tämä tuhoisa välttämättömyys voidaan poistaa. Siihen on vain yksi keino: Säästää hyvinä vuosina viljaa tarpeen hetkeä varten. Tämä keino ei ole huonompi siksi, että se kuuluu vanhatestamentilliseen kansan talouteen. Kaikki siihen kohdistuvat teoreettiset vastaväitteet ovat vailla merki-

⁵⁵⁴ Viljakaupasta. Saima 11.9.1845. Snellman KT 8, 154–157.

⁵⁵⁵ Yhteenveto kenraalikuvernöörille viljankylvöistä hätää kärsivissä lääneissä 29.8.1863, konsepti. Snellman KT 20, 113.

⁵⁵⁶ Heikkinen & Tiuhonen 2009, 441.

⁵⁵⁷ Miten maan viljansaannista huolehditaan vaikean kadon sattuessa. Finlands Allmänna Tidning 24.2.1864. Snellman KT 20, 249, 251–252.

tystä.⁵⁵⁸

Vuonna 1867 viljan säästäminen makasiineihin ei onnistunut, mutta tästä huolimatta Snellman näyttää olleen haluton viljan tuontiin valtion laskuun pitkälle syksyyn.

7.5 Kuvernöörien suhtautuminen Snellmanin apupolitiikkaan

Snellman oli opettanut puolivirallisissa kirjeissään läänien kuvernööreille uutta avustamislinjaa senaattorikautensa alusta alkaen.⁵⁵⁹ Uusi avustuspolitiikka olikin hyvin läänien kuvernöörien tiedossa jo 1860-luvun puolivälissä. Snellmanin kirjeitä kuvernööreille on säilynyt vain vähän, mutta useista vastineista on nähtävissä, että Snellman oli kirjeissään mitä ilmeisimmin arvostellut kuvernöörien turhaa helläkätisyyttä raha-asioiden hoidossa. Varovaista kritiikkiä Snellmanin avustuspolitiikkaa kohtaan esiintyy useamman kuvernöörin kirjeessä jo alkuvuodesta 1865 kyseisen vuoden kadon uhatessa. Kuopion läänin silloinen kuvernööri Antell uskoi, että nälkää näkevän läänin hallinnoiminen voisi saada senaattori Snellmaninkin silmät avautumaan:

Väite, että läänin asukkaat elävät mieluimmin lainarahoilla – on kovaa puhetta. Hätä on pakottanut heidät siihen. Ehkäpä hallitusvalta jakoi heille vuoden 1856 kadon jälkeen apuaan avokätisemmin kuin olisi pitänyt. En tunne asiaa enkä mielelläni moiti lähimmäistäni. – Jos olisin oikein ilkeä, toivoisin, että saisit pari vuotta hallinnoida nälkää näkevää läänää.⁵⁶⁰

Oulun läänin kuvernööri Alfthan ymmärtää Snellmanin tavoitteita avustusjärjestelmän supistamiseksi, mutta korostaa kuitenkin liian äkillisten muutosten vaarallisia seurauksia kahdessa vuonna 1865 Snellmanille lähettämässään kirjeessä:

Olen täysin samaa mieltä siitä, että tähän saakka katovuosina toteutettua laajalle ulottuvaa lainausjärjestelmää on supistettava; jos olisin syksyllä 1862 tänne pohjoiseen ensi kerran tullessani tuntenut paikalliset olot yhtä hyvin kuin nyt, olisin suositellut niin tuntuvista avustuksista pidättymistä – mutta nykyisessä tilanteessa ei vanhaa järjestelmää voida lakkauttaa yhdellä iskulla eikä esim. periä pois kaikkia viljalainoja, coute que coute [maksoi mitä maksoi]. – En ole luullakseni koskaan nimenomaan väittänyt ”että kruunun pitäisi ruokkia pohjoisten seutujen väestö”.⁵⁶¹

Vaasan läänin kuvernööri Wredekään ei keväällä 1865 kirjoittamassaan kirjeessä myönnä ansainneensa Snellmanin moitteita. Vaikka Wrede yhtyy Snellmanin ajatuk-

⁵⁵⁸ Artikkelijakaupasta ja hätäaputoimista, konsepti. Snellman KT 21, 41, 49.

⁵⁵⁹ Savolainen 2005a, 21.

⁵⁶⁰ Kuopion läänin kuvernööri Antell Snellmanille 23.2.1865. Snellman KT 21, 55–56.

⁵⁶¹ Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 23.2.1865. Snellman KT 21, 57–58.

seen, jonka mukaan lainarahalla eläminen vie turmioon, näkee hän Alfthanin tavoin äkilliset suunnanmuutokset apupolitiikassa vaarallisina:

Sen johdosta, että Herra Senaattori ilmoitti pelkäävänsä Vaasan läänin väestön köyhtyvän ja sen moraalin heikkenevän minun liiallisen helläkäsisyyteni takia, olen ankarasti pohtinut toimintaani selvittääkseni, olenko todellakin onnettomuudekseni ansainnut tuollaisen moitteen; Jumalan kiitos omatuntoni on edelleenkin rauhallinen, sillä en voi havaita ansainneeni tuota moitetta. . -- Pyydän Herra Senaattoria olemaan vakuuttunut siitä, että ymmärrän sangen hyvin, miten turmiollista on talonpojan totuttaminen lainalla elämiseen, mutta kaiken avun epäminen johtaisi läänissä nykyisin vallitsevassa tilanteessa väistämättä siihen, että monet ihmiset kuolisivat nälkään.⁵⁶²

Vuonna 1867 kuvernöörit eivät näyttäisi puolustelevan toimiaan Snellmanille aivan yhtä suuressa määrin kuin kaksi vuotta aiemmin. Ehkäpä useampi virassa toimittu vuosi ja kiristyvää taloustilanne oli kovettanut kuvernöorejäkin tai ehkä he olivat huomanneet, että vastalauseista ei ollut mainittavampaa hyötyä. Kaikki kuvernöörit eivät kuitenkaan näytä vielä vuonna 1867 omaksuneen uutta apupolitiikan linjaa. Kuopion läänin kuvernööri von Essen, mutta myös Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz peräänkuuluttavatkin anteliaampaa avustuspolitiikkaa.⁵⁶³ Creutz nostaa syyskuussa 1867 esiin varsin samansuuntaisia ajatuksia kuin Antell, Alfthan sekä Wrede reilut kaksi vuotta aiemmin:

Aluksi minun on mielestäni kuitenkin vakuutettava, etten ole koskaan kuulunut niihin, jotka ovat hyväksyneet sen paternalistisen holhouksen, jonka alaisena hallitus on vuosikymmenten ajan pitänyt Suomen kansaa ja jonka seurausta on nyt kansassa havaittava haluttomuus ja kyvyttömyys omien asioidensa hoitamiseen, vaan olen pikemminkin lukeutunut sen moittijoihin, eikä kukaan voi olla minua iloisempi siitä, että järjestelmää on muutettu. Kun kaikki äkilliset käänteet jostakin järjestelmästä sen vastakohtaan ovat kuitenkin vaarallisia ja tämä muutos tapahtuu juuri sellaisena ajankohtana, jolloin on koettu perätysten useita vaikeita vuosia, voin vain toivoa, että siirtyminen tapahtuisi vähitellen eikä valtion antama tuki loppuisi kerralla kokonaan.⁵⁶⁴

Kaikkein turhautuneimmalta siihen, miten mitättömät resurssit kansalaisten avustamiseen kuvernöörin virka tarjosi, vaikuttaa kuitenkin kuvernöörinvirassaan vasta vuonna 1866 aloittanut Kuopion läänin kuvernööri von Essen. Jo muutamaa päivää ennen kuin senaatti ryhtyi toimiin lainan saamiseksi syyskuussa 1867, nostaa von Essen Snell-

⁵⁶² Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 17.3.1865. Snellman KT 21, 67–68.

⁵⁶³ Ks. Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 149–153; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 7.9.1867. Snellman KT 22, 170–173; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 13.9.1867. Snellman KT 22, 174–176; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 23.9.1867. Snellman KT 22, 189–192; Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 28.9.1867, Snellman KT 22, 202–205.

⁵⁶⁴ Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 149–150.

manille kirjoittamassaan kirjeessä esiin sen tosiseikan, että mikäli valtiolla ei ole varoja kansalaistensa avustamiseen, on niitä lainaamalla hankittava:

— Tiedän sinun vastaavan minulle tähän, ettei rahaa ole; siihen taas minä pyydän saada vastata, että silloin on valtiolle lainaa ottamalla hankittava rahaa, jos halutaan tämän maan ja tämän kansan vielä olevan olemassa. Yleisen kansallisonnettomuuden tapahtuessa on ryhdyttävä äärimmäisiin ponnistuksiin ja poikkeuksellisiin toimiin, ellei haluta koko kansakunnan tuhoutuvan, ja tällaista ajatusta torjumaan nousee varmasti pinnallisinkin kansallistunto. Kukaan ihminen tässä maassa ei voi syyttää Sinun valtiovarain hoitoasi maan varojen tuhlaamisesta ja levittelystä turhiin, tuottamattomiin tarkoituksiin, ja niinpä olenkin täysin varma siitä, että tässä maassa jokainen, jolla on sydäntä ja tunnetta maataan kohtaan ja edes jonkin verran kykyä yleisten asioiden ajattelemiseen, hyväksyisi tällaisen lainanoton täydellisesti.⁵⁶⁵

Syyskuun 13. päivä lähettämässään kirjeessä Von Essen vaati uudelleen, että hallituksen on tehtävä jotain väestön pelastamiseksi. Tuskastuminen hallinnon vähäisiin toimiin on käsin kosketettavissa:

Pyydän, että suot minulle anteeksi jeremiadit, joilla Sinua kiusaan voimatta edes luvata, että parannan tapani tästä lähtien. Pidän omantuntoni sanelemana velvollisuutenani antaa aikaa hukkaamatta tilanteesta omiin havaintoihini perustuva kuva; olen ottanut oikeuden esittää joitakin ehdotuksia hädän lievittämiseksi; olen halunnut ajoissa tähdentää, että hallituksen on tehtävä jotakin väestön pelastamiseksi; sanalla sanottuna: "dixi et salvavi animam meam" [olen puhunut ja pelastanut sieluni = olen puhunut ja olen vastuusta vapaa, jos varoituksestani ei piitata].⁵⁶⁶

Syyskuussa myös Snellman näyttää jo myöntävän, että monin paikoin maata tullaan näkemään nälkää. Von Essenin syyskuun lopulla Snellmanille lähettämästä kirjeestä on kuitenkin nähtävissä, että tästä huolimatta hän oli arvostellut von Essenia kärkeästi siitä, että tämä oli heti syyskuun hallaöiden jälkeen lähtenyt matkalle lääninsä eri osiin selvittääkseen hallavahinkojen määrää:

Ankaria moitteita täynnä oleva kirjeesi on antanut minulle paljon ajattelemisen aihetta ja lisännyt masentuneisuutta, johon epätoivoinen tilanne on minut ajanut. Varsin usein tässä maailmassa käy niin, että luullessaan toimivansa parhaalla tavalla tekeekin suurimman tyhmyyden. Sinä mm. sanot: "Koko maailma tietää, että Iisalmessa, Lapinlahdella, Kiuruvedellä, Tuusniemellä, Nilsiässä, Juuassa, Nurmeksessa, Pielisjärvellä ja Ilomantsissa joudutaan näkemään nälkää." Toki koko maailma tietää sen nyt, mutta ei tiennyt sitä aamulla 4. syyskuuta, jolloin lähdin matkalle, ja uskoin velvollisuudekseni ottaa itse hieman selvää hallan

⁵⁶⁵ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 7.9.1867. Snellman KT 22, 172; On tosin todennäköistä, että kirje ei saapunut perille ennen syyskuun kymmenettä päivää, jolloin senaatin talousosasto käsitteli laina-asiaa.

⁵⁶⁶ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 13.9.1867. Snellman KT 22, 175.

seurausten ulottuvuudesta ja ankaruudesta, sen sijaan että olisin istunut paikallani Kuopiossa odottamassa kruununvoutien raportteja.⁵⁶⁷

Snellmanin puolustukseksi on kuitenkin todettava, että von Essenkin näyttäisi heränneen tilanteen synkkyteen vasta syyskuussa. Keväältä ja kesältä 1867 ei ole säilynyt tilannetta ennakoivia yksityisiä kirjeitä. Tosin jo kesän ensimmäisessä virallisessa vuosikasvukertomuksessa von Essen totesi, että parhaassa tilassakaan vuoden sato ei tulisi täyttämään väestön leivän tarvetta tulevan talven kuluessa.⁵⁶⁸ Von Essenin kriittisyyttä saattaa osin selittää myös Snellmanista eroava poliittinen tausta. *Ilmarisessa* viitattiin vuoden 1867 alussa von Essenin hallinnon sekä Suomessa vallitsevien olojen pahimpana arvostelijana ”ruotsi-kiihkoisuuden hartaimpana puolustajana”.⁵⁶⁹ Syyt von Essenin huoleen näyttäisivät olleen poliittisia myös siinä mielessä, että hän nosti kirjeissään ai-noana kuvernöörinä selkeästi esiin kurjuuden yhteiskuntajärjestykselle luoman uhkan:

Uskallan tuskin ajatella lähintä tulevaisuutta: nälkää, riehuvia tauteja, ryöstöjä ja varkauksia – tällaisten ilmiöiden mitä todennäköisimpään kohtaamiseenhan meidän on valmistauduttava, eikä toden totta tarvita edes kaikkia näitä seikkoja mukaan, kun niiden yhteisvaikutus jo huipentuu yleiseen yhteiskuntamoraalin romahtamiseen, joka jo selvästi havaittavalla tavalla kalvaa syövän tavoin yhteiskunnan juuria ja uhkaa johtaa yleisen järjestyksen katoamiseen.⁵⁷⁰

Ellei täällä nyt saada käyntiin yleisiä töitä eikä niitä aloiteta mitä pikimmin, en vastaa mistään, sillä nälkä ja siihen nääntyminen pystyvät hirmuisella tavalla järkyttämään yhteiskuntaa syvimpiä perustuksia myöten, ja itsesuojeluvaisto saattaa muuttaa hurskaimman karitsan hurjimmaksi tiikeriksi.⁵⁷¹

Edes mahdollinen yhteiskuntarauhan järkkyminen ei kuitenkaan saanut kaikkia kuvernöörejä huolestumaan tilanteesta. Täysin toisenlaista suhtautumista avuntarvitsijoihin syksyllä 1867 osoittaa Mikkelin läänin kuvernööri Thilén. Thilénin syksyllä 1867 Snellmanille lähettämä kirje osoittaa melkoista kylmäkiskoisuutta suhteessa läänin asukkaisiin ja heidän kohtaloihinsa:

Jos en olisi pitänyt täysin oikeana periaatettani, että avunanto saa aikaan apatiaa ja laiskuutta ja vain ankara nälkäkuuri pakottaa rahvaan pitämään huolen asioistaan ja säästämään, olisin kyllä pian kasvattanut kruununmakasiineilta otetun velan muutama kymmeneen tuhanteen tynnyriin. Toivon, että nyt ankaraksi yltyvä nälkäkuuri opettaa monia asioita, ja jos näin käy, ei haittaa, vaikka muutamia kymmeniä vetelyksiä kuoleekin nälkään. – – Kaikkia hätäaputoita on mie-

⁵⁶⁷ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 28.9.1867, Snellman KT 22, 202.

⁵⁶⁸ Kuopion läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 23.7.1867.

⁵⁶⁹ Ilmarinen 4.1.1867.

⁵⁷⁰ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 7.9.1867. Snellman KT 22, 171.

⁵⁷¹ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 13.9.1867. Snellman KT 22, 175.

lestäni lykättävä mahdollisimman pitkälle. Mitä aikaisemmin niihin ryhdytään, sitä syvemmälle juurrutetaan taas ajatusta "kyllä ruunu elättää" --.⁵⁷²

Yhteenvedona kuvernöörien suhtautumista Snellmanin hätäapupolitiikkaan voidaan todeta, että kovin voimakkaita soraääniä ei kesällä 1867 esiintynyt. Etenkin hätäleipävalistuksen edistämiseen kuvernöörit suhtautuivat hyvin positiivisesti. Kotiteollisuustuotannon kehittäminen puolestaan ei saanut taakseen yhtä varauksetonta kuvernöörien kannatusta. Suoranaista kritiikkiä kotiteollisuustuotantoakaan kohtaan ei kuitenkaan esiintynyt, vaikka osa kuvernööreistä näyttää suhtautuneen epäillen tuotteiden menekkimahdollisuuksiin sekä ylipäänsä kotiteollisuustuotannon käynnistämiseen käytettävissä olevan ajan puitteissa.

Eniten kritiikkiä herätti apupolitiikan yleinen kiristäminen. Kriittisimmin Snellmanin politiikkaan suhtautunut Kuopion läänin kuvernööri von Essen, sekä varovaisempaa kritiikkiä esittänyt Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz näyttäsivät kuitenkin heränneen tilanteeseen vasta syyskuussa 1867. On tosin todettava, että niin Vaasan läänin kuvernööri Wrede, Oulun läänin kuvernööri Alfthan kuin myös Kuopion läänin edellinen kuvernööri Alfthan olivat kyseenalaistaneet Snellmanin apupolitiikan linjoja jo edellisen katovuoden uhatessa keväällä 1865. Kuvernöörit tuskin halusivat tai edes voivat vuodesta toiseen arvostella senaattorin linjauksia kovin terävästi, mikäli olivat jo muutama kertaan tehneet näkemyksensä selväksi. Osin kuvernöörien suhtautumista apupolitiikan linjauksiin selittänevät myös henkilökohtaiset näkemuserot. Etenkin Mikkelin läänin kuvernööri Thilén näyttäisi olleen aidosti tyytyväinen, että apupolitiikan linjauksia oli viimein kiristetty.

---

⁵⁷² Mikkelin läänin kuvernööri Thilén Snellmanille 27.9.1867. Snellman KT 22, 198–199.

7.6 Lehdistön suhtautuminen Snellmanin apupolitiikkaan

Kuten aiemmissa kappaleissa on mainittu, lehdistössä oli jo useamman vuoden kauhisteltu maan kurjaa tilannetta. Kesällä 1867 niin suomen- kuin ruotsinkielisessä lehdistössä nousi kuitenkin esiin ajatuksia siitä, että entistäkin kovemmat ajat olivat edessä.

Myös nälänhätään viitattiin varsin suoraan:

Hungersnöden uppe i landsorterna visar sig på många håll vara fruktansvärd, och man nödgas tillgripa födoämnen, hvilka synas afsedda blott för kreatur. – – allmänheten sjelf må öfvertyga sig om, huruvida de nu och då sig yppande, icke officiella, berättelserna ärö överdrifna.⁵⁷³

Se on hirvittävä totuus, että maata uhkaa hätä, kovempi kuin vuosikymmeniin on nähty. Tämä totuus, jota ei ole hyvä itseltä eikä toiselta enää pitää salassa, masentaa ihmisen mieltä niin, että heiltä kaikki toimi ja huoli, on katoamassa. Odotetaan toimeettomina loppuhädän tuloa. – – Sanomat kaikilta haaroin ovat niin kamalia, että sydäntä repii kun niitä kuulee. Se, joka epäilee, että niin pahoin ovat asiat, kuin tässä olemme sanoneet, lukekoon sanomalehdissä vaikeoitsevat lähetyskirjoitukset eri maanosista, lukekoot kuvernöörien viralliset kertomukset. Mistä ei voi saada muuta kuin sen surullisen tiedon, että tuho on tulossa. Kuvernöörien kertomukset kaikista läänistä kuuluvat enemmän onnettomuutta ennustavilta kuin edellisinä katovuosina – – Ja sitä ei ole syytä luulla, että kuvernöörit kuvaavat asianlaitaa pahemmaksi, kuin se on. Leipää puuttuu jo.⁵⁷⁴

– – hyvin peljättävää on, että useimmilla maamiehillämme tulevana talvena on nälkähätä edessä, vieläki kammottavampi ja kuolettavampi kuin yhtenäkkään viimeisen vuosikymmenen ajast’ aikana.⁵⁷⁵

Det kommande året hotar med ett ännu större elände än förut.⁵⁷⁶

Elokuun lopussa 1867 Helsingfors Dagbladissa julkaistussa jutussa esitettiin jopa arvio siitä, että tulevan vuoden aikana vähintään 20 000 suomalaista tulisi kuolemaan nälän aiheuttamaan tyyfukseen. Vaikka arvio osui varsin alakanttiin, kuvastaa se joka tapauksessa sitä, että tulevasta vuodesta odotettiin menneitä raskaampaa.⁵⁷⁷

Siitä huolimatta, että nälänhätä ja pelko tulevasta nousi lehdistössä esiin kesällä 1867, ei lehdistöstä löydy ainakaan elokuulta 1867 kärkkäitä vastalauseita Snellmanin hätäapupolitiikkaa kohtaan. Niin suomen- kuin ruotsinkielisen lehdistön linja elokuussa 1867

⁵⁷³ Helsingfors Dagblad 15.6.1867. [”Nälänhätä maaseudulla näyttäytyy monin paikoin kauheana ja ihmiset ovat pakotettuja turvautumaan ruoka-aineisiin, jotka ovat tarkoitettuja vain karjalle. – – yleisö vakuuttukoon itse siitä, ovatko silloin tällöin ilmantuvat epäviralliset kertomukset liioiteltuja.”]

⁵⁷⁴ Eikö aiota pian ruweta hädän poistamisen hankkeisiin? Ilmarinen 2.8.1867.

⁵⁷⁵ Vielä muistutuksia hätäleivästä. Oulun Wiikko-Sanomia 10.8.1867.

⁵⁷⁶ Från Hauho. Helsingfors Dagblad 17.8.1867 [”Tulevana vuonna uhkaa suurempi kurjuus kuin aiemmin.”]

⁵⁷⁷ Helsingfors Dagblad 27.8.1867.

näyttäisi olevan hyvin pitkälti hallituksen politiikan mukainen. Etenkin hätäleipävalistukseen lehdistö osallistui lähes varauksetta kesällä 1867. *Oulun Wiikko-Sanomien* hätää käsittelevät jutut keskittyvät elokuussa lähes yksinomaan hätäleipävalistukseen ja kyseistä asiaa käsiteltiinkin lähes jokaisessa lehden elokuussa julkaistussa numerossa.⁵⁷⁸ Myös 3.8.1867 *Helsingfors Dagbladissa* julkaistussa artikkelissa *Hvad bör göras?* ratkaisuksi uhkaavaan elintarviketilanteeseen ehdotetaan hätäravinnon keräämistä.⁵⁷⁹ *Tapio*-lehdessä julkaistu hieman kriittisempi kertomuskin kyseenalaisti vain jäkäläleivän terveellisyyden, eikä se edustanut varsinaista ”toimituksellista” juttutyyppeä, vaan kertoi Kuopiossa järjestetyssä kokouksessa esiinnoitettuja mielipiteitä.⁵⁸⁰ Hätäleipävalistuksen lisäksi myös Snellmanin ajatukset vastikkeettoman avun turmelevuudesta näyttävät saavan kannatusta lehdistössä. Niin *Helsingfors Dagbladissa* kuin myös *Oulun Wiikko-Sanomissa* korostuu elokuussa 1867 vastikkeettoman avun turmelevuus:

Man klagar mångenstädes öfver en massa kringstrykande personer, som väl tigga men icke vilja arbeta. För dem hjälper ingen annan regel än den kända: ”den som icke vill arbeta, skall ej heller äta”.⁵⁸¹

Muistakaamme sananlasku, joka sanoo: auta itseäsi, niin Jumala sinua auttaa. Oma kyky ja tarmo ynnä oma taito ja neuvokkuus ovat ainakin lähes Jumalan apua ja siunausta parhaat pääomat, joita ilman hän ei voi tulla auttamallakaan autetuksi, vaan on ja pysyy alituisten puutteen, alituisen avuntarpeen ja holhouksen alaisena, jopa juuri avun-saannin kautta vaipuu yhä syvemmälle huolettomuuteen, kunnottomuuteen ja kaikenlaiseen kurjuuteen.⁵⁸²

Varsin yllättäen etenkin liberaalin *Helsingfors Dagblad*in linja on varsin hallinnon politiikan mukainen. Vaikka elintarviketilanne näytti varsin uhkaavalta elokuussa 1867, ei *Dagbladista* löydy kehotuksia lainanottoon. Elokuun lopussa lehdessä julkaistussa kirjeessä tosin nostettiin esiin kysymys siitä, aikoiko hallinto todella toteuttaa uhkauksensa tiukasta apupolitiikasta. Vaikka kirjoituksessa todetaan, että tällainen politiikka johtanee nälänhätään, ei aputoimia vielääkään suoranaisesti vaadita:

Vi få väl se om icke, så som befolkningen nu i sjelfa verket tror, allt det der hotet om att kronan ej hjälper, att nödbröd skall ätas o.s.v., blir ett tomt hot. Vill man göra allvar af saken måste man likvisst vara beredd på att fall af verklig hungers

⁵⁷⁸ Ks. Hätäleipää Iislannin jäkälästä. *Oulun Wiikko-Sanomia* 3.8.1867; Vielä muistutuksia hätäleivästä. *Oulun Wiikko-Sanomia* 10.8.1867; Vielä muistutuksia hätäleivästä. *Oulun Wiikko-Sanomia* 17.8.1867; Oiva leivän-apu. *Oulun Wiikko-Sanomia* 31.8.1867.

⁵⁷⁹ *Hvad bör göras?* *Helsingfors Dagblad* 3.8.1867.

⁵⁸⁰ Ks. *Tapio* 24.8.1867.

⁵⁸¹ *Helsingfors Dagblad* 24.8.1867. [”Monin paikoin valitetaan suuresta joukosta kierteleviä ihmisiä, jotka kerjäävät, mutta eivät halua työskennellä. Heille ei auta mikään muu kuin tunnettu sääntö: ’se joka ei halua tehdä töitä, ei myöskään saa syödä.’”]

⁵⁸² Vielä muistutuksia hätäleivästä. *Oulun Wiikko-Sanomia* 17.8.1867.

nöd skola inträffa.⁵⁸³

Syyskuussa 1867 *Helsingfors Dagbladissa* kuitenkin esiintyi kritiikkiä hallinnon linjaa vastaan. Snellman ja *Helsingfors Dagblad* kävivät tuolloin kärkeästä keskustelua siitä, oliko lainarahat lainattava suoraan kansalle vai kauppiaille, jotka myisivät tuomansa viljan rahvaalle. Oiva Turpeinen on nostanut esiin sen, että voisi kuvitella liberaalin *Helsingfors Dagbladin* kannattaneen vapaan talouspolitiikan ja elinkeinoelämän mukaisia näkökulmia ja Snellmanin holhoavaa talouspolitiikkaa, jossa valtion olisi säädeltävä kehitystä. Käytännössä tilanne oli kuitenkin toinen.⁵⁸⁴

Snellmanin mukaan rahaa ei kannattanut lainata suoraan rahvaalle, sillä edellisinkin lainat olivat maksamatta, eikä valtiota koettu yhtä uhkaavana rahojen takaisinperijänä kuin kauppiaita.⁵⁸⁵ *Helsingfors Dagbladissa* puolestaan esitettiin, että laina olisi annettava suoraan kansalle. Tärkeintä oli hädän ehkäisy: ”Frågan är ju dock icke, huru staten säkrast skall kunna placera sina pengar, utan huru nationen bäst skall komma i tillfälle att öfverstå nöden.”⁵⁸⁶ Turpeinen selittää *Dagbladin* linjaa alkavalla puolue- ja oppositiopolitiikalla. Koska Snellman oli vallassa ja vastuussa, saattoi vastakkaista puolta edustava *Helsingfors Dagblad* ajaa avokätistä avustuspoltiikkaa.⁵⁸⁷

Hieman yllättäen kadon uhka ja valtion toimet näyttäisivät kesällä 1867 herättäneen enemmän keskustelua suomenkielisessä lehdistössä. *Oulun Wiikko-Sanomissa* kyseltiin varovaisesti hallituksen toimien perään jo heinäkuussa 1867. Lainanottoon ei tässäkään kirjoituksessa kuitenkaan kannustettu:

Olisiki mielestämme hallituksen yksissä neuvoin säätyimme kanssa ryhdyttävä pikaisiin ja tehokkaisiin toimiin, jos mieli on välttää nälkähätä, jonka vertaista nykyinen sukupolvi ei ole nähnyt.⁵⁸⁸

Myös *Ilmarisessa* nostettiin jo kesäkuun lopulla 1867 esiin kysymys siitä, millaisin toi-

⁵⁸³ Från allmänheten: Goda råd äro – icke dyra. *Helsingfors Dagblad* 31.8.1867. [”Saamme nähdä, jäävätkö puheet siitä, että kruunu ei auta, että hätäleipää tullaan syömään jne. tyhjäksi uhkaukseksi, kuten kansa itseasiassa uskoo. Mikäli asiasta halutaan tehdä totta, pitää myös valmistautua siihen, että todellinen nälkähätä tulee tapahtumaan.”]

⁵⁸⁴ Turpeinen 1991, 50–51.

⁵⁸⁵ Millä viljaa ostetaan. *Finlands Allmänna Tidning* 23.9.1867; *Vastine Dagbladetin kirjoitukseen hätätalousopista*. *Finlands Allmänna Tidning* 30.9.1867.

⁵⁸⁶ Nöden i landet II. *Helsingfors Dagblad* 27.9.1867. [”Ei ole kysymys siitä, kuinka valtio varmimmin sijoittaisi rahansa, vaan siitä miten kansakunta parhaiten selviää hädästä.”]

⁵⁸⁷ Turpeinen 1991, 50–51.

⁵⁸⁸ Oulusta. *Oulun Wiikko-Sanomissa* 27.7.1867.

miin olisi ryhdyttävä uhkaavan hädän torjumiseksi. Hallitukselle vastuuta ei kuitenkaan haluttu täysin siirtää:

Kun tällaisia hätähuutoja kuullaan, ei ole kumma, jos rupeaa itse kutakin pe-
loittamaan. Vaan ihan kohta on ruvettava voimallisiin hankkeisiin. Että apua
tarvitaan, näkyy selväksi. Jos ei saada peltojamme viljellyiksi ja laihoja kasva-
maan tuleviksi ajoiksi, niin ollaan tuhossa. Hädän sivuitse meidän täytyy päästä.
Mutta hallituksen niskoille ei meidän sovi huolenpitoa sysätä. – – Me emme
suinkaan suosi ulkomaan lainoja, hyvin tietäen, että ne tottuuttavat elämän-
tapoihin, jotka eivät sovellu todelliseen varallisuuteen. Emmekä myöskään ole
niitä, jotka tahdomme jatkettua avunannon-laadelmaa, jota ei voi muuta kuin
opettaa kansalaisia olemaan itse huolta pitämättä heidän toimeen-tulostaan.
Vaan kun hätä uhkaa tuoda tuhon, silloin ei ole lakia. Keskustelemaan kokoon-
tuneiden tulisi tietysti lausua ilmi millä tavoin ja millä ehdoilla apu olisi annet-
tava. Vaan mitä tehdään, se tehtäköön pian.⁵⁸⁹

Elokuun alussa *Ilmarisesta* on nähtävissä kasvava huoli tulevasta hädestä. 2.8.1867 jul-
kaistussa artikkelissa *Eikö aiota pian ruveta hädän poistamisen hankkeisiin?* kyseltiin jo
hallituksenkin aputoimien perään:

– – eikö aiota ruveta mihinkään hädän poistamisen hankkeisiin? Me olemme jo
ennen lausuneet, että on täytymys ryhtyä voimallisiin avun hankkeisiin, jos tahdo-
taan pelastaa maamme asukkaita nälän ja kuoleman vallasta. Me sanoimme silloin
jo mitä neuvoja voitaisiin ajatella. Tahdomme nyt, viittaamalla siihen mitä ennen
olemme sanoneet, kääntyä hallitukseen kysymyksellä, onko sillä mitään keinoja
hankkeista, millä se aikoo auttaa kansalaisia kuolemasta nälkään. Me pitäisimme
sen hyvin tarpeellisena, että hallitus kokisi rauhoittaa mieliä julkaisemalla mitä
avunhankkeita sillä on mielessä, jos sillä näet semmoisia on. — Meidän ei liene
tarvis muistuttaa, ettemme suinkaan ole niitä, jotka tahtoivat totuttaa kansaa luot-
tamaan hallituksen apuun. Vaan hätä ei katso lakia. Nyt on hätä semmoinen, että
täytyy koettaa mitä keinoja tahansa, sen poistamiseksi tällä kertaa, katsomatta sii-
hen ovatko keinot yleensä semmoisia, että niiden täyttämistä sopii tehdä tavak-
si.⁵⁹⁰

Syyskuun loppupuolella käsitys valtion toimien tarpeellisuudesta voimistui *Ilmarisessa*
entisestään. Syyskuussa myös lainanoton tarpeellisuuskin otettiin jo selvästi esiin:

Vaan kun todellinen ja kova hätä on tulossa, niinkuin nyt näyttää olevan, silloin
on hallituksen välitys paikoillaan. Jättäköön hallitus, kun ei kovempi vaara uhkaa,
kansan oman toimensa turvaan, ja oppikoon tämä siten omia asioitaan ajamaan.
Vaan satunnaisia, erinomaisia vahingoita ei voida muulla auttaa, kuin valtion
voimalla. Sitä vartenhan hallitus onkin, että se kansaa palvelee. — hallituksella ei
ole mitään säästö varoja, jotka riittäisivät hätää lieventämään, on tietty asia. Miten
näitä varoja siis hankitaan? Emme tosiaan tiedä muuta, kuin että on täytymys tur-
vautua lainan-ottoon.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Wiipurista. Ilmarinen 28.6.1867.

⁵⁹⁰ Eikö aiota pian ruveta hädän poistamisen hankkeisiin? Ilmarinen 2.8.1867.

⁵⁹¹ Uhkaawa hätä II. Ilmarinen 20.9.1867.

Tilanteen ennakoimisen kannalta syyskuun lopulla esitetty kritiikki oli kuitenkin auttamattomasti myöhässä. Muun lehdistön hiljaisuus ja kritiikin varovaisuus ei jäänyt huomaamatta suomalaismieliseltä Agathon Meurmanilta, joka kommentoi asiaa vuoden 1867 kesäkuussa Kirjallisessa Kuukausilehdessä julkaistussa jutussaan.

Selvempää todistusta ei tarvittane siitä hermottomuudesta, johon tätä nykyä sanomalehtikirjallisuus on uupunut, kuin ettei siinä kuulu hiiskaustakaan siitä, mitä yleisesti luullaan nykyisen aseman vaativan. Onko hallituksen apu mahdollinen, riittävä ja toivottava? Onko uudet lainat hätäapua varten saatavat ja otettavat? Mitä on tehtävä?⁵⁹²

Elokuussa 1867 Meurman vielä haastoi erikseen *Helsingfors Dagbladin*, ehkäpä ihan aiheellisesti, lausumaan selkeämmin mielipiteensä hallituksen vastuuseen liittyen:

Mitä mielipiteisiin tulee, täytyy minun tunnustaa ett'en sellaisia ole löytänyt *Dagbladista* yhteen vuoteen ollenkaan. – – ”Onko tämä avun-anto hallituksen velvollisuus?” ”lankeeko huoli hädän lievittämisestä kaikissa tapauksissa hallituksen niskoille?” Näitäpä mielipiteitä me olemme vastustaneet. D. ei näy niistä tietävän, eikä niihin vastaa.⁵⁹³

Toisaalta Meurman myös arvosteli hallituksen lehtiä, sillä hän näki, että ne olivat nostaneet hallituksen vastuulliseksi hädänalaisten auttamisesta aikana, jolloin muu lehdistö alkoi hiljalleen ymmärtää, että hallituksen liiallinen apu oli kansalle vain haitaksi:

Semmoisena aikana, jolloin yleinen mielipide rupee huomaamaan, että hallituksen alituinen huolenpito kansan ruokkimisesta on sitä veltostuttanut, – – silloinpa virallisten lehtien toimitus asettaa hallituksen selän kaiken edesvastauksen kannattajaksi, julistaen että ”senpä päälle kaikissa tapauksissa huoli hädän lievittämisestä vihdoon lasketaan” Jos useammalla tai harvemmallalla olisikin vielä sellainen patriarkallinen käsitys hallituksen tehtävästä, niin tulisi virallisten lehtien juuri vastustaa tällaisia mielipiteitä.⁵⁹⁴

Kun pohditaan sitä, miksi lehdistö ei haastanut hallituksen linjaa voimakkaammin kesällä 1867, noussee keskeisimmäksi kysymys *Helsingfors Dagbladin* motiiveista, edustihan lehti eräänlaista ”oppositiota” suhteessa valtiovaraintoimituskunnan päällikkö Snellmaniin. Alpo Virtanen on pro gradu -työssään pohtinut, olisiko sananvapautta rajoittaneella toukokuun 31. päivän painoasetuksella voinut olla osansa lehdistön hiljaisuuden taustalla kesällä 1867.⁵⁹⁵ Sensuurilainsäädäntö ei kuitenkaan estänyt *Helsingfors Dagbladia* syksyllä 1867 puuttumasta siihen, kenelle lainarahat tulisi antaa. Onkin

⁵⁹² Köyhyydestä maassa. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1867, 150.

⁵⁹³ Vielä maan köyhyydestä. Kirjallinen Kuukausilehti 8/1867, 208, 210.

⁵⁹⁴ Köyhyydestä maassa. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1867, 140.

⁵⁹⁵ Virtanen 1957, 140–141.

vaikea kuvitella etteikö hallituksen vastuun perään kyseleminen olisi ollut mahdollista kesällä 1867, nostettiinhan kysymyksiä varovaisesti esiin jopa suomenkielisessä lehdistössä.

Lehdistökatsaukseni on varsin rajallinen merkittävien johtopäätösten tekemisen. Näyttäisi kuitenkin siltä, että *Helsingfors Dagblad* oli apukysymyksessä kohtuullisen samoilta linjoilla Snellmanin ja Meurmanin esittämien ajatusten kanssa, eikä ehkä tästä syystä halunnut tuoda näkemyksiään turhan voimakkaasti esiin. 1860-luvun Suomessa lehdistön linjaan vaikuttikin todennäköisesti varsinaista sensuuria enemmän se, että kansan syvät rivit eivät olleet edustettuna lehdistössä. Lehtiin kirjoitteleva kansan osa ei puolestaan nähnyt köyhien asian ajamista omaksi tehtäväkseen. Sensuurista huolimatta lehdistöllä olisi vuoden 1867 Suomessa mahdollisesti ollut resursseja ja kanava hallituksen politiikan haastamiseen, mutta poliittinen tahto näyttäisi puuttuneen, eikä niin suomen- kuin ruotsinkielinenkään lehdistö loppukesästä 1867 nouse poliittiseksi vastavoimaksi hallinnolle ja sen harjoittamalle politiikalle.

7.7 Kenellä on vastuu hädänalaisten auttamisesta?

Kun pohditaan elintarvikekriisin ja nälänhädän ehkäisemistä on tärkeää kysyä, kenellä oli tai koettiin olevan vastuu hädänalaisten auttamisesta. Agathon Meurman käsitteli tätäkin kysymystä innokkaasti kesäkuussa 1867 Kirjallisessa Kuukausilehdessä julkaisussa artikkelissaan. Meurmanin käsityksen mukaan auttaminen ei ollut hallituksen vastuulla: ”Kurjuutta on siis kylliksi; mutta siitä ei seuraa, että se olisi hallituksen lievitettävä, tahi sen mahdollinen auttaa.”⁵⁹⁶ Meurman toivoikin, että niin viralliset lehdet kuin muutkin lehdet ”luopuvat tuosta mielettömästä väitöksestä, että muka hallitus on edesvastauksessa, jos hätä ja kurjuus on käsillä.”⁵⁹⁷ J.V. Snellmanin käsitys vastuusta ei ollut aivan yhtä kärjistetty, mutta myös Snellmanin kirjoituksissa nousee voimakkaasti esiin yksilön vastuu niin itsestään kuin kanssaihmisistä:

Rahvaan kunniaksi voidaan sanoa, että se on aikaisempaa enemmän yrittänyt auttaa itse itseään. Mutta monin paikoin uskotaan yhä, että kruunu auttaa, ja kansa ei edes kavahda ottamasta niin paljon lainaa kuin vain on saatavissa. Sellainen ajattelutapa on turmiollinen. Kruunu ei nimittäin voi antaa yhdellä kädellä ottamatta toisella, ja kun se antaa paljon, seuraa siitä välttämättä verojen lisääntyminen. Tuo

⁵⁹⁶ Köyhyydestä maassa. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1867, 150.

⁵⁹⁷ Köyhyydestä maassa. Kirjallinen Kuukausilehti 6/1867, 153.

ajattelutapa sammuttaa myös rahvaalta halun yrittää auttaa itse itseään työtä teke-
mällä ja säästämällä.⁵⁹⁸

Tähän asti on nimenomaisesti vaadittu, tai ainakin ajateltu, että valtion tulee pois-
taa kaikki puute joka mökistä. Tämä asia pitää muuttaa niin että jokainen hädän
kuvaaja tunnustaa itse olevansa ensisijainen auttaja. Se on välttämätöntä, koska
auttaminen on mahdotonta, ellei itse kukin tällä tavoin ymmärrä omaa asemaan-
sa.⁵⁹⁹

Edes lehdistö ei 1860-luvun Suomessa nostanut aktiivisesti hallintoa vastuulliseksi elin-
tarvikekriisin hoidosta. Elintarvikekriisi ja nälänhätä eivät Suomessa myöskään saaneet
aikaan hallituksen vastaista poliittista liikehdintää. Poliittisen liikehdinnän puute erot-
taakin Suomen 1860-luvun nälänhädän monista muista saman aikakauden kriiseistä.
1840-luvun Irlanti, jota kohtasi ankara nälänhätä, oli Suomen tapaan poliittisesti riippu-
vainen maa. Irlannissa nälkäkriisistä tuli kuitenkin osa Irlannin poliittisen luokan liiket-
tä Englantia vastaan ja väestön menehtyminen nähtiin pääosin Englannin hallituksen
syynä.⁶⁰⁰

Suomessa eliitti oli hyvin yhtenäinen sekä sisäisesti, että suhteessa Venäjän hallitusval-
taan, mikä osaltaan esti mittavien protestien mahdollisuuden.⁶⁰¹ Risto Alapuro nostaa
esiin myös sen, että 1860-luvun Suomessa ei ollut edellytyksiä, jotka olisivat mahdollis-
taneet kriisin poliittisen määrittelyn. Poliittista liikehdintää syntyy vain, mikäli kärsimys
yhdistyy jonkinlaiseen ideologiaan, eli ajatukseen siitä, että tapahtumien kulku ei ole
väistämätön. Liikehtijöillä tulee myös olla edellytyksiä toimia yhdessä sekä resursseja
järjestäytymiseen.⁶⁰² Yhteiskuntarauhan säilyminen 1860-luvun Suomessa ei siis ehkä
selittyneenkään niinkään valtion vahvuudella ja oikeilla toimilla, vaan pikemminkin sillä,
muu yhteiskunta oli heikko ja järjestäytymätön ja siksi kykenemätön haastamaan senaa-
tin tai tsaarin valtaa.

Koska Suomi oli vuosina 1867–1868 vielä osa Venäjää, herää kysymys myös Venäjän
Suomeen kohdistamista avustustoimista. 1810-luvun alkupuolen nälkäkriisin aikaan
suomalaisia autettiin Aleksanteri I:n määräyksestä varsin avokätisestikin, ainakin silloin

⁵⁹⁸ Kirjoitus katovuosista, taloudenpidosta ym. ajankohtaisista kysymyksistä, konsepti. Snellman KT 21, 414.

⁵⁹⁹ Kerjuun ehkäisemisestä. *Finlands Allmänna Tidning*, 1.10.1867: Snellman KT 22, 217.

⁶⁰⁰ Alapuro 1999, 223–225.

⁶⁰¹ Mt., 226.

⁶⁰² Mt., 222–223.

kun se oli suurpoliittisen tilanteen kannalta kannattavaa.⁶⁰³ Myös 1830-luvun katovuosien aikaan Pietarista tuli lopulta senaatille määräys siitä, että hätää oli lievitettävä alamaisten keskuudessa ja vilja toimitettava perille saakka.⁶⁰⁴ Vuosien 1867 ja 1868 vaihteessa Pietarissa perustettiin hätäapukomissio, jonka tehtävänä oli järjestää apua paitsi Suomelle, myös 14 Venäjän varsinaiselle kuvernementille. Komissio ei kuitenkaan myöntynyt senaatin edustajien pyyntöihin hätäapuviljan ostoon tarkoitetusta lainasta. Lopulta asia ratkesi siten, että Venäjän valtion Riihimäki-Pietari -radan rakentamiseen myöntämistä varoista osa käytettäisiin lainana siemenviljan ostoon.⁶⁰⁵ 1860-luvun kontekstissa on kuitenkin huomioitava myös se, että Suomi oli Venäjän keisarikunnasta erillinen finanssivaltio, jonka piti itse rahoittaa ja toteuttaa omat finanssioperaationsa.⁶⁰⁶ Vastuu talouspolitiikasta ja aputoimista oli ensisijaisesti suomalaisilla päättäjillä.

Näyttäisikin siltä, että 1860-luvun Suomessa mikään taho ei kokenut olevansa suoraan vastuussa elintarvikekriisin hoidosta. Tällaista vastuuta ei myöskään aktiivisesti esimerkiksi lehdistön toimesta asetettu hallinnolle. Taloushistorioitsija Cormac Ó Gráda on Irlannin 1840-luvun nälänhätää käsittelevässä tutkimuksessaan päätenyt siihen, että Irlannissa nälkäänäkevien avustamista rajoitti enemmän ideologia ja yleinen mielipide kuin köyhyys. Irlantilaisia syytettiin laiskuudesta ja epärehellisyydestä ja liian paljon vastuuta siirrettiin irlantilaisille itselleen maanomistajat mukaan lukien.⁶⁰⁷ Myös 1860-luvun Suomessa vastuu siirrettiin yksilölle tilanteessa, jossa yksilön mahdollisuudet auttaa itseään ja läheisiään olivat lähes olemattomat. Virkavaltainen hallintokoneisto ei ollut demokratian tapaan vastuussa tekemisistään kansalle. Suomenkin tapauksessa tällainen hallinto näyttäisi kuitenkin olleen varsin vaarallinen kansalaisilleen. Suomen 1860-luvun nälänhädän tulkinnoissa ei kuitenkaan ole suuremmin nostettu esiin yhteyttä tällaisten ajatusmallien ja kriisin lopputuloksen välillä.

---

⁶⁰³ Turpeinen 1991, 30, 57.

⁶⁰⁴ Kauranen 1999, 85.

⁶⁰⁵ Turpeinen 1991, 56–57.

⁶⁰⁶ Kuusterä & Tarkka 2011, 188.

⁶⁰⁷ Ó Gráda 2000, 82.

8 Senaatin tietotilanne kesällä 1867

Senaatin päätöksentekoon vaikutti luonnollisesti myös sen tietotaso maan elintarviketilanteesta. Senaatti sai tietoa kesän satoennusteita ja läänien elintarviketilannetta koskien niin lehdistön kuin kuvernöörien kertomusten, kirjeiden ja sähköiden välityksellä. Omalta osaltaan myös viljan hinnan kehitys kuvasti sato-odotuksia niin Suomessa kuin muilla lähialueilla. Senaatin tietotason kannalta ehkäpä tärkeimpänä voidaan kuitenkin pitää kasvukauden aikana valtiovaraintoimituskuntaan lähetettyjä virallisia satoennusteita. Elokuussa lähetetty vuoden toinen kertomus oli sadon arvioinnin kannalta kaikkein kriittisin, sillä viimeistään elokuussa oli toimittava, mikäli aputoimia haluttiin käynnistää ajoissa talven varalta. Heinäkuussa lähetetty ensimmäinen kertomus ei vielä tarjonnut aivan yhtä luotettavia tietoja vuoden satoa koskien, sillä kasvukautta oli vielä paljon jäljellä. Elonkorjuun jälkeen lähetetty kolmas kertomus tarjosi varmimmat tiedot, mutta oli aputoimien näkökulmasta auttamattomasti liian myöhässä. Myös omassa tutkielmassani kaikkein keskeisimmälle sijalle asettuikin vuoden toisen kertomuksen tarjoama tieto.

Kuvernöörien valtiovaraintoimituskuntaan lähettämät kertomukset muodostuvat kruununvoutien keräämistä taulukoiduista tiedoista sekä kuvernöörien laatimista lyhyistä kirjallisista kertomuksista. Useimmat kuvernöörien sanallisista arvioista seurailevat melko tarkasti kruununvoutien lähettämiä taulukoituja tietoja, mutta myös kuvernöörin omaa arvostelukykyä tarvittiin, sillä ajallinen viive eri kihlakuntien kertomusten välillä saattoi olla pitkäkin. Esimerkiksi Vaasan läänin kuvernööri Wrede lähetti vuoden 1867 toisen kertomuksensa valtiovaraintoimituskuntaan 24.8.1867. Kuvernöörinvirastoa lähellä sijainneen Mustasaaren tiedot ovat edelliseltä päivältä, mutta kauempana sijaitsevan Laukaan kihlakunnan kertomus heinäkuun lopulta.⁶⁰⁸

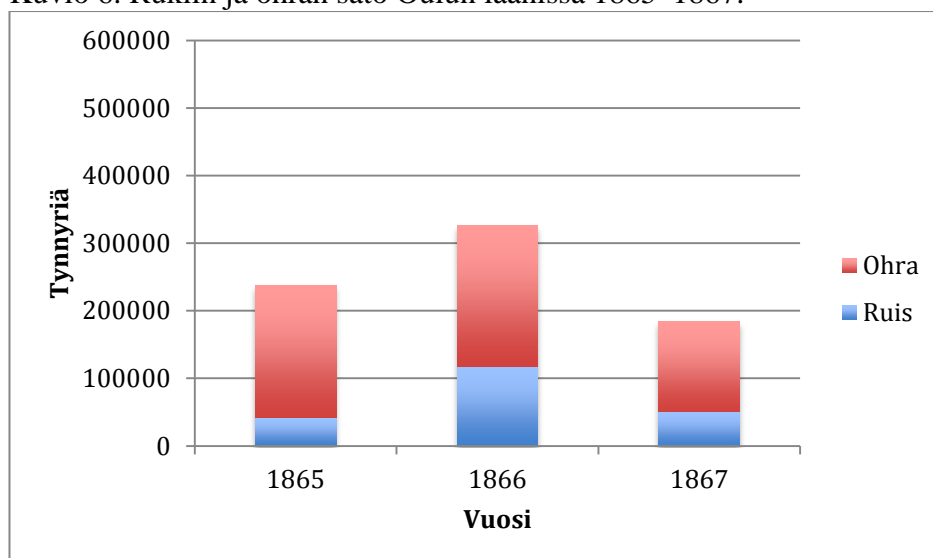
8.1 Oulun lääni

Suomen pohjoisin lääni Oulu oli kärsinyt useista peräkkäisistä kadoista 1860-luvulla ja oli siksi hallinnon erityisen kiinnostuksen kohteena. Vuonna 1867 rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato jäi läänissä reiluun 180 000 tynnyriin eli noin tynnyrilliseen asukasta kohden. Vuosi 1866 oli ollut reilusti parempi noin 330 000 tynnyrin leipäviljasadolla,

⁶⁰⁸ Vaasan läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovaraintoimituskunnan kirjediaari 51/183 1867, KA.

mutta vuonna 1865 läänin leipäviljan sato oli yltänyt vain vajaaseen 240 000 tynnyriin.⁶⁰⁹

Kuvio 6. Rukiin ja ohran sato Oulun läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Vuoden 1867 ruissato oli Oulun läänissä vain noin 50 000 tynnyriä. Oulun läänin kuvernööri Alfthan arvelikin jo kesän 1867 ensimmäisessä vuodentulokertomuksessa, että tiedossa oli yleisesti ottaen keskinkertaista huonompi sato ja Pidišjärven, Haapaveden, Kärsämäen ja Säresniemen seurakunnissa sekä koko Lapin kihlakunnassa katovuosi. Vaikka hyvä ilma jatkuisi, arveli Alfthan rukiin vajuusta aivan oikein vähintään kolmannekseksi tai jopa puoleksi tavanomaisesta ruissadosta eli noin 40 000 – 60 000 tynnyriksi.⁶¹⁰ Myös *Oulun Wiikko-Sanomissa* esitettiin synkkiä arvioita tulevasta ruissadosta heinäkuussa: ”Rukiin lihat ovat kokonaan kadonneet talvisen vaipan alla, joka todistaa kokonaan tulevaa perikatoa ja nälkäkuolemaa”.⁶¹¹

Kuvernööri Alfthanin elokuussa laatimassa toisessa kertomuksessa arvio ruissadosta oli kuitenkin aavistuksen optimistisempi ja hän arveli katovuoden kohtaavan vain Pidišjärven ja Kärsämäen pitäjiä Haapajärven kihlakunnassa. Arviota sadon määrästä tynnyreissä mitattuna hän ei kuitenkaan toisessa kertomuksessa ilmoita.⁶¹² Syitä Alfthanin optimistisempaan arvioon ei tarvitse hakea kaukaa, vaan kuvernöörin ilmoittamat tiedot pohjautuvat kruununvoutien raporteihin. Läänin kruununvoutien arviot ruissadon mää-

⁶⁰⁹ Ks. kuvio 6 & liite 3.

⁶¹⁰ Oulun läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. *Suomalainen Wirallinen Lehti* 2.8.1867.

⁶¹¹ Kärsämäeltä. *Oulun Wiikko-Sanomissa* 20.7.1867.

⁶¹² Oulun läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Sto kd 76/195 1867, KA.

rästä olivat etenkin Lapinmaan ja Salon kihlakuntien elokuussa lähetetyissä toisissa raporteissa huomattavasti optimistisemmat kuin heinäkuussa ilmoitetut tiedot. Syksyllä kerätty ruissato oli kuitenkin kumpaakin esitettyä arviota synkempi, ja lokakuussa kato vuoden arveltiin kohdanneen koko Haapajärven, Kajaanin ja Lapin kihlakuntia.⁶¹³

Kun verrataan kruununvoutien vuoden 1867 ensimmäisessä ja toisessa kertomuksessaan esittämiä arvioita ruissadosta vuosien 1865 ja 1866 kertomuksiin on huomattavissa, että sadosta odotettiin selkeästi huonompaa kuin edellisvuonna, mutta silti parempaa kuin vuonna 1865.⁶¹⁴ Aivan väärään arvio ei osukaan, sillä vaikka vuoden 1867 ruissato oli onnettoman huono, oli se silti noin 10 000 tynnyriä vuotta 1865 parempi.⁶¹⁵

Vuonna 1867 Oulun läänin ohrasato jäi reiluun 130 000 tynnyrilliseen, eli noin kolmanneksen heikommaksi kuin vuosina 1865 ja 1866.⁶¹⁶ Läänin kruununvoutien ensimmäiset ja toiset arviot hallintoalueidensa ohrasadosta antavat kuitenkin odottaa edellisvuosien veroista, pääosin keskinkertaista, satoa. Myös ohran osalta kruununvoutien arviot sadon määrästä olivat elokuun kertomuksessa heinäkuuta optimistisemmat etenkin Lapinmaan kihlakunnassa. Lopputulema oli kuitenkin ohrankin osalta koko Oulun läänissä kumpaakin kesällä lähetettyä kertomusta kehnompaa.⁶¹⁷ On kuitenkin huomioitava, että läänin kuvernööri Alfthan muistutti jo valtiovarainoimituskuntaan lähettämässään ensimmäisessä vuodentulokertomuksessa, että vaikka ohrasta odotettiin läänissä pääosin keskinkertaista satoa, ei ohrasato voisi ehtiä täydellisesti valmistua, ellei lämmintä ilmaa jatkuisi pitkään.⁶¹⁸

Heikko elintarviketilanne, huoli kypsymässä olevan viljan kunnosta sekä kasvukauden lyhyys herättivät huolta myös lehdistössä. Oulun Wiikko-Sanomissa epäiltiin jo elokuun alussa, että sato ei tulisi riittämään vuoden tarpeiksi ja edessä oli todennäköinen nälänhätä:

Kuinka monta vaaraa eikö siis vielä ole noilla vähäisillä vilja-alueillamme, ennen kuin ovat ennättäneet täyteen kuntoonsa. Mutta annas olla, että ne saisivatkin haitatta kypsyä, niin sato, minkä niistä voi toivoa, tulee nähtävästi niin paljon alle keskinkertaisen, ett'ei likimäärinkään voi riittää ennestään jo velkaantuneen ja

---

⁶¹³ Ks. liite 4a.

⁶¹⁴ Ks. liite 4a.

⁶¹⁵ Ks. liite 5.

⁶¹⁶ Ks. liite 5.

⁶¹⁷ Ks. liite 4a.

⁶¹⁸ Oulun läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 2.8.1867.

paljastetun väestömme tarpeihin. Jos koskaan ennen, niin on nyt leipäsijaisten aineitten kerääminen aikanaan muistettava; sillä peljättävä on, että vieläki on edessämme ei ainoastaan hirmuinen nälkähätä, vaan myös nälkäkuolema sekä monelle yksityiselle että noille lukemattomille kerjäläislaumoille, jotta kiertelevät maatamme.⁶¹⁹

Kovin optimistiselle ei vaikuttanut myöskään Kenraalikuvernöörin kanslian johtaja

Robert Örn pohtiessaan Oulun läänin tilannetta heinäkuun alussa Snellmanille kirjoittamassaan kirjeessä:

Tilanne Oulun läänissä on surkea, mutta jos muualla maassa saadaan kohtuullisen hyvä vuodentulo ja jos pohjoisessa voidaan saada käyntiin suurehko hakkuut kruununmetsissä, voitaisiin mainitun läänin väestö ehkä pitää hengissä vielä ensi talven yli. Muuten vain meidän Herramme tietää, mitä väestön on tehtävä.⁶²⁰

Läänin kuvernööri Alfthan arvioi syyskuun 12. päivänä lääninsä ylimääräiseksi viljan tarpeeksi seuraavan kevään sulaan veteen saakka 75 000 tynnyrillistä eloja. Lokakuun 7. päivänä 1867 kirjaamassaan kolmannessa kertomuksessa Alfthan korjaa arviotaan korkeiden viljanhintojen sekä rantakihlakunnista saamiensa tietojen vuoksi 60 000 tynnyriin. Alfthan kuitenkin korostaa, että vajaus vuodentulossa on joka tapauksessa huomattavasti suurempi kuin ilmoitetut viljamäärät. Hätäleipäainesten lisääminen ruokavaliosta näyttäytyikin ainoana realistisena selviytymiskeinona: ”Lisäämällä erinäisiä hätäleivän aineita voitaneen kenties tulla toimeen yli talven, jos vaan sopivia keinoja keksittäisiin, miten yhteinen kansa voi lunastaa tuodut viljat.”⁶²¹

Yhteenvedona Oulun läänin tilanteesta voidaan todeta, että viralliset kruununvoutien kuvernööri Alfthanille lähettämät arviot sadosta olivat sekä rukiin että ohran osalta turhan optimistisia. On kuitenkin huomioitava, että hyvää satoa ei kummastakaan viljalajista muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta Oulun läänissä odotettu. Rukiista odotettiin pääsääntöisesti keskimääräistä huonompaa satoa ja ohrasta keskinkertaista. Lisäksi kuvernööri Alfthan jaksoi valtiovaraintoimituskuntaan lähettämässään kertomuksissa muistuttaa hallan vaarasta, joka lopulta koituikin ohran kohtaloksi.⁶²² Huoli tulevasta sadosta ja talven elintarviketilanteesta näyttäisi olleen tapetilla niin lehdistön kuin hal-

⁶¹⁹ Oulusta. Oulun Wiikko-Sanomia 3.8.1867.

⁶²⁰ Robert Örn Snellmanille 3.7.1867. Snellman KT 22, 136.

⁶²¹ Oulun läänin kuvernöörin 3. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen lehti 19.11.1867.

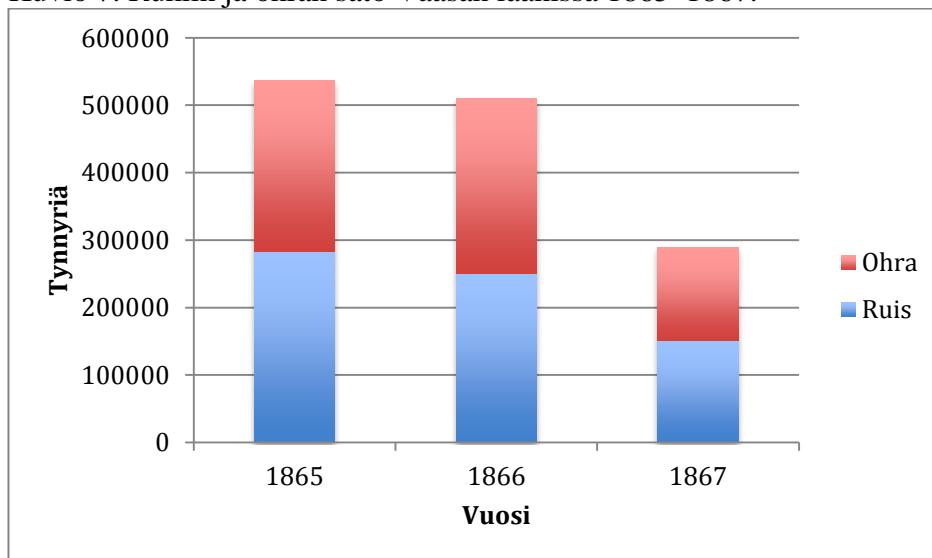
⁶²² Jo 21.-23.8. 1867 koetut hallat aiheuttivat vaurioita etenkin Lapin ja Haapajärven kihlakunnissa (Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 31.8.1867. Snellman KT 22, 167).

linnon ylempien portaiden keskustelussa hyvissä ajoin kesällä 1867, joten aivan yllätyksenä talven huono elintarviketilanne Oulun läänissä ei tullut.

8.2 Vaasan lääni

Vajaan 310 000 asukkaan Vaasan läänissä kerättiin vuonna 1867 vajaan 290 000 tynnyrin leipäviljasato. Vuoden sadosta ei siis riittänyt viljaa edes tynnyrillistä henkeä kohden ja määrät olivat reilusti läänin keskiarvon alapuolella. Sekä vuonna 1865 että 1866 leipäviljasato oli Vaasan läänissä ollut reilusti yli 500 000 tynnyriä, eli lähes 2 tynnyrillistä henkeä kohden.⁶²³

Kuvio 7. Rukiin ja ohran sato Vaasan läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Vuoden 1867 ruissato oli Vaasan läänissä huomattavasti edellisiä vuosia heikompi, vain reilut 150 000 tynnyriä. Vaasan läänin kruununvoutien ensimmäiset arviot ruissadon määrästä vuonna 1867 enteilivätkin pääosin keskinkertaista huonompaa satoa. Kruununvoutien elokuussa esittämät toiset arviot vuoden ruissadosta eivät poikkeaa merkittävästi heinäkuun ensimmäisistä arvioista. Lapuan kihlakunnassa odotukset olivat elokuussa aavistuksen optimistisemmat kuin heinäkuussa, mutta toisaalta Laukaan kihlakunnassa odotettiin elokuussa osin huonompaa satoa kuin heinäkuussa. Kun verrataan vuoden 1867 ruissatoennusteita vuosien 1865 ja 1866 arvioihin, on huomattavissa, että odotuk-

⁶²³ Ks. kuvio 7 & liite 3.

set eivät vuonna 1867 olleet aivan edellisten vuosien tasolla. Lopputulos oli kuitenkin vielä hieman odotuksiakin huonompi.⁶²⁴

Vaikka kasvukausi on läänissä noin kolme viikkoa tavanomaista jäljessä, arvioi kuvernööri Wrede elokuun 24. päivä lähettämässään toisessa vuodentulokertomuksessa, että rukiin tulo läänissä on harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta keskinkertainen. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta odotettiin Wreden mukaan laadultaan hyvää, joskin vähemmän runsasta satoa.⁶²⁵ Wreden arvio rukiin kasvusta niin ensimmäisessä kuin toisessakin vuodentulokertomuksessa näyttäytyy hieman optimistisempänä, kuin mitä läänin kruununvoutien lähettämät tiedot antavat odottaa.⁶²⁶ Arviot keskinkertaisesta sadosta eivät kuitenkaan toteutuneet, vaan vuoden ruissato oli Vaasankin läänissä varsin surkea. Täysi kato kohtasi vuoden kolmansien kertomusten mukaan Mustasaaren ja Pietarsaaren kihlakuntia ja muissakin kihlakunnissa sato oli osin keskivertoa huonompi, osin katovuosi.⁶²⁷ Laadultaan ruis oli Ilmajoen, Kuortaneen ja Laukkaan kihlakunnissa sekä osissa Lapuan ja Mustasaaren kihlakuntaa keskinkertainen, mutta muualla läänissä pienijyvistä, hallan viluttamaa ja siemeneksi kelpaamatonta.⁶²⁸

Vaasan läänin vuoden 1867 ohrasato, vajaat 140 000 tynnyriä, oli hieman yli puolet edellisten vuosien sadoista.⁶²⁹ Kruununvoutien arviot ohrasadosta kesän ensimmäisessä ja erityisesti toisessa kertomuksessa näyttävät kuitenkin hyvin samansuuntaisilta kuin edellisinä vuosina: sadosta odotettiin keskinkertaista ja osin jopa hyvää.⁶³⁰ Kesällä lähettämässään kahdessa kertomuksessa Wrede kuitenkin toteaa, että kevätviljat lupaavat osin hyvää, osin keskinkertaista satoa vain, mikäli pahat hallat eivät iske ennen viljojen kypsymistä.⁶³¹ Halla kuitenkin iski syyskuun alussa sekä osin jo elokuun puolella⁶³² ja

---

⁶²⁴ Ks. Liite 4b.

⁶²⁵ Vaasan läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 51/183 1867, KA.

⁶²⁶ Ks. Vaasan läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 42/181 1867, KA; Vaasan läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 51/183 1867, KA.

⁶²⁷ Ks. Liite 4b.

⁶²⁸ Vaasan läänin kuvernöörin 3. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 12.11.1867.

⁶²⁹ Ks. Liite 5.

⁶³⁰ Ks. Liite 4b.

⁶³¹ Vaasan läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 30.7.1867; Vaasan läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 51/183 1867, KA.

⁶³² Ks. Årsväxten. Helsingfors Dagblad 30.8.1867.

läänin kruununvoutien kesällä esittämät arviot ohrasadosta olivat varsin kaukana syksyn todellisuudesta.

Vaasan läänin kuvernööri Wrede oli hieman turhan optimistinen valtiovaraintoimituskuntaan toimittamissaan kertomuksissa etenkin rukiin osalta. Myös elokuun puolessa välissä Snellmanille lähettämässään yksityisessä kirjeessä Wrede vaikuttaa kohtuullisen optimistiselta tilanteeseen nähden ja asettaa hieman turhan paljon toiveita tulevalle sadolle:

Jouduttuani tämän huolten täyttämän vuoden aikana usein lähestymään Herra Senaattoria levottomuutta herättävällä tavalla toistuvine kertomuksineni läänissä vallitsevasta puutteesta ja kurjuudesta olen nyt onnellinen voidessani ilmoittaa sen rauhoittavan uutisen, että tällä haavaa voidaan läänissä toivoa hyvää vuodentuloa, kuitenkin Pietarsaaren ja Laukaan kihlakuntia lukuun ottamatta. Erityisesti tämä koskee ohraa, joka jo hyvin täysine tähkineen lupaa hyvää satoa. Vain ankara halla, josta Jumala meitä varjelkoon, voi tehdä tämän toivon tyhjäksi. Rukiinkin tähkät ovat suuria ja täysiä, vaikka kasvusto onkin harvaa, ja siitä saataneen välttävä sato. – – Läänin kaupungeissa vallitsee vaikea jauhopula, kaikkien toiveet kohdistuvat pian alkavaan elonleikkuuseen, ja moni maamies on joutunut turvautumaan tuleentumattoman ruispeltonsa johonkin osaan pysyäkseen hengissä.⁶³³

Wreden optimismia saattaa tosin osaltaan selittää se, että hän todella oli todella jo keväällä kuvannut Snellmanille läänin kurjaa tilannetta:

Herra Senaattoria ehkä hämmästyttää se, että tilanne on Vaasan läänissä niin surkea kuin olen kuvannut, vaikka osaa läänistä siunattiin hyvällä sadalla. Tilanne on kuitenkin helposti selitettävissä, kun otetaan huomioon, että rahvas on edellisinä vuosina velkaantunut uskomattoman summan ja että velat on useimmiten peritty säälimättömästi, jos vain on ollut jotakin otettavissa. Kurjuuden kestämisen rajalla ollaan, ellei kruunun rästisaatavien perintään myönnätkä lykäystä vuoden loppuun. Olen sängen pahoillani siitä, että joudun huolestuttamaan Herra Senaattoria näin synkällä kuvalla läänissä vallitsevasta tilanteesta, mutta kun pahaan vaivaan haetaan parannusta, paha tilanne on esitettävä sellaisena kuin se on.⁶³⁴

Ehkäpä Wrede ei halunnut jatkuvasti rasittaa Snellmania valituksillaan, vaan toimittaa perille vähäisetkin positiiviset uutiset. Snellmanin heinäkuun alussa Wredelle lähettämä vastine apupyyntöihin ei myöskään anna mahdollisuuksia pyytää enää paljota lisää:

I hela westra delen af landet är allmogens ställning svår, arbetslösheten för de obesuttna allmän och bristen på brödföda delvis äfven för de besuttna tryckande. Hjelp begäres från alla håll, men det är för statsverket omöjligt att bereda föda åt landets halfva befolkning. Den största sparsamhet är hård nödvändighet – – .Lån

⁶³³ Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 14.8.1867. Snellman KT 22, 147.

⁶³⁴ Vaasan läänin kuvernööri Wrede Snellmanille 4.4.1867. Snellman KT 22, 63.

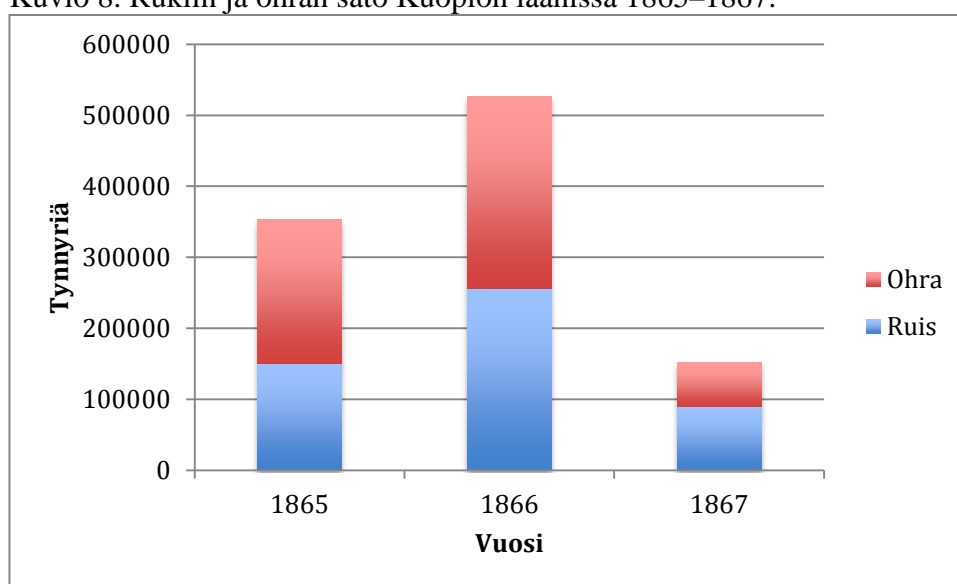
till brödföda åt den besuttna allmogen har i högst få fall kunnat beviljas, det mest deraf inom Wasa län. -- Endast den yttersta nöd kan rättfärdiga utlåning i sagde ändamål och borde densamma då ske genom vederbörande undsättningskomiteer eller fattigvårdstyrelser -- .⁶³⁵

Yhteenvetona läänin tilanteesta voidaan kuitenkin todeta, että kesän satoennusteet niin rukiin kuin myös ohran osalta näyttäisivät olevan turhan optimistisia. Ohran suhteen ennusteet epäonnistuivat pahemmin, mutta toisaalta Oulun läänin kuvernööri Alfthanin tavoin myös Vaasan läänin kuvernööri jaksoi muistuttaa hallan ohrasadolle luomasta uhkasta.

8.3 Kuopion lääni

Vajaan 230 000 asukkaan Kuopion läänissä leipäviljasato jäi vuonna 1867 reiluun 150 000 tynnyrilliseen. Kyseinen määrä oli vain kolmannes läänin leipäviljan keskimääräisestä sadosta ajanjaksolla 1861–1870.⁶³⁶ Vuonna 1865 ja etenkin vuonna 1866 olikin kerätty huomattavasti paremmat sadot. Vuoden 1865 leipäviljasato oli läänissä 350 000 tynnyriä ja vuoden 1866 lähes 530 000 tynnyriä.⁶³⁷

Kuvio 8. Rukiin ja ohran sato Kuopion läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

⁶³⁵ Till guv. Öfver Wasa län. 5.7.1867. Da 117, valtiovarainoimituskunnan arkisto, KA. [“Koko maan läntisessä osassa rahvaan tilanne on vaikea, tilattomien työttömyys yleistä ja leivästä on raskasta puutetta osin jopa tilallisten keskuudessa. Apua anotaan kaikkialta, mutta valtion on mahdotonta varustaa ruokaa puolelle maan väestöstä. Suuri säästäväisyys on välttämätöntä. -- Lainaa leipäviljaksi tilalliselle väestölle on hyvin harvoissa tapauksissa voitu myöntää, tästä suurin osa Vaasan läänissä. -- Vain suurin hätä voi oikeuttaa lainaamiseen mainitussa tarkoituksessa ja sen tulisi tapahtua asianomaisten apukomiteoiden tai köyhäinhoitohallitusten välityksellä --.”]

⁶³⁶ Ks. taulukko 1., s. 34.

⁶³⁷ Ks. kuvio 8.

Rukiin sato jäi vuonna 1867 vajaaseen 90 000 tynnyriin. Suurin osa Kuopion läänin kihlakuntien kruununvoudeista enteili kesän 1867 ensimmäisissä kertomuksissa keskimääräistä huonompaa ruissatoa. Rautalammen ja Ilomantsin kihlakunnissa odotettiin jopa katovuotta.⁶³⁸ Rautalammella mielialat muuttuivat heinäkuun suosiollisen sään johdosta hieman optimistisemmäksi ja elokuussa ennustettiin enää vain keskivertoa huonompaa satoa.⁶³⁹ Muilta osin mielialat pysyivät kuitenkin lähes muuttumattomina. Ennustukset osuivatkin kohtuullisen lähelle totuutta, vaikka lopputulos oli yleisesti ottaen vielä hieman kruununvoutien arvioita huonompi. Huomionarvoista on myös se, että vuoden 1865 arvioihin verrattuna vuoden 1867 odotukset näyttävät jopa varovaisen optimistisiltä, vaikka lopputulos olikin vuonna 1867 huomattavasti heikompi.⁶⁴⁰

Kuopion läänin kuvernöörin Johan August von Essenin sanalliset kertomukset ruiskasvun laadusta seurailivat melko tarkasti kruununvoutien arvioita. Elokuun 16. päivänä lähettämässään toisessa kertomuksessaan von Essen tosin painotti, että suuressa osassa lääniniä odotettavissa oli, ei vain keskivertoa huonompi, vaan merkittävästi keskimääräistä huonompi ruissato. Mätäkuun alusta saakka vallinnut sateinen ja melko kylmä sää oli hidastanut rukiin kasvua, eikä elonkorjuuta von Essenin mukaan voitaisikaan aloittaa vielä elokuun aikana. Tästä syystä vuoden sadosta ei myöskään saataisi siementä syksyn kylvöihin.⁶⁴¹

Ohran suhteen kruununvoutien arviot olivat hieman optimistisempia ja heinä-elokuussa odotettiin pääsääntöisesti keskimääräistä satoa. Ennusteet näyttävät varsin samanlaisilta kuin kahtena edellisellä vuonna.⁶⁴² Ensimmäisessä kertomuksessaan kuvernööri von Essen arvioikin ohran kasvua varsin optimistisesti: ”Ohrat, jotka kylvettiin tavattoman myöhään, tai kesäkuun jälkipuoliskolla tai jopa sen loppupäivinäkin, näyttävät yleiseen tätä nykyä hyvin lupaavilta, niin että, jos ei uhkaavat poutailmat tee vahinkoa, niistä voi toivoa keskinkertaista tuloa muissa osissa lääniniä, paitsi Ilomantsin kihlakunnassa.”⁶⁴³ Elokuussa lähettämässään toisessa kertomuksessa von Essen muisti kuitenkin mainita,

---

⁶³⁸ Ks. Liite 4c.

⁶³⁹ Kuopion läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Sto kd 45/158 1867, KA. (Rautalammen kihlakunnan kruununvoudin 2. taulukon tiedot kirjattu 1.8.1867); Ks. liite 4c.

⁶⁴⁰ Ks. Liite 4c.

⁶⁴¹ Kuopion läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Sto kd 45/158 1867, KA.

⁶⁴² Ks. Liite 4c.

⁶⁴³ Kuopion läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen lehti 23.7.1867.

että vaikka ohran kasvu Kuopion läänissä näytti vielä elokuun puolessa välissä rehevältä, sadon odotettiin kypsyvän vasta syyskuussa. Myöhäinen kypsyminen asetti ohrasadon alttiiksi elokuun lopulla tavanomaisesti iskeville yöhalloille.⁶⁴⁴ Von Essenin pelko kävi-kin toteen, sillä läänin ohrasato ei ehtinyt valmistua ennen kuin halla syyskuun 4. ja 5. päivän vastaisina öinä hävitti ohrat lähes kokonaan ja katovuosi kyseisestä viljalajista oli tosiasia koko läänissä.⁶⁴⁵

Von Essen jaksoi kuitenkin muistuttaa edessä olevasta elintarvikepulasta jokaisessa kolmesta kertomuksestaan. Jo heinäkuun puolessa välissä lähettämässään ensimmäisessä vuodontulokertomuksessa hän totesi, että parhaassa tilassakaan vuoden sato ei voisi täyttää väestön leivän tarvetta tulevan talven kuluessa.⁶⁴⁶ Von Essen kuvailee Kuopion läänin elintarviketilannetta myös syyskuun hallaöiden jälkeen Snellmanille lähettämässään yksityisessä kirjeessä:

Tiloillaan asuvan väestön keskuudessa ilmenee siis jo nyt puutetta leipäviljasta, ja monet tilallisetkin ovat jo kesällä pysytelleet hengissä pettuleivän avulla; mitenkähän he mahtanevat elättää itsensä seuraavat 12 kuukautta. Mutta vaikka oletettaisiinkin tilallisen väestön voivan jollakin tavalla selviytyä, tilattoman väestön kohtalon ajattelemisen kauhistuttaa; eihän kukaan voi olla näkemättä sitä, että tämän väestön suuria joukkoja uhkaa nälkäkuolema, ellei apua tule. – – Toistan: se mitä on tehtävä on tehtävä pian, sillä me täällä emme voi olettaa purjehduskauden jatkuvan enää juuri kuukautta kauemmin, ja ellemme saa varastoja tänne ennen järvien jäätymistä meidät on tuomittu sananmukaisesti nääntymään nälkään.⁶⁴⁷

Vielä lokakuussakaan von Essen ei kuitenkaan esittänyt selkeää arviota tarvittavasta viljamäärästä, vaan pyysi saada lähettää asiasta erillisen ilmoituksen, kun asiaa olisi läänissä paremmin tutkittu.⁶⁴⁸ Yhteenvetona Kuopion läänin informaatiosta voidaan todeta, että vaikka odotukset vuoden ruissadosta eivät olleet korkealla, olivat ne kuitenkin hieman liian optimistisia. Myös odotukset ohrasadon suhteen olivat turhan korkealla. On kuitenkin huomioitava, että myös von Essen toi raporteissaan ilmi hallan uhkan ohrasadolle sekä sen, että parhaassakaan tapauksessa vuoden sato ei voisi täyttää läänin väestön leipäviljatarvetta tulevan talven ajalle.

⁶⁴⁴ Kuopion kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Sto kd 45/158 1867, KA.

⁶⁴⁵ Kuopion läänin kuvernöörin 3. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 29.10.1867.

⁶⁴⁶ Kuopion läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen lehti 23.7.1867.

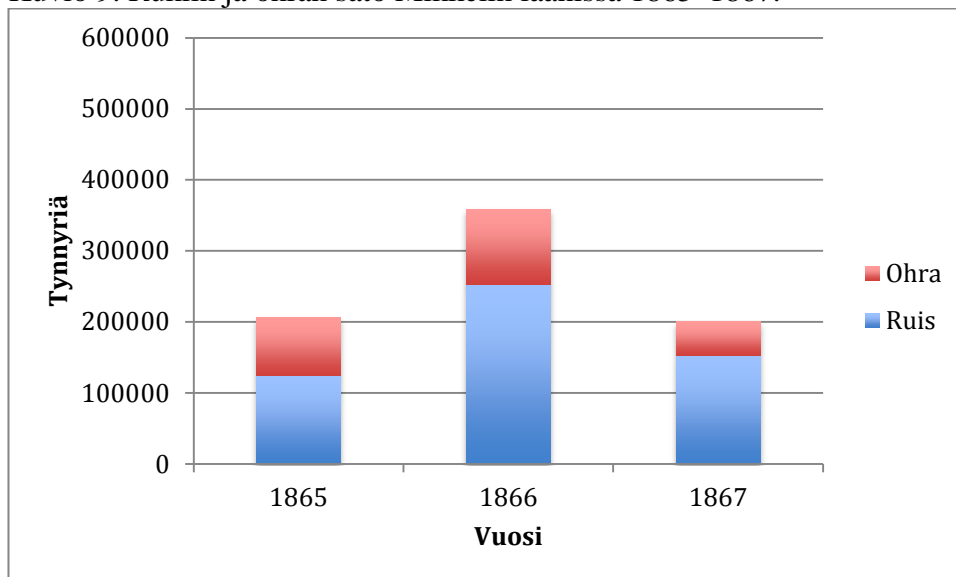
⁶⁴⁷ Kuopion läänin kuvernööri von Essen Snellmanille 13.9.1867. Snellman KT 22, 175.

⁶⁴⁸ Kuopion läänin kuvernöörin 3. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 29.10.1867.

8.4 Mikkelin lääni

160 000 asukkaan Mikkelin läänissä kerättiin vuonna 1867 noin 200 000 tynnyrin leipäviljasato. Tulos oli suurin piirtein samansuuruinen kuin vuonna 1865, mutta vuotta 1866 merkittävästi huonompi.⁶⁴⁹

Kuvio 9. Rukiin ja ohran sato Mikkelin läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Vuoden 1867 ruissato Mikkelin läänissä, reilut 150 000 tynnyriä, oli lähes 100 000 tynnyriä huonompi kuin vuotta aiemmin, mutta kuitenkin hieman vuoden 1865 satoa parempi.⁶⁵⁰ Mikkelin läänin kruununvoudit enteilivät heinäkuussa rukiista osin katovuotta, osin keskivertoa huonompaa ja osin keskinkertaista satoa. Arviot seurakuntien sisälläkin vaihtelivat eri osien ja erilaisten viljelysmaiden välillä katovuodesta keskinkertaiseen satoon. Elokuussa arviot ruissadosta olivat varsin samansuuntaisia kuin heinäkuussa, joskin aavistuksen optimistisempia.⁶⁵¹ Ruissato ei Mikkelin läänissä ollut vuonna 1867 aivan yhtä surkea kuin pohjoisemmissä lääneissä, joten etenkin kruununvoutien heinäkuun arviot ovat kohtuullisen osuvia. Arviot näyttävät kohtuullisen osuvilta myös, mikäli niitä verrataan kruununvoutien vuosina 1865 ja 1866 esittämiin ennusteisiin. Vuonna 1867 odotettiin huonompaa satoa kuin edellisenä vuonna, mutta kuitenkin parempaa kuin vuonna 1865.⁶⁵² Vaikka Mikkelin läänin kruununvoutien ensimmäiset arviot ruissadosta eivät olleet erityisen optimistisia, läänin kuvernööri Theodor Sebastian Thilén ei

⁶⁴⁹ Ks. kuvio 9 & liite 3.

⁶⁵⁰ Ks. Liite 5.

⁶⁵¹ Ks. liite 4d.

⁶⁵² Ks. liite 4d.

vaikuta turhan huolestuneelta heinäkuun 15. päivä valtiovarainoimituskuntaan lähettämässään kertomuksessa, jossa hän kertoo myös lääninsä pohjois- ja eteläosiin suorittamastaan virkamatkasta: ” – – vaan koska rukiin hedelmöiminen niissäkin osissa on alkanut ja kestää hyvin sopivilla ilmoilla ja tämän viljakasvin tähkät, ainakin niissä paikoin missä minä kävin, ovat suuria, tulnee ruis-viljasta joksikin tyydyttävä sato tänä vuonna.”⁶⁵³

Ohrasato epäonnistui Mikkelin läänissä pahemman kerran vuonna 1867. Ohrasato jäi vajaaseen 50 000 tynnyriin kun edellisenä vuonna oli kerätty kaksinkertainen sato ja vuonna 1865 reilut 80 000 tynnyriä. Kesän 1867 ensimmäisissä kertomuksissaan seurakuntien kruununvoudit ennustavat lähes poikkeuksetta keskimääräistä satoa.⁶⁵⁴ Kuvernööri Thilén oli kuitenkin vielä aavistuksen optimistisempi, sillä ensimmäisessä kertomuksessa antamiensa tietojen mukaan kevätiljoista voidaan hänen vierailemillaan seuduilla muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta odottaa keskimääräistä parempaa satoa.⁶⁵⁵ Mahdollisesti Thilén oli saanut matkoillaan kruununvoutien heinäkuu alussa täyttämiä taulukoita tuoreempaa tietoa ohran kasvusta, sillä elokuussa lähettämässään toisissa kertomuksissa myös kruununvoutien arviot ohrankasvusta olivat varsin optimistiset.⁶⁵⁶

Toisessa kertomuksessaan Thilén kuitenkin muisti mainita, että kevätiljoista oli odotettavissa osin hyvä, osin keskinkertainen sato vain mikäli sää pysyi suosiollisena, eikä halla pääsisi yllättämään.⁶⁵⁷ Hallan vaaraa pelkäsivät myös monet maanviljelijät, kuten käy ilmi Mikkelin läänistä *Helsingfors Dagbladiin* elokuussa lähetetystä tä: ”Vårsädet ser bra ut, men hösten måste blifva ovanligt lång, vacker och varm, om vårsädes-vexterne skola uppnå mognad i år. De fleste landtbrukare hafva dock redan öfvergifvit hopp derom.”⁶⁵⁸

Syyskuun alun halla teki tuhoa myös Mikkelin läänissä ja syyskuun lopulla Snellmanil-

⁶⁵³ Mikkelin läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen lehti 26.7.1867.

⁶⁵⁴ Ks. Liite 4d.

⁶⁵⁵ Mikkelin läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen lehti 26.7.1867.

⁶⁵⁶ Ks. Liite 4d.

⁶⁵⁷ Mikkelin läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 32/134 1867, KA.

⁶⁵⁸ Om årsväxten. Helsingfors Dagblad 24.8.1867. [”Kevätviljat näyttävät hyvältä, mutta syksyn on oltava epätavallisen pitkä, kaunis ja lämmin, jotta kevätiljat kypsyisivät tänä vuonna. Useimmat maanviljelijät ovat jo luopuneet toivosta.”]

le lähettämässään kirjeessä kuvernööri Thilén toteaa, että on täysin selvää, että puute yltyy äärimmäisen ankaraksi läänissä ja kauniisti kasvaneista kevätkylvöistä saadaan sadoksi pelkkiä akanoita.⁶⁵⁹ Vaikka Thilén myönsi, että läänin sato oli hänen esittämiinsä arvioita kehnempi, ei hän nähnyt läänin avustamista tarpeellisena:

Kertomuksestani havaitaan, että satotulokset läänissä ovat liiankin surkeat, ja voidaan pitää varmana, että ne ovat kehnommat kuin olen antanut ymmärtää. Suuresta huudosta ei ole mitään apua, se vain pelästyttää ihmisiä ja herättää avuntarvitsijoissa vaatimisen henkeä sekä tuudittaa heidät uskomaan avun saamiseen. Jos edellisinä vuosina olisi huudettu hädästä vähemmän ja annettu apua vähemmän, olisimme paljon rikkaampia ja kansa vähemmän unteloa.⁶⁶⁰

Mikkelin läänin kruununvoudit arvioivat kesällä 1867 ruissadon kohtuullisen osuvasti. Ohran suhteen arviot olivat kuitenkin hieman turhan optimistisia. Läänin kuvernööri Thilén näyttäisi myös hieman kaunistelleen lääninsä tilaa kirjallisissa kertomuksissaan. Myös Thilén mainitsi kuitenkin sen, että ilmoitettujen sato-odotusten edellytyksenä oli syksyn suosiollinen sää.

8.5 Viipurin lääni

Suomen itäisin lääni Viipuri erosi muista maan osista siinä, että kauraa käytettiin läänissä yleisesti ihmisravintona. Rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato tässä vajaan 280 000 asukkaan läänissä ajanjaksolla 1861–1870 oli keskimäärin 330 000 tynnyriä vuodessa.⁶⁶¹ Vuonna 1867 rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato jäi hieman keskimääräistä huonommaksi, noin 250 000 tynnyriin. Vuosi 1866 oli läänissä ollut erityisen hyvä, sillä tällöin rukiin ja ohran yhteenlaskettu sato ylsi lähes 390 000 tynnyrilliseen. Vuonna 1865 oli puolestaan jouduttu tyytymään vajaan 230 000 tynnyriin.⁶⁶²

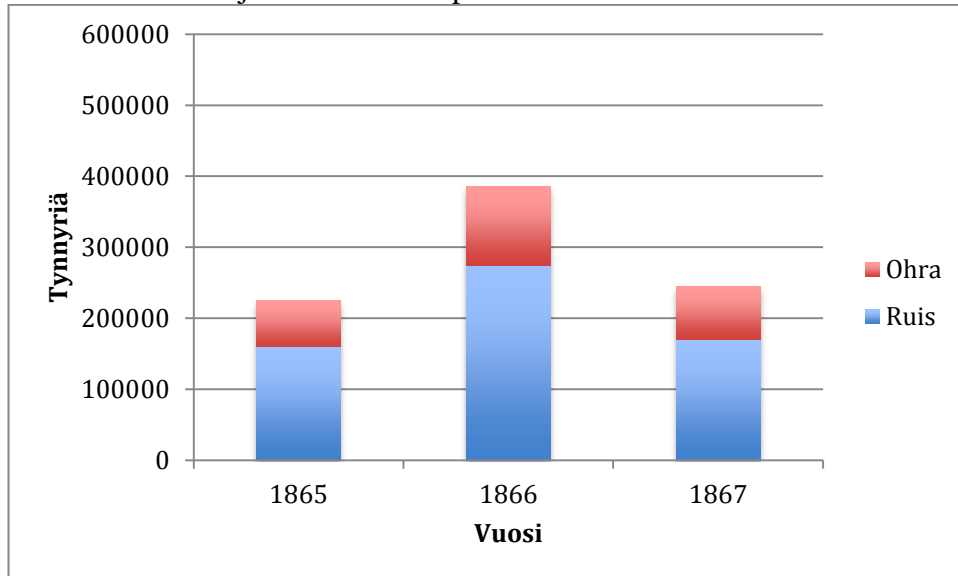
⁶⁵⁹ Mikkelin läänin kuvernööri Thilén Snellmanille 27.9.1867. Snellman KT 22, 198.

⁶⁶⁰ Mikkelin läänin kuvernööri Thilén Snellmanille 27.9.1867. Snellman KT 22, 198.

⁶⁶¹ Ks. taulukko 1, s.34.

⁶⁶² Ks. kuvio 10.

Kuvio 10. Rukiin ja ohran sato Viipurin läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Viipurin läänissä kerättiin syksyllä 1867 noin 170 000 tynnyrin ruissato. Sato oli reilut 100 000 tynnyrillistä huonompi kuin vuonna 1866, mutta kuitenkin 10 000 tynnyriä parempi kuin vuonna 1865.⁶⁶³ Viipurin läänin kruununvoudit osuivat heinäkuun arvioisaan kohtuullisen oikeaan, sillä he enteilivät pääsääntöisesti keskivertoa huonompaa ruissatoa.⁶⁶⁴ Myös Viipurin läänin kuvernööri Oker-Blom toteaa ensimmäisessä kertomuksessaan heinäkuussa, että rukiista odotetaan hyvin vähän tuloa.⁶⁶⁵ Kruununvoutien elokuussa esittämät arviot ovat varsin samansuuntaisia, joskin hieman useammassa pitäjässä uskottiin kerättävän keskinkertainen ruissato. Vaikka kruununvoutien elokuussa ilmoittamat tiedot antaisivat syytä odottaa monin paikoin keskimääräistä satoa,⁶⁶⁶ enteilee lääninkonttorin kesän 1867 toisen kertomuksen kirjallinen osa yleisesti keskivertoa huonompaa ruissatoa.⁶⁶⁷ Lääninkonttorin ilmoitusta onkin ilmeisesti valtiovarainoimituskunnassa ihmetelty, sillä kyseinen lause tekstistä on alleviivattu ja sen viereen merkitty kysymysmerkki. Kertomuksen ensimmäiselle sivulle onkin todennäköisesti J.V. Snellman kirjannut, että kihlakuntien tietojen mukaan ruissadosta odotetaan Viipurin läänissä pääosin keskimääräistä.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Ks. liite 5.

⁶⁶⁴ Ks. liite 4e.

⁶⁶⁵ Viipurin läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 23.7.1867.

⁶⁶⁶ Ks. liite 4e.

⁶⁶⁷ Viipurin läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 42/151 1867, KA; Kyseinen kertomus ei ole kuvernööri Oker-Blomin allekirjoittama.

⁶⁶⁸ Ks. Viipurin läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 42/151 1867, KA.

Ohrasadot olivat Viipurin läänissä 1860-luvulla hieman 100 000 tynnyrillisen molemmin puolin. Vuoden 1867 vajaan 80 000 tynnyrin sato oli reilusti huonompi kuin edellisvuonna, mutta kuitenkin hieman vuotta 1865 parempi. Kesän 1. ja 2. vuodentulokertomus antoivat odottaa pääosin keskinkertaista ja osin jopa hyvää ohrasatoa.⁶⁶⁹ Kruununvoutien odotukset ohrasadon suhteen osoittautuivatkin aavistuksen liian toiveikkaiksi. Viipurin läänin kesän toisen satokertomuksen kirjallisessa osassa on kuitenkin mainittu, että ohrasta odotetaan tyydyttävää satoa vain, mikäli lämmintä ja kuivaa ilmaa jatkuu pitkään.⁶⁷⁰ Säästä oltiin huolissaan Viipurin läänissä yleisemminkin, kuten on nähtävissä *Wiborgs Tidning* -lehdessä elokuun alussa julkaistusta jutusta:

Väderleken blir mera och mera oroande för skörden. Vi ha nu i närmare par veckors tid nästan ständigt haft mulen himmel, regn och ofta stark storm. Värmen har försvunnit och ersatts af en äkta höstkyla.⁶⁷¹

Syyskuussa 1867 kuvernööri Oker-Blom oli huolissaan paitsi oman lääninsä elintarviketilanteesta, etenkin siitä, miten muun maan kurja tilanne näkyisi myös Viipurin läänissä:

Tulevan talven näkymät näyttävät murheellisilta, etenkin Sortavalan pohjoispuolella. Läänin keskiosassa hallavahingot ovat vähäisempiä ja Vuoksen eteläpuolella merkityksettömiä, mikäli niitä yleensä on sattunut. Voisimme ehkä kuitenkin selviytyä omin varoin, ellei ennustettavissa olisi proletaarien vaellus tänne pohjoisemmilta seuduilta, etenkin Kuopion puolesta. Mutta miten voitaisiin estää tämä meidät luultavasti hukuttava ja tämänkin läänin voimavarat vähiin kulluttava tulva.⁶⁷²

Yhteenvetona Viipurin läänin ennusteista voidaan todeta, että rukiin suhteen arviot osuivat kohtuullisen oikeaan. Ohran suhteen oltiin turhan optimistisia, mutta toisaalta tässäkin läänissä muistettiin mainita, että sadon edellytyksenä oli pitkään jatkuva lämmin ja kuiva ilma.

⁶⁶⁹ Ks. liite 4e.

⁶⁷⁰ Viipurin läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Valtiovarainoimituskunnan kd 42/151, KA.

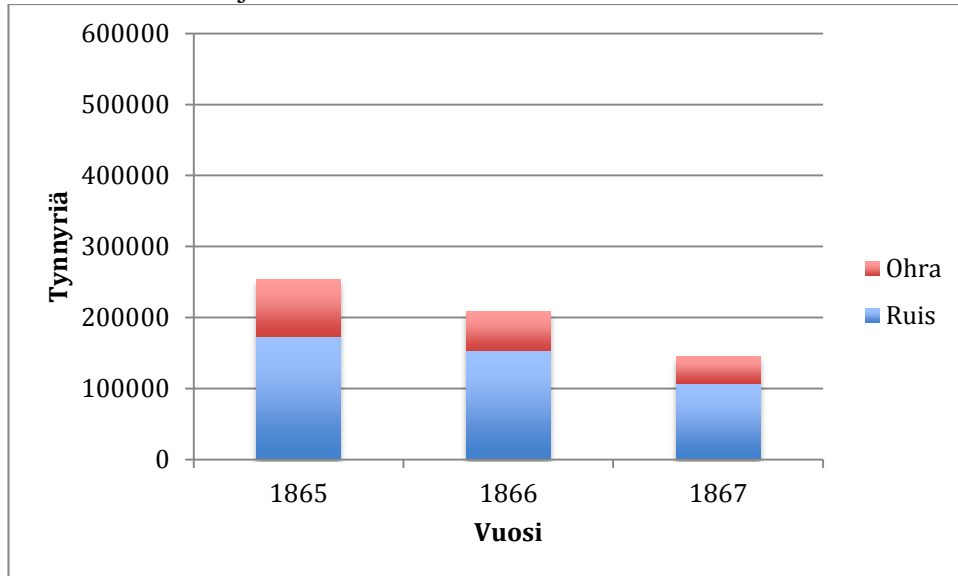
⁶⁷¹ *Wiborgs Tidning* 7.8.1867. [”Sää on yhä huolestuttavampi ja huolestuttavampi satoa ajatellen. Noin kahden viikon ajan taivas on alituisen ollut pilvinen ja sateinen ja voimakkaita myrskyjä on ollut. Lämpö on kadonnut ja tilalle on tullut syksyn kylmyys.”]

⁶⁷² Viipurin läänin kuvernööri Oker-Blom Snellmanille 20.9.1867. Snellman KT 22, 183.

8.6 Hämeen lääni

Hämeen lääni oli yksi pahasti vuoden 1867 kadosta kärsineistä lääneistä. Leipäviljan sato jäi kyseisenä vuonna tässä noin 180 000 asukkaan läänissä vajaaseen 150 000 tynnyriin. Vuonna 1865 leipäviljan sato oli ollut reilut 250 000 tynnyriä ja vuonna 1866 noin 210 000 tynnyriä.⁶⁷³

Kuvio 11. Rukiin ja ohran sato Hämeen läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Vuoden 1867 ruissato jäi Hämeen läänissä vajaaseen 110 000 tynnyriin, eli reilusti edellisvuosia huonommaksi.⁶⁷⁴ Hämeen läänin kuvernööri Molander arvelikin jo ensimmäisessä kertomuksessaan heinäkuussa, että rukiista ei läänissä voitaisi odottaa keskinkertaistakaan satoa lukuun ottamatta Ylä-Sääksmäen kihlakunnan pohjoista osaa, jossa kylvö tehtiin aiemmin edellisenä syksynä.⁶⁷⁵ Elokuun puolessa välissä, kun viljan leikkuu oli jo osassa lääniä aloitettu, Molander pysyi kannassaan, vaikkei varsinaista kato vuotta lääniinsä ennustanutkaan.⁶⁷⁶ Molanderin arviot ovat varsin yhdenmukaiset kruununvoutien lähettämien tietojen kanssa. Lopputulos oli kuitenkin vuonna 1867 arvioitakin synkempi. Mikäli kruununvoutien vuoden 1867 arvioita verrataan vastaaviin tietoi-

⁶⁷³ Ks. kuvio 11 & liite 3.

⁶⁷⁴ Ks. liite 5.

⁶⁷⁵ Hämeen läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 30.7.1867.

⁶⁷⁶ Hämeen läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 6.9.1867.

hin edellisiltä vuosilta, näyttäytyvät arviot kuitenkin jokseenkin osuvina, sillä ruissadosta odotettiin pääsääntöisesti hieman edellisvuosia huonompaa.⁶⁷⁷

Vuoden 1867 ohrasato Hämeen läänissä jäi vajaaseen 40 000 tynnyriin, joka oli sekin huomattavasti edellisvuosia huonompi tulos.⁶⁷⁸ Kruununvoutien arviot ohrasadosta epäonnistuivat vuonna 1867 jossain määrin, sillä ne antoivat odottaa edellisvuosien veroista, keskivertoa tai jopa hyvää satoa.⁶⁷⁹ Kuvernööri Molander totesi kuitenkin kesän toisessa kertomuksessa, että vaikka kevätiljoista odotetaan hyvää satoa, on kylmä ja sateinen sää hidastanut niiden kasvua ja kyseiset viljalajit kypsynevät vasta syyskuun alussa.⁶⁸⁰

Läänin kuvernööri Molander oli huolissaan paitsi vuoden sadosta myös läänin yleisestä elintarviketilanteesta. Molander otti kantaa lääninsä leipäviljatilanteeseen niin kesäkuussa Snellmanille lähettämässään kirjeessä kuin myös elokuun puolessa välissä laatimassaan toisessa vuodentulokertomuksessa:

– – sain huolestuttavia tietoja sekä rukiinoraiden kehnoudesta että leipäviljan puutteesta sellaisissakin seurakunnissa, joissa viime vuoden sato oli kohtalaisen hyvä. Syiksi tilanteeseen kerrottiin: vanhat velat, jotka oli syksyllä maksettava polkuhintaan myydylle rukiilla.⁶⁸¹

koska suuri osa kansakunnan ruistulosta menee vuoden maksamatta olevain verojen maksamiseen ja heidän ryöstön alla olevien velkojen suorittamiseen, on syytä siihen arveluun, että puutetta rukiista leiväksi jo ensitulevana talvena ilmaantuu.⁶⁸²

Yhteenvetona Hämeen läänin tilanteesta voidaan todeta, että lääninkonttorien välittämät arviot niin ruis- kuin etenkin ohrasadonkin suhteen olivat hieman turhan optimistisia. Kuten muidenkin läänien kuvernöörit, myös Molander huomioi kuitenkin myöhästyneen kasvukauden etenkin kevätiljoille luoman uhkan.

---

⁶⁷⁷ Ks. Liite 4f.

⁶⁷⁸ Ks liite 5 & kuvio 11.

⁶⁷⁹ Ks. Liite 4f.

⁶⁸⁰ Hämeen läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 6.9.1867.

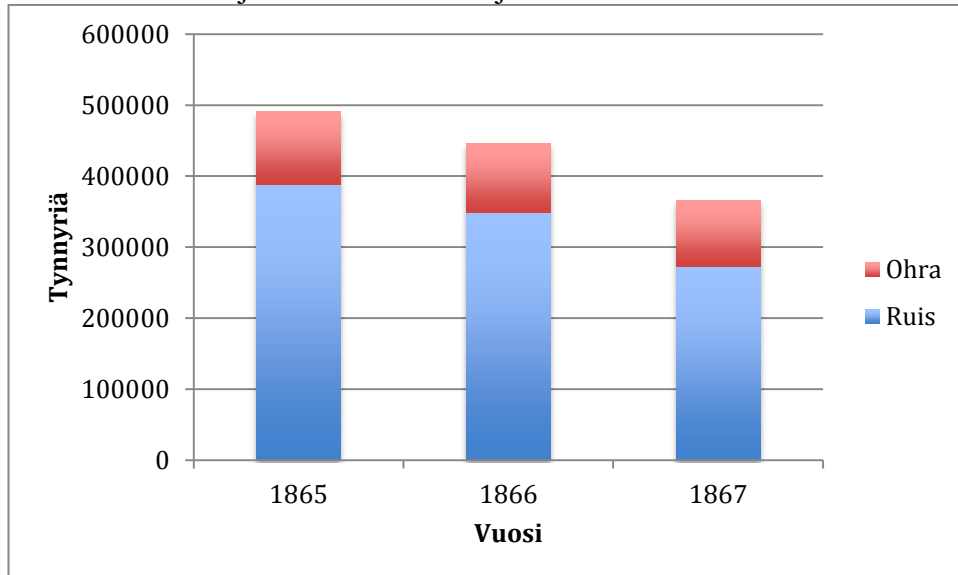
⁶⁸¹ Hämeen läänin kuvernööri Molander Snellmanille 21.6.1867. Snellman KT 22, 131.

⁶⁸² Hämeen läänin kuvernöörin 2. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Wirallinen Lehti 6.9.1867.

8.7 Turun ja Porin lääni

Suomen väkiluvultaan suurimmassa läänissä, 310 000 asukkaan Turun ja Porin läänissä, vuoden 1867 leipäviljasato jäi vajaaseen 370 000 tynnyriin. Vuoden 1865 leipäviljasato läänissä oli noin 490 000 tynnyriä ja vuonna 1866 lähes 450 000 tynnyriä.⁶⁸³

Kuvio 12. Rukiin ja ohran sato Turun ja Porin läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Etenkin rukiin sato epäonnistui Turun ja Porin läänissä vuonna 1867. Vuoden 1867 ruissato, reilut 270 000 tynnyriä, oli merkittävästi Turun ja Porin läänin edellisvuosien satoja huonompi.⁶⁸⁴ Turun ja Porin läänin kruununvoudit ennakoivatkin kesän 1867 ensimmäisessä vuodentulokertomuksessa keskinkertaista tai sitä huonompaa ruissatoa. Ylä-Satakunnan keskisen kihlakunnan joissain osissa odotettiin jopa katovuotta. Kesän toinen kertomus näyttää rukiin suhteen varsin samanlaiselta kuin ensimmäinen. Muutamissa läänin osissa odotettiin nyt jopa hyvää ruissatoa, mutta toisaalta katoa ennakoitiin elokuussa Ylä-Satakunnan keskisen kihlakunnan lisäksi myös osissa Ylä-Satakunnan ylistä kihlakuntaa.⁶⁸⁵ Turun läänin kruununvoutien voidaankin väittää ennakoineen vuoden ruissadon varsin osuvasti.

Turun ja Porin läänin ohrasadoissa oli melko vähän vuosittaista vaihtelua 1860-luvulla ja sadot olivat lähes poikkeuksetta noin 100 000 tynnyrin tietämällä. Myös vuoden 1867

⁶⁸³ Ks. kuvio 12 & Liite 3.

⁶⁸⁴ Ks. liite 5.

⁶⁸⁵ Ks. liite 4g.

reilun 90 000 tynnyrin ohrasato osui siis varsin lähelle vuosikymmenen keskimääräistä vuosittaista satoa.⁶⁸⁶ Turun ja Porin läänin kruununvoudit odottivatkin kyseisestä viljalajista heinä-elokuussa pääosin keskinkertaista ja monin paikoin jopa hyvää satoa. Ensimmäinen ja toinen kertomus ovat sisällöltään samansuuntaisia, joskin elokuussa lähetetty toinen kertomus on aavistuksen optimistisempi.⁶⁸⁷ Niin arviot kuin lopputuloskin ovat varsin samansuuntaisia edeltävien vuosien kanssa,⁶⁸⁸ joten läänin kruununvoutien voidaan väittää arvioineen myös ohrasadon kohtuullisen osuvasti, vaikka Snellman epäilikin, että läänin kruununpalvelijat eivät aina kertoneet tilanteesta tunnollisesti.⁶⁸⁹

Turun ja Porin lääni oli muihin Suomen lääneihin verrattuna jopa kohtuullisen hyvässä asemassa. Tästä huolimatta kerrottiin Punkalaitumella Turun ja Porin läänissä elintarvikepulan käyneen jo kesällä niin pahaksi, että kaikki pitäjänmakasiinin viljat oli lainattu, köyhät lapset söivät männyn versoja nälkensä pitimiksi ja kaikki kynnelle kykenevät ostivat venäläisiä jauhoja.⁶⁹⁰ Elokuun alussa *Tähti*-lehdessä kirjoiteltiin uhkaavasta pulasta:

Täällä lähellä Turkuja on meillä vielä hyviä toivoja vuoden tulosta. – – Mutta jos kohta meille yli toivoimmeki tulisi mitä parhain vuosi, uhkaa meitä tulevana talvena kuitenkin suuri hätä, joka on tuleva sitä myöden suuremmaksi, jota vähempään viljan tulo menee.⁶⁹¹

Syyskuun lopulla myös kuvernööri Creutz oli huolissaan lääninsä elintarviketilanteesta:

Sinne [Poriin] on tuotava ulkomailta paljon jauhoja nälänhädän välttämiseksi. Tilanne on samanlainen täällä Turussa. Aion tehdä lokakuun 3. päivästä alkaen kiertomatkan läänin keski- ja pohjoisosiin ja yrittää suullisilla keskusteluilla saada kunnat ryhtymään joihinkin toimiin torjuakseen sinne pian ilmaantuvaa hirmuista hättää, jonka tulosta olen aivan varma.⁶⁹²

Kolmessa läänissä on edessä mitä hirmuisin nälänhätä. Kaikki mitä irti saadaan menee niiden kitaan. Joka tapauksessa on selvää, ettei koko maata voida ruokkia valtion lainalla.⁶⁹³

Senaatin tietotasoa Turun ja Porin läänin tilanteesta kesällä 1867 voidaan pitää kohtuullisen hyvänä ja paikkansapitävänä. Kruununvoutien arviot läänin ruis- ja ohrasadoista

⁶⁸⁶ Ks. liite 5.

⁶⁸⁷ Ks. liite 4g.

⁶⁸⁸ Vrt. liite 4g ja liite 5.

⁶⁸⁹ Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 17.8.1867. Snellman KT 22, 150.

⁶⁹⁰ Från Pungalaitio. Helsingfors Dagblad 28.8.1867.

⁶⁹¹ Toimeentulosta tulewana vuonna. Tähti 6.8.1867.

⁶⁹² Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutz Snellmanille 23.9.1867. Snellman KT 22, 193.

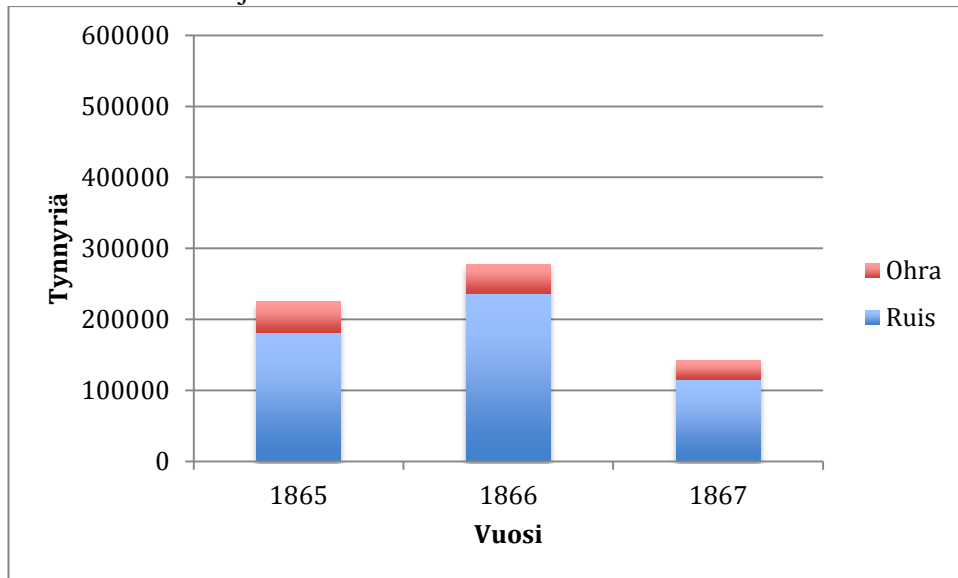
⁶⁹³ Snellman Turun ja Porin läänin kuvernööri Creutzille 27.9.1867. Snellman KT 22, 197.

olivat varsin osuvia. Voidaan myös kysyä olisiko Turun ja Porin lääninkin heikon elintarviketilanteen pitänyt soittaa hälytyskelloja koko maan tilanteesta jo kesällä 1867?

8.8 Uudenmaan lääni

Noin 170 000 asukkaan Uudenmaan läänissä vuoden 1867 leipäviljasato jäi reiluun 140 000 tynnyrilliseen leipäviljaa. Vuodet 1865 ja 1866 olivat huomattavasti parempia, sillä tällöin sato oli noussut noin 230 000 ja 280 000 tynnyriin leipäviljaa.⁶⁹⁴

Kuvio 13. Rukiin ja ohran sato Uudenmaan läänissä 1865–1867.

Lähteet: SVT II:1, Lit. B. & SVT II:2, Litt. B; Ks. liite 5.

Etenkin rukiin sato epäonnistui Uudenmaan läänissä pahasti vuonna 1867. Vuoden 1865 ruissato oli reilut 180 000 tynnyriä ja vuonna 1866 lähes 240 000 tynnyriä. Vuonna 1867 saatiin kuitenkin vain vajaan 120 000 tynnyrin sato.⁶⁹⁵ Vuoden 1867 ensimmäinen ja toinen vuodentulokertomus antavat kuitenkin odottaa pääosin keskinkertaista ruissatoa. Ennusteet näyttävät varsin samansuuntaisilta kuin vuonna 1865, mutta heikommilta kuin vuonna 1866. Kruununvoudit epäonnistuivat arvioissaan pahemman kerran, sillä vuoden 1867 ruissato jäi reilusti alle vuonna 1865 korjatun määrän.⁶⁹⁶

Ohran merkitys leipäviljana Uudenmaan läänissä ei ollut suuri. 1860-luvun alun ohrasatdot olivat lähes poikkeuksetta alle 50 000 tynnyrin. Vuonna 1867 jäätettiin kuitenkin

⁶⁹⁴ Ks. kuvio 13 & liite 3.

⁶⁹⁵ Ks. liite 5.

⁶⁹⁶ Vrt. liite 4h. ja liite 5.

reilusti alle 30 000 tynnyriin.⁶⁹⁷ Myös ohrasta Uudenmaan läänin kruununvoudit odottivat pääosin keskinkertaista satoa ja arviot näyttäytyvät samansuuntaisina kuin vuonna 1865, vaikkakin vuotta 1866 heikompina.⁶⁹⁸ Tämänkin viljalajin kohdalla jouduttiin kuitenkin pettymään, sillä syksyllä kerätty sato jäi reilusti kumpaakin edeltävää vuotta huonommaksi.⁶⁹⁹ Uudenmaan läänin kuvernööri muistutti kuitenkin jo kesän ensimmäisessä vuodentulokertomuksessaan syysateiden uhkasta kypsymässä oleville kevätiljoille,⁷⁰⁰ joten aivan yllätyksenä keho sato ei tullut. Uudenmaan läänin virallinen informaatio näyttäytyy turhan optimistisena, niin ohran kuin rukiin osalta. Tässäkään läänissä epävakaa sää vuoden sadolle aiheuttamat tuhot eivät kuitenkaan tulleet yllätyksenä.

8.9 Yhteenveto läänien informaatiosta

Raimo Savolaisen mukaan Snellmanilla oli kuvernöörin antamien satotietojen pohjalta jopa syytä optimismiin kesällä 1867.⁷⁰¹ Savolaisen näkemys näyttää kuvernöörin vuodentulokertomusten ja kruununvoudtien keräämien tietojen valossa jokseenkin osuvalta. Kruununvoudtien arviot rukiin ja ohran sadosta vuonna 1867 ovat kesän 1. ja 2. vuodentulokertomuksessa pääsääntöisesti optimistisempia kuin elonkorjuun jälkeen lähetetyssä kolmannessa kertomuksessa. Etenkin elokuussa lähetetty 2. kertomus oli useassa läänissä turhan optimistinen niin rukiin kuin ohran osalta.⁷⁰² Toisin kuin Snellman arveli,⁷⁰³ kruununvoudeilla ei ainakaan vuonna 1867 näyttäisi olleen taipumusta arvioida satoa alakanttiin.

On kuitenkin huomioitava, että vaikka kruununvoudtien ja kuvernöörin ennusteet olivat pääsääntöisesti hieman liian optimistisia, aivan väärään ne eivät osuneet. Täydellisiä arviot eivät olleet aiempinakaan vuosina. Vuonna 1867 kruununvoudit eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ennakoineet katovuotta, mutta rukiin osalta odotettiin kuitenkin useimmin vain keskivertoa tai sitä huonompaa satoa. Kun verrataan vuoden 1867 1. ja 2. kertomuksen arvioita vastaaviin tietoihin vuodelta 1866 on selvää, että ruissa-

---

⁶⁹⁷ Ks. liite 5.

⁶⁹⁸ Ks. liite 4h.

⁶⁹⁹ Ks. liite 5.

⁷⁰⁰ Uudenmaan läänin kuvernöörin 1. kertomus vuosikasvun laadusta. Suomalainen Virallinen Lehti 26.7.1867.

⁷⁰¹ Savolainen 2006, 782.

⁷⁰² Ks. liite 4.

⁷⁰³ Muutamia sanoja yleisön rauhoittamiseksi. Snellman KT 21, 424.

dosta odotettiin edellisvuotta heikompa. Ohrasta puolestaan enteiltiin vuonna 1867 pääosin keskinkertaista ja muutamien paikoin jopa hyvää satoa, mutta kaikki kuvernöörit muistivat mainita epävakaa ja kylmän sään tai syyshallojen uhkan etenkin kevätiljoille.

Saatavilla olleen tiedon lisäksi näyttää relevantilta myös kysymys siitä, mitä haluttiin tietää. Oulun läänin kuvernööri Alfthanin mukaan keisarillinen senaatti oli ohjeistanut, että ”ei saa pyytää kuin tarvittaisiin, vaan vain sen verran kuin voitaisiin mahdollisesti saada”.⁷⁰⁴ Voidaankin perustellusti esittää kysymys siitä, missä määrin kuvernöörien ja kruununvoutien arviot vastasivat todellista tilannetta ja missä määrin arvioissa näkyi pyrkimys miellyttää ylempiä hallintoportaita. Lehtimiehenä uraa tehnyt Snellman suhtautui varsin ylimielisesti myös sanomalehtien välittämään tietoon niin yleistä hätää kuin vuodentuloa koskien. Lehdistön tarjoama informaatio olisikin voinut tarjota hallinnolle tärkeää lisäinformaatiota tilanteen arvioimiseksi. Lisäinformaatiota tarjosi myös viljan hintakehitys kesällä 1867, johon perehdyn seuraavassa alaluvussa.

8.10 Hintainformaatio

Viljan hinnannousu voidaan nähdä yhtenä varoitusmerkkinä uhkaavasta elintarviketilasta. Viljan hinnan nousu kesällä ennen uutta satoa on varsin tavanomaista, mutta tavallisina vuosina elonkorjuuta seuraa edullisemmän viljan hinnan kausi. Syksyllä 1867 viljan hinta nousi nopeasti, eikä sadonkorjuuta normaalisti seuraavaa muutaman kuukauden kestävää halvempien hintojen kautta tullut lainkaan.⁷⁰⁵ Olisiko päättäjien pitänyt ennakoida syksyn korkeat viljahinnat jo kesällä 1867?

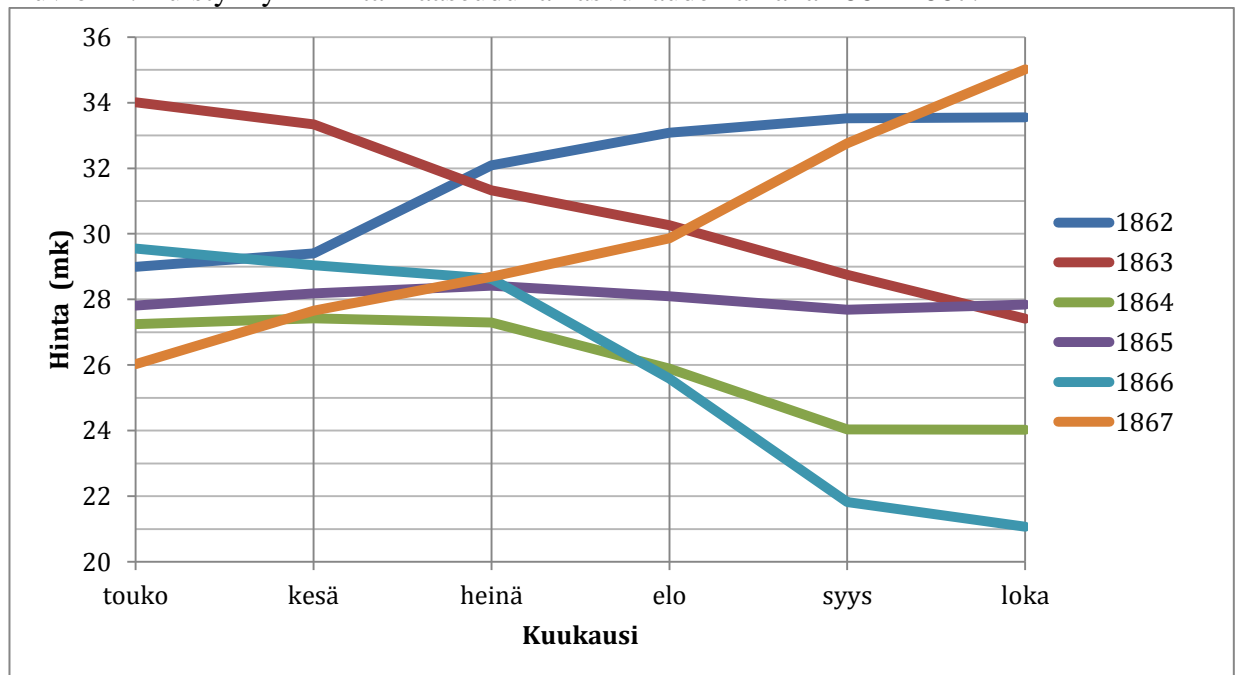
Suomen vähäisen kaupungistumisen ja rukiin keskeisen merkityksen vuoksi parhaan kuvan hintakehityksestä tarjoavat rukiin hinnan muutokset maaseudulla. Koska oman tutkielmani kannalta keskeisessä osassa on kesän 1867 tietotaso, keskityn aluksi rukiin hintakehitykseen kasvukauden aikana. Kuviossa 14. on kuvattu rukiin hinnan kehitystä Suomen maaseudulla kasvukauden aikana vuosina 1862–1867. On huomattavissa, että vuoden 1867 toukokuussa rukiin hinta oli edellisvuosiin verrattuna varsin alhaisella tasolla. Kesän aikana hinta kuitenkin nousi niin paljon, että lokakuussa 1867 rukiin

⁷⁰⁴ Oulun lääni kuvernööri Alfthan Snellmanille 16.4.1868. Snellman KT 22, 401.

⁷⁰⁵ Ikonen 1988, 75.

hinta oli noussut vuosikymmenen korkeimmalle tasolle.⁷⁰⁶

Kuvio 14. Ruistynnyrin hinta maaseudulla kasvukauden aikana 1862–1867.

Lähde: Pitkänen 1993, 148-149; Ks. liite 8.

Kuviosta on nähtävissä, että vuosina 1863, 1864 ja 1866 rukiin hinta laski kesän mittaan ja erityisesti elonkorjuun jälkeen. Kyseisinä vuosina rukiin sato olikin suurissa osissa maata vähintään keskinkertainen. Mielenkiintoisen vertailukohtan vuoden 1867 hinnoille tarjoavat vuodet 1862 ja 1865, jotka olivat myös katovuosia suuressa osassa maata. Vuonna 1865 rukiin hinnassa ei tapahtunut suuria muutoksia kesän aikana, mutta myös vuonna 1862 rukiin hinta nousi voimakkaasti kesän aikana.⁷⁰⁷

Kun verrataan heinä- ja elokuun hintoja keskenään, on huomattavissa, että muina 1860-luvun vuosina hintataso laski heinä- ja elokuun välillä, mutta vuosina 1862 ja 1867 ruistynnyrin keskihinta oli elokuussa heinäkuun hintatasoa noin markan verran korkeammalla. Elokuussa 1867 rukiin keskihinta Suomen maaseudulla nousikin ohitse kolmen edellisen vuoden vastaavista luvuista ja lähes samalle tasolle vuoden 1863 elokuun kanssa. Vain edellisenä pahana katovuonna 1862 hinta oli elokuussa ollut merkittävästi vuoden 1867 tasoa korkeammalla. Osaltaan ilmiötä varmasti selittää se, että vuonna 1867 satoa ei korjattu vielä elokuussa. Syyskuussa rukiin hinta kuitenkin jatkoi nousuaan ja nousi jo hyvin lähelle vuoden 1862 tasoa. Varsinainen käännekohta

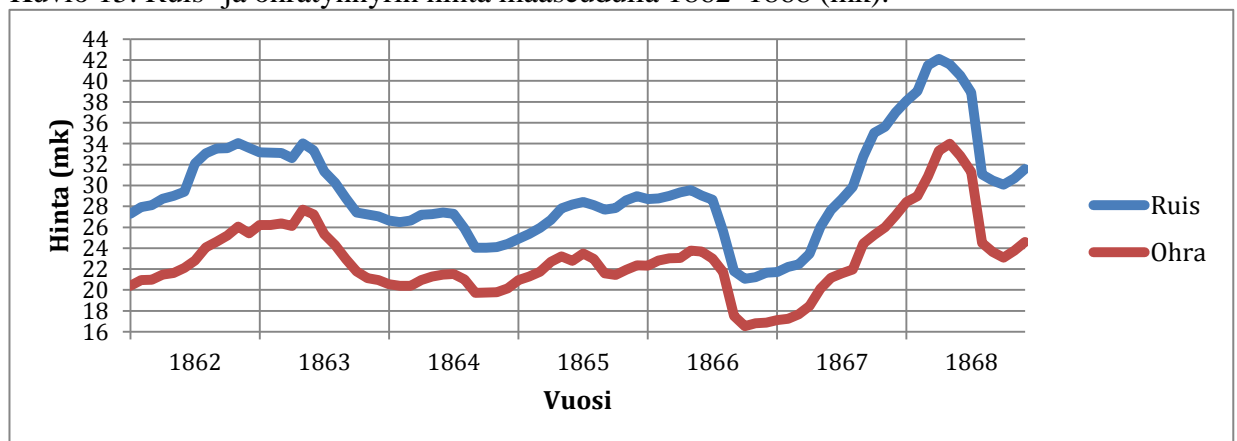
⁷⁰⁶ Ks. kuvio 14.

⁷⁰⁷ Ks. kuvio 14.

rukiin hintakehityksessä tapahtui kuitenkin vasta lokakuussa 1867, jolloin hinta nousi vuosikymmenen korkeimpiin lukemiin.⁷⁰⁸ Absoluuttisten hintojen osalta hälyttävän korkea taso saavutettiin niin myöhäisessä vaiheessa, että siitä ei juurikaan ollut apua tilanteen ennakoimisessa, etenkin kun otetaan huomioon tiedonkulun viive.

Absoluuttisen hintamuutoksen lisäksi on kuitenkin tärkeää tarkastella myös hintojen suhteellista muutosta. Cormac Ó Gráda on tutkinut rukiin hintakehitystä Oulun, Kuopion, Vaasan, Mikkelin ja Uudenmaan lääneissä syyskuusta 1867 kesäkuuhun 1868 ja verrannut hinnanmuutosta sekä nälkävuosia edeltävään, että niiden jälkeiseen aikaan.⁷⁰⁹ Vaikka hintakehityksessä oli muinakin vuosina suurehkoja vuosittaisia vaihteluita, hinnan nousu oli talvella 1867–1868 huomattavasti tavanomaista nopeampaa kaikissa tutkituissa lääneissä.⁷¹⁰ Oman tutkielmani kannalta talven hintakehitys ei ole kovinkaan keskeisessä roolissa. Suhteellisen hinnanmuutoksen tarkastelu voidaan kuitenkin laajentaa myös kesään 1867. Tällöin onkin huomattavissa, että niin rukiin kuin ohrankin hinnan nousu alkoi jo vuoden 1866 lopussa ja kiihtyi vuoden 1867 alussa. Kuviota 15 tarkastellessa nähdään että viljan hintakehitys ei sittenkään kääntynyt voimakkaaseen nousuun vuoden 1867 elonkorjuun jälkeen, vaan jatkoi jo keväällä alkanutta nousuaan.⁷¹¹

Kuvio 15. Ruis- ja ohratynnyrin hinta maaseudulla 1862–1868 (mk).

Lähde: Pitkänen 1993, 148-149; Ks. liite 8.

Suomen hintojen lisäksi tilanteeseen vaikuttivat luonnollisesti myös hinnat lähiseu-

⁷⁰⁸ Ks. Kuvio 14.

⁷⁰⁹ Ó Gráda 2002, 19.

⁷¹⁰ Ó Gráda 2002, taulukko 7.

⁷¹¹ Ks. kuvio 15.

duilla, etenkin niillä alueilla, joilta viljan tuonti oli tavanomaisesti suurinta. Alpo Virtanen on arvioinut, että valtiovarainoimituskunnassa ilmeisesti odotettiin viljanhintojen Pietarissa laskevan sadonkorjuun jälkeen, mutta näin ei tapahtunut, vaan hinnat olivat syyskuussa heinäkuutakin korkeammat.⁷¹² Kato ja hintojen nousu Suomea ympäröivillä alueilla tuskin kuitenkaan tuli hallituksellekaan täytenä yllätyksenä, sillä lehdistössä aiheesta kirjoiteltiin jo elokuussa:

Venäjältä, josta nyt viedään viimeisetkin elovarat ulkomaille, nousee jyvän hinnat nousemistaan, ja tämän vuodenki tulosta ei ole sieltä vielä missä tietoja. Franskanmaalla ja kukatiesi miten monessa muussakin valtakunnassa odotetaan katovuotta, josta ymmärrettävästi elon saalis täst'edes käy yhä vaikiammaks – – Soisimme vaan, että hallitus nyt, jos koskaan, asian edesauttamiseksi, ei säästäisi varojansa; sillä muutaman tuhat-markan säästö voi tässä tuottaa miljoonain vahingon.⁷¹³

Yhteenvetona kesän 1867 hintainformaatiosta voidaan todeta, että absoluuttiset hinnat eivät antaneet aiheita huoleen ennen syksyä, etenkin kun otetaan huomioon, että hintainformaatio saavutti valtiovarainoimituskunnan pienellä viiveellä. Vaikka viljan hinta oli nimellisesti alhainen, oli se kuitenkin jo kesällä 1867 korkea suhteessa esimerkiksi tervan hintaan, mikä vaikeutti tilannetta ainakin Oulun läänissä.⁷¹⁴ Kesän 1867 kontekstissa keskeisempi lieneekin suhteellisten viljan hintojen kehitys ja tässä tarkastelussa myös kesän hintainformaatio näyttää huomattavasti huolestuttavammalta. Koska sato-odotukset näyttivät huonoilta niin Suomessa kuin ympäröivilläkin alueilla, ei myöskään hintojen lasku sadon myötä näyttäytynyt kovinkaan realistisena vaihtoehtona.

⁷¹² Virtanen 1957, 43; Ikonen 1988, 67.

⁷¹³ Hallitustoimia. Oulun Wiikko-Sanomia 10.8.1867.

⁷¹⁴ Ks. Oulun läänin kuvernööri Alfthan Snellmanille 13.7.1867. Snellman KT 22, 137.

9 Tiedon, tahdon vai resurssien puutetta?

Stephen Devereux'n mukaan epäonnistumista nälänhätien ehkäisemisessä selittävät puutteelliset tiedot ongelmien laadusta, byrokraattinen jäykkyys sekä kapasiteetin tai poliittisen tahdon puute.⁷¹⁵ Suomen syksyn 1867 elintarvikekriisin taustalta näyttäisi löytyvän merkkejä kaikista mainituista tekijöistä – kyse oli niin tiedon, tahdon kuin resurssienkin puutteesta.

Aiempi tutkimus on nostanut taloudellisten resurssien puutteen merkittäväksi selittäjäksi vuosien 1867–1868 nälkäkriisin taustalla. On selvää, että taloudelliset voimavarat nälkäkriisin ehkäisemiseksi olivat huonot 1860-luvun Suomessa. Vuosituhannen vaihteen kehitystaloustieteellinen tutkimus on kuitenkin korostanut taloudellisten resurssien ulkopuolisia selittäjiä. Taloudellinen kurjuus ei aina johda nälänhätään ja Suomenkin tapauksessa pelkkä taloudentilan tutkiminen johtaa liian yksinkertaisiin ratkaisuihin. Vaikka 1860-luvun Suomessa oli selkeästi puutetta taloudellisista resursseista, pelkkään talouteen keskittyminen häivyttää politiikan merkitystä ja luo vääristynyttä kuvaa epäpoliittisesta menneisyydestä.

Valtiovarainoimituskunnan päällikkö Snellmanin apupolitiikan ohjenuorana kesällä 1867 oli pidättäytyminen vastikkeettoman avun antamisesta sekä ulkomaisen lainan otosta. Kansaa kannustettiin omatoimisuuteen ja säästäväisyyteen. Kesällä 1867 hätäapupolitiikka keskittyi hätäravinnon keräämisen organisointiin sekä omatoimisen käsityötoiminnan kehittämiseen. Näiden apumuotojen ongelmat olivat kuitenkin nähtävissä jo hyvissä ajoin kesällä 1867 ja apupolitiikan motiivina olikin mahdollisesti pikemmin kansan rauhoittelu kuin todellinen auttaminen. Hallinnon keskinäisessä ajatusten vaihdossa ajatus uhkaavasta katastrofista nousee jo kesällä 1867 esiin aivan eri tavalla kuin Snellmanin julkaistuissa teksteissä.

Snellman ei kuitenkaan ollut yksin ajatuksineen liiallisen avun turmelevasta vaikutuksesta. 1800-luvun puolivälissä suomalaisessa keskustelussa oli yleisesti vallalla ajatus siitä, että köyhät olivat itse vastuussa tilanteestaan. Työkykyisen avustamisen nähtiin ylläpitävän niitä ominaisuuksia, jotka aiheuttivat köyhyyden.⁷¹⁶ Aiempi tutkimus on nostanut esiin myös sen, että 1860-luvun suomalainen yhteiskunta salli eriarvoisuuden

⁷¹⁵ Devereux 2000, 27.

⁷¹⁶ Pulma 1994, 58.

toisella tavalla kuin 1900-luvun lopun hyvinvointiyhteiskunta. Koettelemukset nähtiin välttämättömänä puhdistautumisrituaalina, johon julkisen vallan toimin ei ollut mahdollista tai edes tarpeellista puuttua.⁷¹⁷ 1860-luvun epädemokraattinen hallinto puolestaan mahdollisti tilanteen, jossa yhteiskunnan yläluokan ja valtaapitävien arvomaailman oli mahdollista muovata kaikkia suomalaisia koskettava politiikka. Aputoimien epäonnistumisen taustalla olivat paitsi yksittäiset päätökset, myös laajemmat yhteiskunnalliset rakenteet. J.V. Snellman oli valtiovaraintoimituskunnan päällikkönä keskeinen vastuunkantaja, mutta hänen tiukka apupolitiikan linjansa sai tukea myös muilta tahoilta.

Keskeinen tekijä 1860-luvun kriisin kontekstissa oli poliittisen vastavoiman puute suhteessa hallintoon. Lehdistössä raportoitiin ahkerasti uhkaavasta hädästä, mutta niin suomen- kuin ruotsinkielinenkään lehdistö ei aktiivisesti noussut vaatimaan valtion vastuunottoa. Lehdistön vapautta rajoitti toukokuun 1867 lopussa voimaan astunut sensuurilainsäädäntö. Koska lehtiä lukeva kansan osuus oli Suomessa 1860-luvulla hyvin pieni, on todennäköistä, että sensuuria enemmän lehdistön merkitystä kavensivat sosiaaliset ja taloudelliset rajoitukset. Lehdistö ei kokenut köyhien asiaa omakseen ja todellisia soraääniä tulisikin mahdollisesti etsiä muistitietoaineistosta. Vaikka 1860-luvulla köyhällä kansanosalla ei ollut valmiuksia nousta poliittiseen vastarintaan, näyttäisi ajatus Suomen 1860-luvun elintarvikekriisistä epäpoliittisena kriisinä kuvastavan näkemystä, jota aikakauden vallanpitäjät halusivat ylläpitää. Keskeisten päättäjien toimien taustalla vaikuttivat hyvin voimakkaat poliittiset näkemykset, eivätkä kriisin seurauksetkaan aivan epäpoliittisia olleet, joutuihan Snellman eroamaan valtiovaraintoimituskunnan päällikön virastaan keväällä 1868.

Myös päättäjien tietotaso vuonna 1867 oli jossain määrin puutteellinen. Kuvernöörien senaattiin lähettämät raportit koskien vuosikasvun laatua eivät antaneet odottaa hyvää vuodontuloa, mutta elokuussa lähetettyjen kertomusten lievä optimistisuus mahdollisesti osin johti ylempiä päättäjiä harhaan. Kuvernöörien raportointiin saattoi kuitenkin vaikuttaa myös pyrkimys ylempien hallinnonportaiden suosioon, sillä ainakaan Snellman ei suhtautunut suopeasti jatkuviin apupyyntöihin. Snellmanilla olisi myös ollut mahdollisuudet parempaan tietotasoon mikäli hän olisi pitänyt korvansa auki lehdistön hätähuudoille. 1860-luvulla myös lennättimen käyttö tarjosi huomattavasti vuosikymmenen alkupuoliskoa paremmat mahdollisuudet nälänhädän torjuntaan. Vuonna 1867 tätäkään

---

⁷¹⁷ Kuusterä 1987, 54.

keinoa ei hyödynnetty yhtä tehokkaasti kuin viisi vuotta aiemmin edellisen pahan kato-
vuoden iskiessä. Näyttäisikin siltä, että kyse ei ollut ainoastaan tiedon puutteesta, vaan
myös siitä, että ei tahdottu tietää.

Mielenkiintoisen kysymyksen muodostaa myös Suomen asema osana Venäjää. 1800-
luvun alkupuoliskolla suomalaisia oli avustettu keisarin määräyksestä varsin
avokätisestikin, ainakin silloin kun se oli suurpoliittisen tilanteen kannalta kannat-
tavaa.⁷¹⁸ 1860-luvulla Suomella oli kuitenkin jo oma talouspolitiikkansa ja se oli tässä
suhteessa itse vastuussa aputoimista. Byrokratian eri portaiden välinen jäykkyys ja
mahdollisesti myös suomalaisten päättäjien halu kasvattaa Suomen taloudellista asemaa
ja vaikutusvaltaa voivat osaltaan selittää haluttomuutta uhrata resursseja hädänalaisten
auttamiseen, oltiinhan emämaassa pääsääntöisesti tyytyväisiä, mikäli Suomi ei
aiheuttanut taloudellisia rasituksia.⁷¹⁹ Koska vastuu aputoimista oli ensisijaisesti
suomalaisilla päättäjillä, on hyvin ymmärrettävää, että suomalaisessa historian-
kirjoituksessa 1860-luvun kriisi on saanut varsin erilaisen merkityksen kuin 1840-luvun
nälänhätä Irlannissa, jossa emämaa Iso-Britannia oli vastuussa harjoitetusta talous- ja
apupolitiikasta.

Useimmat nälänhädät kypsyvät pitkän ajan kuluessa⁷²⁰ ja näin näyttäisi tapahtuneen
myös Suomessa 1860-luvulla. Tästä huolimatta reagointi oli hidasta. Suomen tapauk-
sessa nouseekin esiin nykyäänkin hyvin yleinen ilmiö. Vaikka tieto uhkaavasta elintar-
vikekriisistä on saatavilla jo ajoissa, ei tämä takaa sitä, että joku siihen reagoisi.⁷²¹ Vil-
jan tuonnin epäonnistumisen taustalla syksyllä 1867 vaikuttikin ennen kaikkea liian
myöhäinen reagointi, johon suurin syy oli valittu politiikka.

---

⁷¹⁸ Turpeinen 1991, 30 & 57.

⁷¹⁹ Kuusterä 1999, 71.

⁷²⁰ Devereux 2000, 27.

⁷²¹ Weiss 2000, 122.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA)

    Senaatin arkisto

        Senaatin talousosasto

            Kirjediaarit v.1865–1867 (sto kd)

        Valtiovaraintoimituskunnan arkisto

            Katovuosia koskevat asiakirjat 1825–1903

            Kirjediaarit I osasto v.1865–1867

            Kirjekonseptit I osasto v. 1867

            Sähkösanomat v.1862–1868

    Valtiosihteerinviraston arkisto (VSV)

        Kuvernöörien kertomukset

Sanomalehdet:

Borgåbladet 1865.

Finlands Allmänna Tidning (FAT) 1867.

Helsingfors Dagblad 1867.

Hufvudstadsbladet 1867.

Hämäläinen 1867.

Ilmarinen 1867.

Kirjallinen Kuukausilehti 1867–1868.

Oulun Wiikko-Sanomia 1867.

Suomalainen Wirallinen Lehti (SWL) 1867.

Tampereen Sanomat 1867.

Tapio 1867.

Tähti 1867.

Uusi Suometar 1877.

Wiborgs Tidning 1867.

Painetut lähteet:

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 8): J.V Snellmanin kootut teokset 8. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 14): J.V Snellmanin kootut teokset 14. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 19): J.V Snellmanin kootut teokset 19. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 20): J.V Snellmanin kootut teokset 20. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 21): J.V Snellmanin kootut teokset 21. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Snellman, Johan Vilhelm (Snellman KT 22): J.V Snellmanin kootut teokset 22. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Suomenmaan virallinen tilasto II. Yhteenveto kuvernöörien viisivuotis-kertomuksista vuosilta 1861–1865. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1868. (SVT II:1)

Suomenmaan virallinen tilasto II. Toinen jakso. Katsaus Suomen taloudelliseen tilaan vuosina 1866–1870. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1875. (SVT II:2)

Suomenmaan virallinen tilasto VI. Väkiluvun tilastoa. Ensimmäinen vihko. Suomen väestö joulukuun 31 p. 1865. Keisarillisen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1870. (SVT VI:1)

Suomenmaan virallinen tilasto VI. Väkiluvun-tilastoa. Toinen vihko. Syntyneet, vihityt ja kuolleet vuosina 1865–1868 ynnä katsahdus väkiluvun muutoksiin vuodesta 1812 lähtien. Keisarillisen Senatin kirjapaino, Helsinki 1871. (SVT VI:2)

Suomenmaan virallinen tilasto VI. Väkiluvun-tilastoa. 29. Pääpiirteet Suomen väestötilastosta vuosina 1750–1890. I. Väestön tila. Keisarillisen senaatin kirjapaino, Helsinki 1899. (SVT VI:29)

Tutkimuskirjallisuus:

Alapuro, Risto (Alapuro 1980): Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Valkonen, Tapani & Alapuro, Risto & Ales-talo, Matti & Jallinoja, Riitta & Sandlund, Tom: *Suomalaiset – Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY, Helsinki 1980.

Alapuro, Risto (Alapuro1999): Valta ja valtio. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.): *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1999.

Arnold, David (Arnold 1988): *Famine. Social Crisis and Historical Change*. Basil Blackwell, Oxford & New York 1988.

Arola, Mika (Arola 2006): *Foreign capital and Finland. Central government's first reliance on international financial markets, 1862–1938*. Suomen Pankki, Helsinki 2006.

Bengtsson, Tommy & Fridlizijs, Gunnar & Ohlsson, Rolf (Bengtsson ym. 1984): *Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Almquist and Wiksell International, Stockholm 1984.

Devereux, Stephen (Devereux 2000): *Famine in the twentieth century*. IDS working paper 105. Institute of Development studies, University of Sussex 2000.
<http://www.ieham.org/html/docs/Famine%20in%20the%20Twentieth%20Century%20Devereaux.pdf>. Viitattu 18.2.2013.

Devereux, Stephen (toim.) (Devereux 2007a): *The New Famines, Why famines persist in an era of globalization*. Routledge, London and New York 2007.

- Devereux, Stephen (Devereux 2007b): Introduction: from 'old famines' to 'new famines'. Teoksessa Devereux, Stephen (toim.): *The New Famines, Why famines persist in an era of globalization*. Routledge, London and New York 2007.
- de Waal, Alexander (de Waal 1989): *Famine that kills. Darfur, Sudan, 1984–1985*. Oxford studies in African affairs. Clarendon Press, Oxford 1989.
- Edkins, Jenny (Edkins 2007): The criminalization of mass starvations: from natural disaster to crime against humanity. Teoksessa: Devereux, Stephen (toim.): *The New Famines, Why famines persist in an era of globalization*. Routledge, London and New York 2007.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha (Eskola & Suoranta 2000): *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 2. painos. Vastapaino, Tampere 2000.
- Grotenfelt, Gösta (Grotenfelt 1898): *Vårt jordbruk under nödåren 1867 och 1868*. Finskt Tidskrift 6/1898.
- Haapala, Pertti (toim.) (Haapala 1999): *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1999.
- Habermas, Jürgen (Habermas 2004 [1990]): *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. (Alkup. *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Suom. Veikko Pietilä). Vastapaino, Tampere 2004.
- Heikkinen, Sakari & Heinonen, Visa & Kuusterä, Antti & Pekkarinen, Jukka (Heikkinen ym. 2000): *The History of Finnish Economic Thought 1809–1917*. Societas Scientiarum Fennica. Tammisaari 2000.
- Heikkinen, Sakari & Kuusterä, Antti (Heikkinen & Kuusterä 2007): Virkakoneiston ratat ja talouden pyörät. Suomalaisen talouspolitiikan alku (1809–1860). Teoksessa Heinonen, Visa & Jäntti, Markus & Vartiainen, Juhana (toim.): *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio – juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Raportteja 11, Palkansaajien tutkimuslaitos, Helsinki 2007.
- Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo (Heikkinen & Tiihonen 2009): *Valtionrakentaja. Valtiovarainministeriön historia 1*. Edita, Helsinki 2009.
- Heinonen, Visa & Jäntti, Markus & Vartiainen, Juhana (toim.) (Heinonen ym. 2007): *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio – juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Raportteja 11, Palkansaajien tutkimuslaitos, Helsinki 2007.
- Heiskala, Risto (Heiskala 2009): Karl Polanyi, Suuri murros ja substantivistinen talousantropologia. Teoksessa Polanyi, Carl: *Suuri murros. Aikakautemme taloudelliset ja poliittiset juuret*. (Alkup. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Suom. Natasha Vilokkinen). Vastapaino, Tampere 2009.
- Hjerppe, Riitta (Hjerppe 1988): *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Kasvututkimuksia XIII. Suomen Pankki 1988.

Huovinmaa, Kai (toim.) (Huovinmaa 1981): *J.V Snellman ja nykyaika. Kirjoituksia ja esitelmää J.V Snellmanin ajallemme jättämästä henkisestä perinnöstä*. Suomalaisuuden liitto, Helsinki 1981.

Häkkinen, Antti (Häkkinen 1987): Nälkävuosien sosiaalinen protesti. Teoksessa: Pitkänen, Kari (toim.): *Nälkä, talous ja kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos sekä Suomen Akatemian tutkimushanke ”1860-luvun suuret nälkävuodet”, Helsinki 1987.

Häkkinen, Antti (Häkkinen 1991a): ”Kuolema tulee jäkäläleiwästä!” Hätäravinto, jäkäläleipävalistus ja sen vastaanotto. Teoksessa Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Häkkinen, Antti (Häkkinen 1991b): Kovat ajat ja sosiaaliset suhteet ”Pernaan lapuan tie tehtiin jauhonaalooilla nälkävuosina” – Hätäaputyöt: epäonnistuiko valtiolta? Teoksessa Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Häkkinen, Antti (toim.) (Häkkinen 1992a): *Just a Sack of Potatoes? Crisis Experience in European Societies, Past and Present*. Studia Historica 44. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992.

Häkkinen, Antti (Häkkinen 1992b): On Attitudes and Living Strategies in the Finnish Countryside in the Years of Famine 1867–1868. Teoksessa Häkkinen, Antti (toim.): *Just a Sack of Potatoes? Crisis Experience in European Societies, Past and Present*. Studia Historica 44. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1992.

Häkkinen, Antti (Häkkinen 1999): Nälkä, valta ja kylä 1967–68. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.): *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1999.

Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu (Häkkinen ym. 1989): *1860-luvun suuret nälkävuodet. Tutkimus eri väestöryhmien mielialoista ja toimintamalleista*. Loppuraportti. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian tiedonantaja N:o 21., Helsinki 1989.

Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu (Häkkinen ym. 1991): *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Ikonen, Vappu (Ikonen 1988): *Viljavajauksen synty Suomessa syksyllä 1867 – esimerkkinä oululaisen kauppahuone J.W Snellman G:sonin toiminta*. Pro gradu -tutkielma. Talous- ja sosiaalhistorian laitos, Helsingin yliopisto 1988.

Ikonen, Vappu (Ikonen 1991a): Kyse oli ennen kaikkea leivästä ”On syöty kaikkea, joka vain on ollut kiveä pehmeämpää” - Ravintokysymys 1860-luvulla. Teoksessa Häkki-

nen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten Suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Ikonen, Vappu (Ikonen 1991b): ”Tervaa...vastaan saatiin Oulun kauppiailta ennakkona viljaa, suolaa ja muutakin” – Kauppahuoneiden rooli hätäaikana. Teoksessa Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten Suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (Jaakkola ym. 1994): *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994.

Johanson, V.F (Johanson 1924): *Finlands agrarpolitiska historia 1. En skildring av det finländska lantbrukets ekonomiska betingelser. Från 1600-talet till år 1870*. Lantbruksvetenskapliga samfundets i Finland meddelanden, häfte N:o 13. Helsingfors 1924.

Joustela, Kauko E. (Joustela 1963): *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65*. Historiallisia tutkimuksia LXII. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1963.

Jussila, Osmo (Jussila 1987): *Maakunnasta valtioksi – Suomen valtion synty*. WSOY, Helsinki 1987.

Jussila, Osmo (Jussila 1996): Kenraalikuvernööri, ministerivaltiosihtööri ja senaatti. Teoksessa: *Suomen keskushallinnon historia 1809–1906*. Hallintohistoriakomitea. Valtioneuvoston kanslia ja Edita, Helsinki 1996.

Jussila, Osmo (Jussila 2004): *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*. WSOY, Helsinki 2004.

Jutikkala, Eino (Jutikkala 2003): Nälkävuosi 1867–1868. Teoksessa Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.): *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Jutikkala, Eino & Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik (Jutikkala ym. 2003): *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1980.

Kannisto, Harry (Kannisto 1986): *Nälkävuodet 1860-luvulla: Menneisyyden kuvauksen piirteitä viime vuosisadalta nykyaikaan*. Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Skandinavian historia, Helsingin yliopisto 1986.

Kaukiainen, Yrjö (Kaukiainen 1980): Kehitysmaa-Suomi. Teoksessa: Jutikkala, Eino & Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik: *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1980.

Kaukiainen, Yrjö (Kaukiainen 1984): Harvest fluctuations and mortality in agrarian Finland. Teoksessa Bengtsson, Tommy & Fridlitzius, Gunnar & Ohlsson, Rolf: *Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Almquist and Wiksell International, Stockholm 1984.

Kauranen, Kaisa (Kauranen 1999): *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 204. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.

Kekkonen, Jukka (Kekkonen 1987): *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 172. Vammala 1987.

Klinge, Matti (Klinge 1994): *Porvariston nousu*. Otava, Helsinki 1994.

Korhonen, Teppo (Korhonen 2004): *Muuttuva maaseutu – Historiallinen maatalous*. Verkko-opetuspaketti. <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/index.htm>. Kansatiede, Helsingin yliopisto, 2004. Viitattu 19.2.2013.

Kuujo, E (Kuujo 1948): *Suomen kuvernöörien kertomukset läänien tilasta Venäjän valtan aikana*. Kansallisarkisto 1948.

Kuusterä, Antti (Kuusterä 1987): 1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka. Teoksessa Pitkänen, Kari (toim.): *Nälkä, Talous, Kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos sekä Suomen Akatemian tutkimushanke ”1860-luvun suuret nälkävuodet”. Helsinki 1987.

Kuusterä, Antti (Kuusterä 1989): *Valtion sijoitustoiminta pääomamarkkinoiden murreksessa 1859–1913*. Historiallisia tutkimuksia 149. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1989.

Kuusterä, Antti (Kuusterä 1990): Liberalismia vai kameralismia – Suomen talouspolitiikka 1800-luvun jälkipuoliskolla. *Historiallinen aikakauskirja 2/1990*. Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto, Helsinki 1990.

Kuusterä, Antti (Kuusterä 1999): Valtio, talous ja valtiontalous. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.): *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere 1999.

Kuusterä, Antti & Tarkka, Juha (Kuusterä & Tarkka 2011): *Suomen Pankki 200 vuotta. Keisarin kassasta keskuspankiksi*. Otava, Helsinki 2011.

Lakaniemi, Ilkka K. & Rotkirch, Anna & Stenius, Henrik (toim.) (Lakaniemi ym 1995): *“Liberalism”*. *Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Renvall Institute publications 7. Renvall Institute, University of Helsinki, Helsinki 1995.

Landgren, Lars (Landgren 1988): Kieli ja aate – politisoitua sanomalehdistö 1860–1889. Teoksessa Tommila, Päiviö (toim.): *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Lefgren, John (Lefgren 1974): Nälänhätä Suomessa 1867–68. *Historiallinen Aikakauskirja 3/1974*. Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto, Helsinki 1974.

Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12, Helsinki 1979.

Luoto, Reima T.A. (Luoto 1983): *Liberalismi – johtava valtioaate*. Studia liberalia 3. Kustannusosakeyhtiö Librum, Helsinki 1983.

Majaniemi, Ilmari (toim.) (Majaniemi 1960): *Maanviljelysoppi 1*. WSOY, Helsinki 1960.

Malthus, Thomas Robert (Malthus 1998 [1798]): *An Essay on the Principle of Population*. Electronic Scholarly Publishing Project 1998.
<http://129.237.201.53/books/malthus/population/malthus.pdf>. Viitattu 19.2.2013.

Marjomaa, R. & Nurmiainen, J. & Weiss, H (Marjomaa ym. 2000): *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 2000.

Meurman, Agathon (Meurman 1892): *Nälkävuodet 1860-luvulla*. Kansanvalistus-Seuran toimituksia 78. Helsinki 1892.

Myllyntaus, Timo (Myllyntaus 1980): Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860. Teoksessa Jutikkala, Eino & Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik (toim.): *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Tammi, Helsinki 1980.

Nevanlinna, E. (Nevanlinna 1907): *Suomen raha-asiat vuosina 1863–1904*. Otava, Helsinki 1907.

Nieminen, Hannu (Nieminen 2006): *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino, Tampere 2006.

Ó Gráda, Cormac (Ó Gráda 1999): *Black '47 and Beyond. The Great Irish Famine in History, Economy and Memory*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey 1999.

Ó Gráda, Cormac (Ó Gráda 2001): Markets and Famines: Evidence from Nineteenth Century Finland. *Economic Development and Cultural Change* Vol. 49, No. 3, April 2001.

Ó Gráda, Cormac (Ó Gráda 2002): *Adam Smith and Amartya Sen. Markets and Famines in pre-industrial Europe*. Working Paper series, WP02/18. Department of Economics, University College Dublin 2002.
<http://www.ucd.ie/economics/research/papers/2002/WP02.18.pdf>. Viitattu 19.2.2013.

Ó Gráda, Cormac (Ó Gráda 2009): *Famine. A Short History*. Princeton University Press. Princeton & Oxford 2009.

Olkkonen, Tuomo (Olkkonen 2003): Modernisoituva suuriruhtinaskunta. Teoksessa Zetterberg, Seppo (toim.): *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2003.

Pekkarinen, Anja (Pekkarinen, A. 1967): *Kenraalikuvernööri Nikolai Adlerberg ja suomalaiskansalliset pyrkimykset vuosina 1866–1881*. Pro gradu -tutkielma. Historiallis-kielitieteellinen laitos, Helsingin yliopisto 1967.

Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana (Pekkarinen & Vartiainen 1993): *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. WSOY, Helsinki 1993.

Peltonen, Matti (Peltonen 1983): *Liikenne Suomessa 1860–1913*. Kasvututkimuksia XI. Suomen Pankki, Helsinki 1983.

Peltonen, Matti (Peltonen 1987): Valtiollinen yö? Ajatuksia autonomian ajan alun valti-onrakentumisesta. Teoksessa Pitkänen, Kari: *Nälkä, Talous, Kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos sekä Suomen Akatemian tutkimushanke “1860-luvun suuret nälkävuodet”, Helsinki 1987.

Pessi, Yrjö (Pessi 1960): Suomen ilmasto ja sääolot. Teoksessa Majaniemi, Ilmari (toim.) *Maanviljelysoppi I*. WSOY, Helsinki 1960.

Pihkala, Erkki (Pihkala 1969): *Suomen ulkomaankauppa 1860–1917*. Kasvututkimuksia II. Suomen Pankin taloustieteellinen tutkimuslaitos, Helsinki 1969.

Pihkala, Erkki (Pihkala 1970): *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H. 113. Finska vetenskaps-societeten, Helsinki 1970.

Pihkala, Erkki (Pihkala 1977): *Valtion tulojen ja menojen rakenne 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Helsingin kauppakorkeakoulu, Helsinki 1977.

Pihkala, Erkki (Pihkala 1981a): J.V Snellman ja vuoden 1865 rahareformi. *Historiallinen aikakauskirja 4/1981*. Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto, Helsinki 1981.

Pihkala, Erkki (Pihkala 1981b): J.V Snellmanin taloudellisesta ajattelusta. Teoksessa Huovinmaa, Kai (toim.): *J.V Snellman ja nykyaika. Kirjoituksia ja esitelmää J.V Snellmanin ajallemme jättämästä henkisestä perinnöstä*. Suomalaisuuden liitto, Helsinki 1981.

Pitkänen, Kari (toim.) (Pitkänen 1987): *Nälkä, talous ja kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos sekä Suomen Akatemian tutkimushanke “1860-luvun suuret nälkävuodet”, Helsinki 1987.

Pitkänen, Kari (Pitkänen 1991): Kärsimysten ja ahdingon vuosikymmen – 1860-luvun yleiskuva. Teoksessa Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Pitkänen, Kari J. (Pitkänen 1993): *Deprivation and disease. Mortality during the great finnish famine of the 1960's*. Suomen Väestötieteen Yhdistyksen julkaisuja 14. Helsinki 1993.

Polanyi Carl (Polanyi 2009 [1944]): *Suuri murros. Aikakautemme taloudelliset ja poliittiset juuret*. (Alkup. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*, Suom. Natasha Vilokkinen). Vastapaino, Tampere 2009.

Pulma, Panu (Pulma 1994): *Vaivaisten valtakunta*. Teoksessa Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti: *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki 1994.

Rasila, Viljo (Rasila 1966): *Vuoden 1914 viljatulliasetus. Historiallinen arkisto 60*. Suomen Historiallinen Seura, Turun sanomalehti ja kirjapaino osakeyhtiö, Turku 1966.

Rasila, Viljo (Rasila 2003): *Suomalainen yhteiskunta 1865*. Teoksessa *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003

Rasila, Viljo & Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo Anneli (toim.) (Rasila ym. 2003): *Suomen maatalouden historia. Osa 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Rauhala, K.W. (Rauhala 1921): *Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. I–II*. Otava, Helsinki 1921.

Rein, T.H. (Rein 1981 [1899]): *Juhana Vilhelm Snellman II*. Otava, Helsinki 1981.

Ruutu, Martti (Ruutu 1980): *Kulttuurikehityksen yleislinjat*. Teoksessa Tommila, Päiviö & Reitala, Aimo & Kallio, Veikko (toim.): *Suomen kulttuurihistoria II*. WSOY, Porvoo 1980.

Saastamoinen, Kari (Saastamoinen 1998): *Eurooppalainen liberalismi. Etiikka, talous, politiikka*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 1998.

Savolainen, Raimo (Savolainen 1987): *J.V. Snellman ja nälkävuodet 1867–1868*. Pro gradu -tutkielma. Poliittinen historia, Helsingin yliopisto 1987.

Savolainen, Raimo (Savolainen 1989): *J.V. Snellman ja nälkävuodet 1867–1868*. Snellman instituutin C-sarja n:o 2. Kuopion kaupunginhallitus, Kuopio 1989.

Savolainen, Raimo (Savolainen 2005a): *J.V Snellman – rahauudistuksen toimeenpanija*. Teoksessa Snellman, Johan Vilhelm: *J.V. Snellmanin kootut teokset 21*. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Savolainen, Raimo (Savolainen 2005b): *J.V Snellman – suurten nälkävuosien kriisijohdaja*. Teoksessa Snellman, Johan Vilhelm: *J.V. Snellmanin kootut teokset 22*. Opetusministeriö, Helsinki 2005.

Savolainen, Raimo (Savolainen 2006): *Sivistyksen voimalla. J.V. Snellmanin elämä*. Edita, Helsinki 2006.

Sen, Amartya (Sen 1981): *Poverty and Famines*. Oxford University Press, Oxford & New York 1981.

Sen, Amartya (Sen 1999): *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford 1999.

Soikkanen, Hannu (Soikkanen 1991): ”Miekalla, nälällä ja rutolla” – kriisit historiassa. Teoksessa Häkkinen, Antti & Ikonen, Vappu & Pitkänen, Kari & Soikkanen, Hannu: *Kun halla nälän tuskan toi. Miten Suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. WSOY, Helsinki 1991.

Soininen, Arvo (Soininen 1966): *Pentti Viita – Maataloustuotanto Suomessa 1860–1960*. Kansantaloudellinen aikakauskirja 62. vuosikerta. Kansantaloudellinen yhdistys 1966.

Soininen, Arvo M. (Soininen 1974): *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1974.

Stenius, Henrik & Turunen, Ilkka (Stenius & Turunen 1995): Finnish Liberalism. Teoksessa: Lakaniemi, Ilkka K. & Rotkirch, Anna & Stenius, Henrik (toim.): *“Liberalism”. Seminars on Historical and Political Keywords in Northern Europe*. Renvall Institute publications 7. Renvall Institute, University of Helsinki, Helsinki 1995.

Suomalainen, Marja-Liisa (Suomalainen 1979): Sanomalehtien uutiskanavista 1860–1870-luvuilla. Teoksessa: *Lehdistöhistoriallisia tutkimuksia 1*. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja N:o 12, Helsinki 1979.

Svanberg, Ingvar & Nelson, Marie C. (Svanberg & Nelson 1992): Bone Meal Porridge, Lichen Soup, or Mushroom Bread: Acceptance or Rejection of Food Propaganda in Northern Sweden in the 1860's. Teoksessa: Häkkinen, Antti (toim.): *Just a Sack of Potatoes? Crisis Experience in European Societies, Past and Present*. Studia Historica 44. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1992.

Suomen kansallisbiografia 1. Studia Biographica 3:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Suomen kansallisbiografia 6. Studia Biographica 3:6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.

Suomen keskushallinnon historia 1809–1906. Hallintohistoriakomitea. Valtioneuvoston kanslia ja Edita, Helsinki 1996.

Tavastjerna (Tavastjerna 1991 [1891]): *Hårda tider*. Söderströms & C:o, Helsingfors 1991.

Tegengren, Jacob (Tegengren 1923): *Nödåren 1867–68. Några anteckningar från Vörå. Bothnia 2*. Hembygdsföreningen Svenska österbottningar i Helsingfors, Helsingfors 1923.

Tiihonen, Seppo & Tiihonen, Paula (Tiihonen & Tiihonen 1983): *Suomen hallintohistoria*. Julkaisusarja A, N:o 3. Valtion koulutuskeskus, Helsinki 1983.

Tiihonen, Seppo (Tiihonen 1996) *Hallinto ja kansalainen 1809–1917*. Teoksessa: *Suomen keskushallinnon historia 1809–1906*. Hallintohistoriakomitea. Valtioneuvoston kanslia ja Edita, Helsinki 1996.

Tommila Päiviö (Tommila 1982): *Taustasidonnaisuus ja maailmankuva – lehdistöhistorian tutkimusongelmia*. Suomen sanomalehdistön historia -projektin julkaisuja n:o 20. Helsinki 1982.

Tommila, Päiviö (Tommila 1984): *Oulun Wiikko-Sanomia 1829–1879. Oulun lehdistön alkutaival*. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva, Oulu 1984.

Tommila, Päiviö (toim.) (Tommila 1988a): *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Tommila, Päiviö (Tommila 1988b): *Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859*. Teoksessa Tommila Päiviö (toim.): *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Tommila, Päiviö & Reitala, Aimo & Kallio, Veikko (toim.) (Tommila ym. 1980): *Suomen kulttuurihistoria II*. WSOY, Porvoo 1980.

Torvinen, Taimi (Torvinen 1977): *Autonomian ajan senaatti*. Valtioneuvosto, Helsinki 1977.

Turpeinen, Oiva (Turpeinen 1986): *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. Historiallisia tutkimuksia 136. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1986.

Turpeinen, Oiva (Turpeinen 1991): *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808–1905*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 4. Vapokustannus, Helsinki 1991.

Tyynilä, Markku (Tyynilä 1991): *Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 5. Hallintohistoriakomitea ja Vapokustannus, Helsinki 1991.

Valkonen, Tapani & Alapuro, Risto & Alestalo, Matti & Jallinoja, Riitta & Sandlund, Tom (Valkonen ym. 1980): *Suomalaiset – Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. WSOY, Helsinki 1980.

Vattula, Kaarina (toim.) (Vattula 1983): *Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1983.

Valtionarkiston yleisopas II. Valtionarkisto 1966.

Viita, Pentti (Viita 1965): *Maataloustuotanto Suomessa 1860–1960*. Kasvututkimuksia I. Suomen Pankin taloustieteellinen tutkimuslaitos, Helsinki 1965.

Virtanen, Alpo (Virtanen 1957): *Senaatin vuoden 1867 kadon johdosta suorittamat ulkomaiset viljanhankinnat*. Pro gradu -tutkielma. Historian laitos, Helsingin yliopisto 1957.

Weiss, Holger (Weiss 1998): Relieving but not preventing - Public Famine Relief in Some British Colonies in Africa up to 1930. *Nordic Journal of African Studies*, Volume 7, Number 1, 1998.

Weiss, Holger (Weiss 2000): Nälkä. Teoksessa Marjomaa, R. & Nurmiainen, J. & Weiss, H: *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*. Osuuskunta Vastapaino, Tampere 2000.

Westerlund, Lars (Westerlund 1996): Lääninhallinto 1808–1917. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1906*. Hallintohistoriakomitea. Valtioneuvoston kanslia ja Edita, Helsinki 1996.

Zetterberg, Seppo (toim.) (Zetterberg 2003): *Suomen historian pikkujättiläinen*. WSOY, Helsinki 2003.

LIITTEET

Liite 1. Keskeiset toimijat vuosina 1867–1868.

Sulkeissa on ilmoitettu vuodet, jolloin henkilöt ovat toimineet mainitussa tehtävässään.

Suomen suuriruhtinas:
Keisari Aleksanteri II (1855–1881)

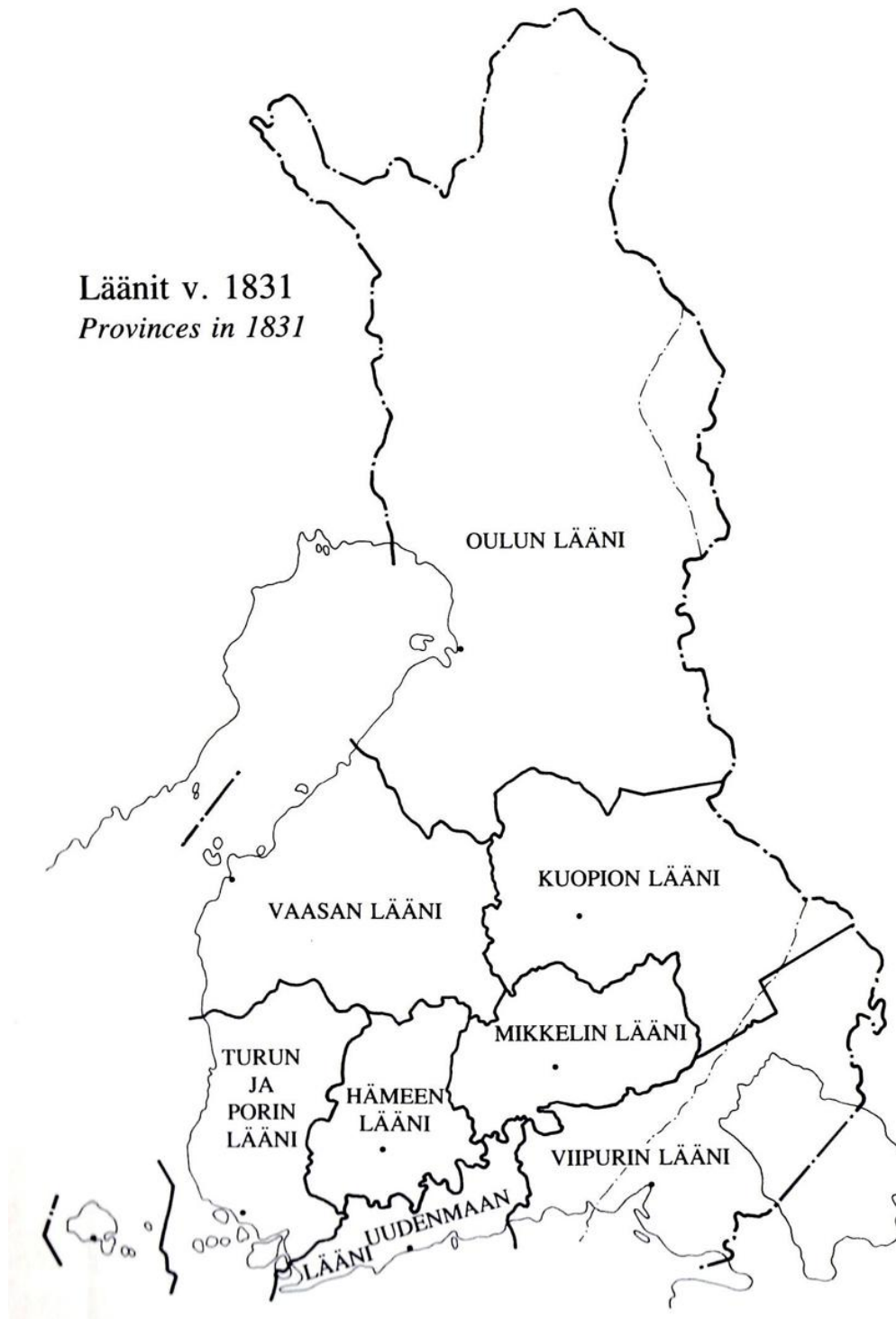
Suomen kenraalikuvernööri:
Nikolai Adlerberg (1866–1881)

Ministerivaltiosihteeri:
Aleksander Armfelt (1841–1876)

Senaatin valtiovaraintoimituskunnan 1. osaston päällikkö:
Johan Vilhelm Snellman (1863–1868)

Läänien kuvernöörit:	
Uudenmaan lääni:	Vladimir Alfons Walleen (1862–1869)
Turun- ja Porin lääni:	Carl Magnus Creutz (vt. 1864–1866, 1866–1889)
Hämeen lääni:	Clas Herman Molander (1865–1869)
Viipurin lääni:	Christian Theodor Oker-Blom (1866–1882)
Mikkelin lääni:	Theodor Sebastian Thilén (1863–1869)
Kuopion lääni:	Johan August von Essen (vt. 1866–1868, 1868–1873)
Vaasan lääni:	Carl Gustaf Fabian Wrede (1862–1863, 1863–1884)
Oulun lääni:	Georg von Alfthan (vt. 1862–1863, 1863–1873)

Liite 2. 1860-luvulla voimassa ollut läänijako.

Liite 3. Suomen väkiluku lääneittäin vuoden 1867 lopussa.

	väkiluku	%
Turun ja Porin lääni	310 880	17,0
Vaasan lääni	309 949	17,0
Viipurin lääni	278 565	15,3
Kuopion lääni	226 065	12,4
Oulun lääni	183 878	10,1
Hämeen lääni	179 881	9,9
Uudenmaan lääni	174 424	9,6
<u>Mikkelin lääni</u>	<u>160 626</u>	<u>8,8</u>
Yhteensä	1 824 268	100,0

Lähde: SVT VI:29, Taulu N:o 1, D; Ilmoitettu väkiluku vaihtelee hieman lähteestä riippuen. SVT VI:29, Taulu N:o 1, A:n mukaan Suomen väkiluku vuonna 1867 oli 1 824 198 henkilöä. SVT VI:2, Taulu 1:n mukaan Suomen väkiluku vuonna 1867 oli 1 829 594 henkilöä.

Liite 4. Läänien kesän 1., 2., ja 3. vuodentulokertomus (ruis ja ohra) vuosina 1865–1867.

- = kyseistä dokumenttia ei ole löytynyt tai dokumentin teksti on liian epäselvä luettavaksi
- ? = satoennustetta ei voida vielä ilmoittaa tai ilmaisu on hyvin tulkinnanvarainen (kan ännu icke uppgifvas, kan ej bedömas, nyligen uppkomna, lofvande, mindre lofvande, förhoppningsfull, bättre än kunde förmodats, frostskadad, 5te korn etc.)
- * = ei viljellä (odlas ej, odlas icke, odlas obetydligt, odlas ringa)
- 1 = kato (missväxt/missvext/total missväxt/ingen avkastning/nästan ingen)
- 2 = keskimääräistä huonompi (under medelmåttan/betydligt under medelmåttan/mycket under medelmåttan/under medelmåttan och derunder/dålig skörd/ringa/felslagen/svag afkomst/svag/dålig/knapp/knappt medelmåttig/knappast utsäde)
- 3 = keskimääräinen sato (medelmåttig/medel afkastning/medel god afkastning/medel godt)
- 4 = keskimääräistä parempi sato (öfver medelmåttan, mer än medelmåttig afkomst, något öfver medelmåttan)
- 5 = hyvä sato (god/god afkastning/mera god)

Läänien kuvernöörit lähettivät kesän aikana valtiovarainoimituskuntaan kolme kertomusta koskien vuosikasvun laatua läänissään. 1. kertomus tuli lähettää sadon kukinnan aikaan heinäkuun puolella välissä. 2. kertomus lähetettiin sadon kypsyttyä elokuun puolella välissä ja 3. kertomus viimeistään lokakuun puolella välissä, kun sato oli korjattu. (Johansson 1924, 58).

4a) Oulun lääni

	1865, ruis			1865, ohra		
	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
OULUN LÄÄNI						
Salon kihlakunta						
Hailuoto (Karlö)	2	?	3	3	5	3
Sikajoki	2	?, 2	2	3	5	3
Salo	2	?, 2	2	3	5	3
Pyhäjoki	2	?, 2	2	3	5	3
Kalajoki	2	?, 2	3	3	5	3
Haapajärven kihlakunta						
Haapajärvi&Reisjärvi	1	2	1	3	5	3
Nivala (Pidisjärvi)&Haapavesi	1	1	1	3	5	2,3
Pyhäjärvi	1	1	1	3	5	2
Kärsämäki	1	1	1	3	5	2
Piippola	1	1	1	3	3	1
Oulun kihlakunta (Uleå härad)						
Muhos	1	1	1	5	5	1
Ii, pohjoinen	2	2	1	3	5	1
Ii, Eteläinen	1	2	1	3	3	1
Kuusamo	1	1	1	2	3	2
Liminka	1,2	2,3	1,2	3	5	1,2
Oulu	2	2	2	3	3	2,3
Pudasjärvi	1	1	1	3	5	2,3
Taivalkoski (Jokijärvi)	2	–	–	2	–	–
Kajaanin kihlakunta						
Suomussalmi	1	1	1	2	3	1
Hyrynsalmi	1	2	2	2	3	2
Kuhmoniemi	1	1	1	2	3	1
Sotkamo	1	1	1	2	3	1
Paltamon ylinen nimismiehen alue	1	2	1	2	3	1
Paltamon alinen nimismiehen alue	1	1	1	2	3	1
Kemin kihlakunta						
Ylitornio	1	2	2	2	3	1,2
Alatornio	2	3	2	3	3,5	3
Kemi	1,2	1,2	1	2	2,3,5	2,3
Rovaniemi	1	1	1	2	3	2
Kemijärvi (Kemiträsk)	1	1	1	2	3	2
Kuolajärvi	1	1	1	2	2	1,2
Lapinmaan kihlakunta						
Muonionniska	1	2	1	3	2	2
Enontekiö	*	*	*	3	–	1
Kittilä	1	2	1,2	3	2	1,2
Sodankylä	1	2	1	3	2	1,2,3
Inari	*	*	*	3	–	1
Utsjoki	*	*	*	3	2	*

		1866, ruis				1866, ohra		
OULUN LÄÄNI		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
Salon kihlakunta								
	Hailuoto (Karlö)	3	3	3		3	3	3
	Siikajoki	3	3	3		3	3	3
	Salo	3	3	3		3	3	2
	Pyhäjoki	3	3	3		3	3	2
	Kalajoki	3	3	3		3	3	2
Haapajärven kihlakunta								
	Haapajärvi&Reisjärvi	5	5	3		3	2	3
	Nivala (Pidisjärvi)&Haapavesi	5	5	3		3	3	3
	Pyhäjärvi	5	5	3		3	3	3
	Kärsämäki	5	5	3		3	3	3
	Piippola	5	5	2		3	3	3
Oulun kihlakunta (Uleå härad)								
	Muhos	3,5	3	2		2	2	2
	Ii, pohjoinen	5	?,5	3		2	2	3
	Ii, Eteläinen	5	3,5	3		2	3	3
	Kuusamo	3	2	3		2	2	3
	Liminka	3	2,3	3		2	2	2,3
	Oulu	5	3	3		2	1,2	2
	Pudasjärvi	3	3	3		2	2	3
	Taivalkoski (Jokijärvi)	3	3	2		2	2	3
Kajaanin kihlakunta								
	Suomussalmi	3	3	2		3	3	2
	Hyrnsalmi	5	3	3		3	3	3
	Kuhmoniemi	3	3	3		3	2	2
	Sotkamo	3	3	3		3	2	3
	Paltamon ylinen nimismiehen alue	3	3	3		2	2	3
	Paltamon alinen nimismiehen alue	3	3	3		3	2	3
Kemin kihlakunta								
	Ylitornio	2,3	2,3	3		3,5	3	3
	Alatornio	3	2,3	2		2	2,3	3,5
	Kemi	1,2	1,2,3	2,3,5		2	2	3,5
	Rovaniemi	2	2	5		2	2	2,3
	Kemijärvi (Kemiträsk)	3	5	3		2	3	2
	Kuolajärvi	3	2	3,5		2	2	3
Lapinmaan kihlakunta								
	Muonionniska	1	1	3		1	1	5
	Enontekiö	*	*	*		1	1	5
	Kittilä	1	1	3		1	1	5
	Sodankylä	1	1	3		1	1	3
	Inari	*	*	*		*	*	*
	Utsjoki	*	*	*		*	*	*

		1867, ruis				1867, ohra		
OULUN LÄÄNI		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
Salon kihlakunta								
	Hailuoto (Karlö)	2	2	2		?	3	3
	Siikajoki	2	3	2		?	3	2
	Salo	2	5	2		?	3	2
	Pyhäjoki	2	3	2		?	3	2
	Kalajoki	2	5	2		?	3	2
Haapajärven kihlakunta								
	Haapajärvi&Reisjärvi	2	2	1		3	3	1
	Nivala (Pidisjärvi)&Haapavesi	1	1	1		3	3	1
	Pyhäjärvi	2	2	1		5	5	1
	Kärsämäki	1	1	1		5	5	1
	Piippola	2	2	1		3	3	1
Oulun kihlakunta (Uleå härad)								
	Muhos	2	2	1		3	3	1
	Ii, pohjoinen	2	2	1		3	3	1,2
	Ii, Eteläinen	2	2,3	2		3	3	2
	Kuusamo	2	2	1		2	3	1
	Liminka	2	3,4	1,2,3		3	3	1,2,3
	Oulu	2	3	2,3,5		3	3	2,3
	Pudasjärvi	2	2	2,3		3	3	2,3
	Taivalkoski (Jokijärvi)	2	2	2		3	3	1
Kajaanin kihlakunta								
	Suomussalmi	2	2	1		?	3	1
	Hyrnsalmi	2	2	1		3	5	1
	Kuhmoniemi	2	2	1		3	3	1
	Sotkamo	2	2	1		3	3	1
	Paltamon ylinen nimismiehen alue	2	2	1		2	3	1
	Paltamon alinen nimismiehen alue	1	2	1		2	2	1
Kemin kihlakunta								
	Ylitornio	2	3,5	1,2		3	3,5	1,2
	Alatornio	2	2	1		3	3	1
	Kemi	2,3	2	2,3		3	3	2,3
	Rovaniemi	2	2	1,2		3	3	1,2
	Kemijärvi (Kemiträsk)	2	2	1		3	3	1
	Kuolajärvi	2	2	1		3	3	1
Lapinmaan kihlakunta								
	Muonionniska	1	3	1		1	3	1
	Enontekiö	*	*	*		1	3	1
	Kittilä	1	3	1		1	3	1
	Sodankylä	1	3	1		1	3	1,2
	Inari	*	*	*		*	*	*
	Utsjoki	*	*	*		*	*	*

4b) Vaasan lääni

	1865, ruis			1865, ohra		
	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
VAASAN LÄÄNI						
Mustasaaren kihlakunta (Korsholm härad)						
Raippaluoto (Replot)	3	3	2	3	3	3
Mustasaari & Koivulahti (Qvevlaks)	3	3	3	3	3	3
Vähäkyrö (Lill kyro)	3	3	3	5	5	3
Isokyrö (Stor kyro)	2,3	3	2	3	3	2
Laihia & Jurva	3	5	3	3	5	3
Maalahti&Pirttikylä (Maalaks & Pörtom)	5	5	2	5	5	2
Ilmajoen kihlakunta (Ilmola härad)						
Närpiö (Nerpes)	3	5	3	3	5	5
Teuva (Östermark)	3	5	3	3	5	3
Ilmajoen nimismiehen alue (Ilmola länsmans distrikt)	3	5	3	3	5	3
Jalasjärvi & Kauhajoki	2	2	2	3	3	2
Lapväärtti (Lappfjerd)	2	3	2	3	3	3
Kuortaneen kihlakunta (Kuortane härad)						
Pohjoinen	2	2	1	3	3	2
Itäinen	2	2	1	3	3	2
Keskinen	1	1	1	3	3	2
Eteläinen	2	2	2	3	3	2
Läntinen	3	2,3	2	3	3	2
Laukaan kihlakunta (Laukkas härad)						
Pohjoinen	1	1	1	3	5	3
Itäinen	1	3	1	3	3	2
Keskinen	1	1	1	3	2	2
Eteläinen	1	3	1	3	3	2
Läntinen	1	1	1	3	2	2
Pietarsaaren kihlakunta (Pedersöre härad)						
Itäinen	1	1	1	3	3,5	2
Keskinen	1,3	1,3	1,3	3	3,5	2,3
Läntinen	1,3	3	2,3	3	3,5	3
Lapuan kihlakunta (Lappo härad)						
Pohjoinen	2,3	3	2	3	3	3,5
Itäinen	2,3	3	2	3	3	2,4
Keskinen	2,3	3	2	3	3	3
Eteläinen	2,3	3	2	3	3	3
Läntinen	2	3	3	3	3	3

		1866, ruis				1866, ohra		
VAASAN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Mustasaaren kihlakunta (Korsholm härad)								
Raippaluoto (Replot)	5	3	2		5	2	2	
Mustasaari & Koivulahti (Qvevlaks)	5	2	2		5	3	3	
Vähäkyrö (Lill kyro)	5	3	2		5	3	2	
Isokyrö (Stor kyro)	5	3	2		5	3	3	
Laihia & Jurva	5	3	2		5	3	2	
Maalahti&Pirttikylä (Maalaks & Pörtom)	5	3	1		5	3	2	
Ilmajoen kihlakunta (Ilmola härad)								
Närpiö (Nerpes)	3	3	2		5	3	3	
Teuva (Östermark)	3	3	3		3	3	3	
Ilmajoen nimismiehen alue (Ilmola länsmans distrikt)	3	3	2		5	3	3	
Jalasjärvi & Kauhajoki	3	3	2		3	3	3	
Lapväärtti (Lappfjerd)	3	2	2		3	2	3	
Kuortaneen kihlakunta (Kuortane härad)								
Pohjoinen	3	3	2		2	2	3	
Itäinen	3	3	2		3	3	2	
Keskinen	3	3	2		3	3	2	
Eteläinen	3	3	3		3	3	3	
Läntinen	3	3	3		3	3	3	
Laukaan kihlakunta (Laukkas härad)								
Pohjoinen	5	3	4		3	3	3	
Itäinen	5	3	3		3	3	5	
Keskinen	5	3,5	3		3	3	3	
Eteläinen	5	3	3		3	3	3	
Läntinen	5	3,5	3		3	3	3	
Pietarsaaren kihlakunta (Pedersöre härad)								
Itäinen	3	3	2,3		2,3	1,2,3	2,3	
Keskinen	2,3	3	2		2,3	1,2,3	2	
Läntinen	2,3	3	3		2,3	1,2,3	1,3	
Lapuan kihlakunta (Lappo härad)								
Pohjoinen	3	3	2		3	2,3	2	
Itäinen	3	3	2		3	3	2	
Keskinen	3	3	2		3	3	2	
Eteläinen	3	3	2		3	3	2	
Läntinen	3	3	2		3	2,3	2	

		1867, ruis				1867, ohra		
VAASAN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Mustasaaren kihlakunta (Korsholm härad)								
Raippaluoto (Replot)	2	2	1		2	5	1	
Mustasaari & Koivulahti (Qvevlaks)	3	3	1		5	5	1	
Vähäkyrö (Lill kyro)	2	2	1		5	5	1	
Isokyrö (Stor kyro)	2	2	1		3	5	2	
Laihia & Jurva	3	3	1		5	5	2	
Maalahti&Pirttikylä (Maalaks & Pörtom)	2	2	1		5	5	1	
Ilmajoen kihlakunta (Ilmola härad)								
Närpiö (Nerpes)	3	3	2		3	3	2	
Teuva (Östermark)	3	3	2		3	3	3	
Ilmajoen nimismiehen alue (Ilmola länsmans distrikt)	2	2	1		5	5	1	
Jalasjärvi & Kauhajoki	2	2	1		3	3	1	
Lapväärtti (Lappfjerd)	2	2	2		3	3	2	
Kuortaneen kihlakunta (Kuortane härad)								
Pohjoinen	2	2	1		3	3	1	
Itäinen	2	2	2		3	3	2	
Keskinen	2	2	1		3	3	1	
Eteläinen	2	2	1		3	3	1	
Läntinen	3	3	1		3	4	1	
Laukaan kihlakunta (Laukkas härad)								
Pohjoinen	2	1,2	1,2		3	3	1,2	
Itäinen	2	2	1		3	3	1	
Keskinen	2	1,2	1,2		3	3	1	
Eteläinen	2	3	2		3	3	1	
Läntinen	2	1,2	1		3	3	1,2	
Pietarsaaren kihlakunta (Pedersöre härad)								
Itäinen	1,2	1,2	1		3	3,5	1	
Keskinen	1,2	1,3	1		3	3,5	1,3	
Läntinen	1,2	1,2	1		3	3,5	1,3	
Lapuan kihlakunta (Lappo härad)								
Pohjoinen	2	2,3	2		3	3	?	
Itäinen	2	3	2		3	3	?	
Keskinen	2	3	2		3	3	?	
Eteläinen	2	3	?		3	3	?	
Läntinen	2	2	?		3	3	1, ?	

4c) Kuopion lääni

		1865, ruis				1865, ohra		
	KUOPION LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
	Rautalammen kihlakunta							
	Rautalampi	1	1	1		3	3	3
	Hankasalmi	1	1	1		3	3	3
	Suonenjoki	1	1	1		3	3	3
	Leppävirta	1	1	1		3	3	5
	Kuopion kihlakunta							
	Pielavesi	1	1	1		3	3	1,2
	Maaninka	1	1	1		3	3	1,2
	Tuusniemi	1	1	1		3	3	1,2
	Karttula	1	1	1		3	3	1,2
	Ilomantsin kihlakunta							
	Eno	1	1	–		?	3	–
	Ilomantsi	1	1	–		?	3	–
	Kihtelysvaara	1	1	–		?	3	–
	Tohmajärvi	1	1	–		?	3	–
	Pälkjärvi	1	1	–		?	3	–
	Liperin kihlakunta							
	Kaavi	1	1	1		3	3	3
	Liperi	1,3	2,3	1		3	3	3
	Polvijärvi	2	2	1		3	3	3
	Kontiolahti (Kondiolaks)	2	2	1		3	3,5	3
	Orivesi ja Kitee (Orivesi sjö & Kides)	2	2	2		5	5	3
	Kesälahti (Kesälaks)	2	2	2		3	5	3
	Iisalmen kihlakunta (Idensalmi härad)							
	Kiuruvesi	1	1	1		3	5	1
	Pohjoinen	1	1	1		3	5	2
	Eteläinen	1	1	1		3	5	2
	Nilsä	1	1	1		3	5	2
	Pielisjärven kihlakunta							
	Nurmes	1	1	2		3	3	1
	Pielisjärvi	1	2	2		3	3	1
	Juuka	1	2	2		3	3	1
	Rautavaara	1	1	2		3	3	1

		1866, ruis				1866, ohra		
		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
KUOPION LÄÄNI								
Rautalammen kihlakunta								
	Rautalampi	5	3	–		5	3	–
	Hankasalmi	5	3	–		5	3	–
	Suonenjoki	5	3	–		5	3	–
	Leppävirta	5	3	–		5	3	–
Kuopion kihlakunta								
	Pielavesi	2,3	3	–		3	3	–
	Maaninka	5	3	–		5	3	–
	Tuusniemi	3	3	–		3	3	–
	Karttula	3	3	–		3	3	–
Ilomantsin kihlakunta								
	Eno	3	3	–		3	2	–
	Ilomantsi	3	3	–		3	2	–
	Kihtelysvaara	3	3	–		3	2	–
	Tohmajärvi	3	3	–		3	2	–
	Pälkjärvi	3	3	–		3	2	–
Liperin kihlakunta								
	Kaavi	5	3	–		3	3	–
	Liperi	5	3	–		3	2	–
	Polvijärvi	5	3	–		3	2	–
	Kontiolahti (Kondiolaks)	5	3	–		3	3	–
	Orivesi ja Kitee (Orivesi sjö & Kides)	5	5	–		3	3	–
	Kesälahti (Kesälaks)	5	5	–		3	3	–
Iisalmen kihlakunta (Idensalmi härad)								
	Kiuruvesi	3	3	–		3	3	–
	Pohjoinen	3	3	–		3	3	–
	Eteläinen	3	3	–		3	3	–
	Nilsä	2	2	–		3	3	–
Pielisjärven kihlakunta								
	Nurmes	3	3	–		3	2	–
	Pielisjärvi	3	3	–		3	2	–
	Juuka	3	3	–		3	2	–
	Rautavaara	3	2	–		3	2	–

		1867, ruis				1867, ohra		
		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
KUOPION LÄÄNI								
Rautalammen kihlakunta								
	Rautalampi	1	2	2		3	3	1
	Hankasalmi	1	2	2		3	3	1
	Suonenjoki	1	2	2		3	3	1
	Leppävirta	1	2	2		3	3	1
Kuopion kihlakunta								
	Pielavesi	1	2	1		3	3	1
	Maaninka	2	2	2		3	3	1
	Tuusniemi	2	2	1		3	2	1
	Karttula	2	2	1		3	3	1
Ilomantsin kihlakunta								
	Eno	1	1	1		?	5	1
	Ilomantsi	1	1	1		?	5	1
	Kihteleysvaara	1	1	1		?	5	1
	Tohmajärvi	1	1	1		?	5	1
	Pälkjärvi	1	1	1		?	5	1
Liperin kihlakunta								
	Kaavi	2	2	1		3	3	1
	Liperi	2	2	1		3	3	1
	Polvijärvi	2	2	1		3	3	1
	Kontiolahti (Kondiolaks)	2	2	1		3	3	1
	Orivesi ja Kitee (Orivesi sjö & Kides)	2	2	1		3	3	1
	Kesälahti (Kesälaks)	2	2	1		3	3	1
Iisalmen kihlakunta (Idensalmi härad)								
	Kiuruvesi	2	1	1		3	5	1
	Pohjoinen	2	2	2		3	3	1
	Eteläinen	2	2	2		3	3	1
	Nilsä	2	2	1,2		3	3	1
Pielisjärven kihlakunta								
	Nurmes	2	2	2		3	3	1
	Pielisjärvi	2	2	2		3	3	1
	Juuka	2	2	2		3	3	1
	Rautavaara	2	2	2		3	3	1

4d) Mikkelin lääni

	1865, ruis			1865, ohra		
	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
MIKKELI						
Rantasalmen kihlakunta						
Rantasalmi	–	1	1	–	3	5
Heinävesi	–	1	1	–	3	5
Kerimäki, pohjoinen	–	2	2	–	3	5
Kerimäki, eteläinen	–	1,3	1,3	–	5	5
Sääminki (Sääminge)	–	2	1	–	3	3
Sulkava	–	2	1	–	3	3
Heinolan kihlakunta						
Mäntyharju	–	2	2,3,5	–	3	5
Joutsa	–	2	1,2	–	5	5
Sysmä	–	1,2,5	1,2,3,5	–	3,5	3,5
Hartola (Gustaf Adolfs Socken)	–	1,2,3	2,3	–	5	3,5
Heinola	–	4	3	–	5	5
Mikkelin kihlakunta (St. Michels härad)						
Pohjoinen	–	1,2	1	–	5	3
Itäinen	–	1,2	1	–	5	5
Keskinen	–	1,2	1	–	5	5
Eteläinen	–	1,2	1	–	5	3
Läntinen	–	2	2	–	5	5
Juvan kihlakunta (Jockas Härad)						
Juva (Jockas)	–	2	?	–	5	?
Joroinen	–	2	?	–	5	?
Puumala	–	2	?	–	5	?
Pieksamäki	–	1	?	–	3	?

		1866, ruis				1866, ohra		
MIKKELI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Rantasalmen kihlakunta								
Rantasalmi	5	3	3,5		5	3	3	
Heinävesi	5	5	5		5	5	5	
Kerimäki, pohjoinen	5	5	5		3	3	5	
Kerimäki, eteläinen	3,5	5	5		5	3	5	
Sääminki (Sääminge)	4	4	3		3	3	4	
Sulkava	5	3	5		2	3	3	
Heinolan kihlakunta								
Mäntyharju	3	3	3,5		5	3	3	
Joutsa	3	4	4		2	2	3	
Sysmä	5	5	5		5	3	5	
Hartola (Gustaf Adolfs Socken)	3	5	3		3	3	5	
Heinola	5	5	5		5	5	5	
Mikkelin kihlakunta (St. Michels härad)								
Pohjoinen	5	3,5	3		5	5	5	
Itäinen	5	2,3	3		5	3	5	
Keskinen	5	2,3	3		5	3	5	
Eteläinen	5	5	3		5	5	5	
Läntinen	3	5	3		3	3	3	
Juvan kihlakunta (Jockas Härad)								
Juva (Jockas)	5	3,5	?		3	3	?	
Joroinen	5	3,5	?		3	3	?	
Puumala	5	3,5	?		5	3	?	
Pieksamäki	3	3,5	?		3	3	?	

		1867, ruis				1867, ohra		
MIKKELI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Rantasalmen kihlakunta								
Rantasalmi	1,2,3	1,2,3	1,3		3	3	1,2,3	
Heinävesi	1	2	1		3	5	1	
Kerimäki, pohjoinen	3	3	2		3	3	1,2	
Kerimäki, eteläinen	3	2,3	2		3	5	1	
Sääminki (Sääminge)	3	3	2		3	4	2	
Sulkava	2	2,3	2		3	5	1	
Heinolan kihlakunta								
Mäntyharju	2	3	1,3,5		3	3	2	
Joutsa	3	3	2,3		3	3	2,3	
Sysmä	3	3	3,5		3	3	2	
Hartola (Gustaf Adolfs Socken)	2	3	1,3		3	3	2	
Heinola	2	3	1,3		3	5	2,3	
Mikkelin kihlakunta (St. Michels härad)								
Pohjoinen	1,2,3	1,2,3	1,2,3		3	3	1	
Itäinen	1,2,3	1,2,3	1,2,3		3	3	1,3	
Keskinen	1,2,3	1,2,3	1,2,3		3	3	1,3	
Eteläinen	1,3	1,3	1,2		5	5	5	
Läntinen	3	3	1,2		3	3	5	
Juvan kihlakunta (Jockas Härad)								
Juva (Jockas)	1,3	1,5	?		3	5	1	
Joroinen	1,3	1,5	?		3	5	1	
Puumala	1,3	1,5	?		3	5	1	
Pieksamäki	1,3	1,5	?		3	5	1	

4e) Viipurin lääni

		1865, ruis				1865, ohra		
		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
VIIPURIN LÄÄNI								
Rannan kihlakunta (Stranda härad)								
	Pohjoinen	–	–	2		–	–	3
	Itäinen	–	–	2		–	–	3
	Keskinen	–	–	3		–	–	5
	Eteläinen	–	–	2		–	–	3
	Läntinen	–	–	2		–	–	3
Kymin kihlakunta (Kymmene härad)								
	Pohjoinen	–	–	1,2		–	–	3,5
	Itäinen	–	–	1,2		–	–	3,5
	Keskinen	–	–	1,2		–	–	3,5
	Eteläinen	–	–	1,2		–	–	3,5
	Läntinen	–	–	1,2		–	–	3,5
Lappeen kihlakunta (Lappvesi härad)								
	Pohjoinen	–	–	3		–	–	3
	Itäinen	–	–	3		–	–	3
	Keskinen	–	–	2		–	–	3
	Eteläinen	–	–	3		–	–	3
	Läntinen	–	–	3		–	–	3
Äyräpään kihlakunta (Eurapää härad)								
	Kivennapa (Kivinebb)	–	–	1		–	–	2
	Muolaa (Mohla)	–	–	1,2		–	–	2,3
	Valkjärvi	–	–	2		–	–	3
	Rautu	–	–	1,3		–	–	3
Jääskén kihlakunta (Jäskis härad)								
	Jääski & Kirvu	–	–	2		–	–	3
	Antrea (St. Andrea)	–	–	1		–	–	5
	Ruokolahti & Rautjärvi	–	–	2		–	–	5
	Joutseno	–	–	1		–	–	5
Käkisalmen kihlakunta (Kexholm härad)								
	Pohjoinen	–	–	1		–	–	5
	Itäinen	–	–	1,2		–	–	3,5
	Keskinen	–	–	1,2		–	–	2
	Eteläinen	–	–	2		–	–	3
	Läntinen	–	–	1		–	–	3
Kurkijoken kihlakunta (Kronoborg härad)								
	Parikkala	–	–	2		–	–	3
	Kurkijoki (Kronoborg)	–	–	1		–	–	5
	Jaakkima	–	–	1		–	–	4
Sortavalan kihlakunta								
	Pohjoinen	–	–	1		–	–	5
	Itäinen	–	–	3		–	–	5
	Keskinen	–	–	3		–	–	5
	Eteläinen	–	–	3		–	–	5
	Läntinen	–	–	3		–	–	5
Salmen kihlakunta (Salmis härad)								
	Pohjoinen	–	–	1		–	–	2
	Itäinen	–	–	2		–	–	3
	Keskinen	–	–	2		–	–	3
	Eteläinen	–	–	2		–	–	3
	Läntinen	–	–	2		–	–	3

		1866, ruis				1866, ohra		
VIIPURIN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Rannan kihlakunta (Stranda härad)								
Pohjoinen	3,5	–	5		3,5	–	5	
Itäinen	3,5	–	5		3,5	–	5	
Keskinen	3,5	–	5		3,5	–	5	
Eteläinen	3,5	–	5		3,5	–	5	
Läntinen	3,5	–	5		3,5	–	5	
Kymnän kihlakunta (Kymmene härad)								
Pohjoinen	5	–	5		5	–	3	
Itäinen	5	–	5		5	–	3	
Keskinen	5	–	5		5	–	3	
Eteläinen	5	–	5		5	–	3	
Läntinen	5	–	5		5	–	3	
Lappeen kihlakunta (Lappvesi härad)								
Pohjoinen	5	–	3,5		3	–	3,5	
Itäinen	5	–	3,5		3	–	3,5	
Keskinen	5	–	3,5		3	–	3,5	
Eteläinen	5	–	3,5		3	–	3,5	
Läntinen	5	–	3,5		3	–	3,5	
Äyräpään kihlakunta (Eurapää härad)								
Kivennapa (Kivinebb)	3	–	3		3	–	3	
Muolaa (Mohla)	5	–	3,5		3	–	3,5	
Valkjärvi	3	–	3,5		3	–	3	
Rautu	3	–	5		3	–	3	
Jääsken kihlakunta (Jämskä härad)								
Jääski & Kirvu	3	–	5		3	–	5	
Antrea (St. Andrea)	5	–	5		3	–	5	
Ruokolahti & Rautjärvi	3	–	3		3	–	3,5	
Joutseno	5	–	5		5	–	5	
Käkisalmen kihlakunta (Kexholm härad)								
Pohjoinen	5	–	5		?	–	3	
Itäinen	5	–	4		?	–	4	
Keskinen	5	–	5		?	–	5	
Eteläinen	5	–	5		?	–	5	
Läntinen	3	–	5		?	–	3	
Kurkijoen kihlakunta (Kronoborg härad)								
Parikkala	?	–	5		3	–	5	
Kurkijoki (Kronoborg)	3	–	5		3	–	5	
Jaakkima	3	–	4		3	–	3	
Sortavalan kihlakunta								
Pohjoinen	3	–	5		3	–	3	
Itäinen	3	–	5		3	–	3	
Keskinen	3	–	5		3	–	3	
Eteläinen	3	–	5		3	–	3	
Läntinen	3	–	5		3	–	5	
Salmen kihlakunta (Salmis härad)								
Pohjoinen	2	–	3		2	–	3	
Itäinen	2	–	3		2	–	3	
Keskinen	2	–	3		2	–	3	
Eteläinen	2	–	3		2	–	3	
Läntinen	2	–	3		2	–	3	

		1867, ruis				1867, ohra		
VIIPURIN LÄÄNI		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
Rannan kihlakunta (Stranda härad)								
	Pohjoinen	2	3	2		5	5	3
	Itäinen	2	3	2		5	5	3
	Keskinen	2	3	3		5	5	3
	Eteläinen	2	3	2		5	5	5
	Läntinen	2	3	2		5	5	3
Kymn kihlakunta (Kymmene härad)								
	Pohjoinen	2	3	1		3	3	3
	Itäinen	2	3	1		3	3	3
	Keskinen	2	3	1		3	3	3
	Eteläinen	2	3	1		3	3	3
	Läntinen	2	3	1		3	3	3
Lappeen kihlakunta (Lappvesi härad)								
	Pohjoinen	2,3	2,3	2,3		3	3	2,3
	Itäinen	2,3	2,3	2,3		3	3	2,3
	Keskinen	2,3	2,3	2,3		3	3	2,3
	Eteläinen	2,3	2,3	2,3		3	3	2,3
	Läntinen	2,3	2,3	2,3		3	3	2,3
Äyräpään kihlakunta (Eurapää härad)								
	Kivennapa (Kivinebb)	1,2	2	2		3	3	2
	Muolaa (Mohla)	3	2,3	2,3		3	3,5	3
	Valkjärvi	2,3	2	2		3	3	3
	Rautu	3	2	2		3	3	3,5
Jääsken kihlakunta (Jäskis härad)								
	Jääski & Kirvu	2	2	2		3	3	1
	Antrea (St. Andrea)	2	2,3	2,3		?	5	2
	Ruokolahti & Rautjärvi	2	2	2		?	3	2
	Joutseno	2	2,3	2		?	3	2
Käkisalmen kihlakunta (Kexholm härad)								
	Pohjoinen	?	2,3	2		?	3,5	3
	Itäinen	?	3	2		?	5	3
	Keskinen	?	2	2		?	5	2
	Eteläinen	?	3	2,3		?	5	3
	Läntinen	?	2	2		?	3	3
Kurkijoken kihlakunta (Kronoborg härad)								
	Parikkala	3	3	2,3		3	5	1
	Kurkijoki (Kronoborg)	3	3	3		3	3	3
	Jaakkima	2	3	2		2	5	3
Sortavalan kihlakunta								
	Pohjoinen	2	3	1,2		3	3	1,2
	Itäinen	2	3	1,2		3	3	1,2
	Keskinen	2	3	3		3	3	1,2
	Eteläinen	2	3	3		3	3	3
	Läntinen	3	3	3		3	3	3
Salmen kihlakunta (Salmis härad)								
	Pohjoinen	–	1	1		–	3	2
	Itäinen	–	1,2	1		–	3	2
	Keskinen	–	2	1		–	3	2
	Eteläinen	–	2	2		–	3	2
	Läntinen	–	2	2		–	3	2

4f) Hämeen lääni

		1865, ruis				1865, ohra		
HÄMEEN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Hollolan ylinen kihlakunta (Öfre Hollola härad)								
Pohjoinen	2	3	2		3	5	3	
Itäinen	2	3	?		3	5	5	
Keskinen	3	3	2		3	5	5	
Eteläinen	3	3	3		3	5	5	
Läntinen	3	3	2		3	5	3	
Hollolan alinen kihlakunta (Nedre Hollola härad)								
Pohjoinen	2	3	3		3	4	3	
Itäinen	3	3	3		5	4	3	
Keskinen	3	3	3		5	4	3	
Eteläinen	2	3	3		3	4	3	
Läntinen	3	3	3		5	4	3	
Ylä- Sääksmäen kihlakunta (Öfre Sääksmäki härad)								
Pohjoinen	2	2	2		3	5	?	
Itäinen	3	3	3		3	3	3	
Keskinen	2	2	2		3	3	2	
Eteläinen	3	3	3		3	3	3	
Läntinen	3	3	3		3	3	3	
Ala- Sääksmäen kihlakunta (Nedre Sääksmäki härad)								
Sääksmäki	3	5	2		2	5	3	
Urjala	2	2	2		2	5	2	
Tammela	2	3	3		2	3	3	
Jokioinen	2	3	3		3	3	3	
Somero	2	2	2		2	3	3	
Satakunnan kihlakunta (Satakunda härad)								
Pohjoinen	1	2	2		3	3	3	
Itäinen	1	1	1		3	3	3	
Keskinen	1	3	3		3	5	3	
Eteläinen	3	3	3		3	3	3	
Läntinen	2	3	2		3	5	3	

		1866, ruis				1866, ohra		
HÄMEEN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Hollolan ylinen kihlakunta (Öfre Hollola härad)								
Pohjoinen	5	3	3		5	5	3	
Itäinen	5	3	4		5	5	4	
Keskinen	5	3	3		5	5	3	
Eteläinen	5	3	3		5	5	3	
Läntinen	5	3	2		5	5	2	
Hollolan alinen kihlakunta (Nedre Hollola härad)								
Pohjoinen	3	3	3		4	3	3	
Itäinen	4	4	3		4	4	3	
Keskinen	5	5	3		5	4	3	
Eteläinen	4	4	3		4	4	3	
Läntinen	4	4	3		4	4	3	
Ylä- Sääksmäen kihlakunta (Öfre Sääksmäki härad)								
Pohjoinen	?	?	?		?	2,3	3	
Itäinen	3,5	3	3		3	3	?	
Keskinen	3	3	3		?	3	?	
Eteläinen	3,5	3	3		3	3	?	
Läntinen	3,5	3	3		3	3	?	
Ala- Sääksmäen kihlakunta (Nedre Sääksmäki härad)								
Sääksmäki	3	3	2		3	3	2	
Urjala	3	3	1		2	3	2	
Tammela	3	3	2		3	3	2	
Jokioinen	4	4	3		4	3	3	
Somero	3	3	2		3	3	2	
Satakunnan kihlakunta (Satakunda härad)								
Pohjoinen	5	4	3		3	3	5	
Itäinen	3	4	2		3	3	3	
Keskinen	3	5	3		5	5	5	
Eteläinen	3	3	2		3	3	5	
Läntinen	5	3	3		5	5	5	

		1867, ruis				1867, ohra		
HÄMEEN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Hollolan ylinen kihlakunta (Öfre Hollola härad)								
Pohjoinen	2	2	1		5	5	1	
Itäinen	2	2	?		5	5	?	
Keskinen	2	2	?		5	5	?	
Eteläinen	2	2	?		5	5	?	
Läntinen	2	2	?		5	5	?	
Hollolan alinen kihlakunta (Nedre Hollola härad)								
Pohjoinen	2	2	2		3	3	2	
Itäinen	3	3	2		3	3	2	
Keskinen	2	2	1		3	3	2	
Eteläinen	2	2	1		3	3	2	
Läntinen	2	2	1		3	3	2	
Ylä- Sääksmäen kihlakunta (Öfre Sääksmäki härad)								
Pohjoinen	?	4	3		?	4	?	
Itäinen	?	2	2		?	3	?, 3	
Keskinen	?	3	3		?	3	2	
Eteläinen	?	2	2		?	3	2	
Läntinen	?	2	2		?	3	2	
Ala- Sääksmäen kihlakunta (Nedre Sääksmäki härad)								
Sääksmäki	1,3	2	?		5	5	?	
Urjala	2	2	1		2	5	?	
Tammela	1,3	2	1		5	5	?	
Jokioinen	3	3	2		3	3	2	
Somero	2	2	?		3	3	?	
Satakunnan kihlakunta (Satakunda härad)								
Pohjoinen	2	2	2		3	3	1	
Itäinen	2	2	2		3	3	3	
Keskinen	2	2	1		3	3	3	
Eteläinen	2	2	1		3	3	2	
Läntinen	2	2	1		3	3	2	

4g) Turun ja Porin lääni

		1865, ruis				1865, ohra		
TURUN JA PORIN LÄÄNI		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
Ahvenanmaan kihlakunta (Åland)								
	Sund & Saltvik	3	3	–		2,3	3	–
	Finström	2	3	–		2	3	–
	Hammarland & Eckerö	2	3	–		3	3	–
	Jomala & Lemland	3	3	–		3	3	–
	Föglö	3,5	3,5	–		3,5	3,5	–
	Kumlinge & Brandö	3	3,5	–		3	3	–
Vehmaan kihlakunta (Wemo härad)								
	Pohjoinen	3	3	–		5	5	–
	Itäinen	3	5	–		5	5	–
	Keskinen	2	3	–		3	5	–
	Eteläinen	2	3	–		5	3	–
	Läntinen	2	3	–		3	5	–
Mynämäen kihlakunta (Wirmo härad)								
	Mynämäki (Wirmo) & Lemu	2,3,5	2,3	–		3	3,5	–
	Rymättylä (Rimito)	3	3	–		3	5	–
	Nauvo (Nagu)	2	3	–		2	3	–
	Korppoo	3	3	–		3	3	–
Piikkön kihlakunta (Piikkis härad)								
	Piikkiö (Piikkis)	3	3	–		3	3	–
	Kaarina (St. Karins)	3	3	–		3	3	–
	Paimio (Pemar)	3	3	–		2	5	–
	Sauvo (Sagu)	3	3	–		3	3	–
	Parainen (Pargas)	3	3	–		3	5	–
Halikon kihlakunta								
	Pohjoinen	2	3	–		3	3	–
	Itäinen	3	3	–		5	5	–
	Keskinen	3	3	–		5	5	–
	Eteläinen	2,3	3	–		3	3	–
	Läntinen	2,3	3	–		3	3,5	–
Maskun kihlakunta								
	Nousiainen (Nousis) & Masku	2	2	–		3	5	–
	Raisio & Maaria (Reso&St. Marie)	2	2	–		3	5	–
	Lieto (Lundo)	2	2	–		3	5	–
	Pöytyä (Pöytis)	2	2	–		3	5	–
	Marttila (St. Märstens)	2	2	–		3	5	–
Ala- Satakunnan kihlakunta (Nedre Satakunda härad)								
	Pohjoinen	2,3	3	–		3,5	3,5	–
	Itäinen	2,3	3	–		3,5	5	–
	Keskinen	2,3	3	–		3,5	5	–
	Eteläinen	2,3	3	–		2,3	3,5	–
	Läntinen	3	3	–		3	3,5	–
Ylä- Satakunnan ylinen kihlakunta (Öfre Satakunda öfredels härad)								
	Pohjoinen	1,2	2	–		2	3	–
	Itäinen	1,2	2	–		3	3	–
	Keskinen	2	3	–		2	3	–
	Eteläinen	2	3	–		3	3	–
	Läntinen	1,2	2	–		3	5	–
Ylä- Satakunnan keskinen kihlakunta (Öfre Satakunda medledels härad)								
	Pohjoinen	2	2	–		3	3	–
	Itäinen	2	2	–		2	3	–
	Keskinen	2	2	–		3	3	–
	Eteläinen	3	2	–		3	3	–
	Läntinen	2	2	–		3	3	–
Ylä- Satakunnan alinen kihlakunta (Öfre Satakunda nedredels härad)								
	Huittinen & Punkalaidun (Huittis & Pungalaitio)	3	3	–		3	3	–
	Loimijoki	2,3	3	–		3	3	–
	Kokemäki (Kumo)	3	3,5	–		3	5	–
	Köyliö (Kjulo) & Säkyliä	3	3	–		3	3	–

		1866, ruis				1866, ohra		
TURUN JA PORIN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Ahvenanmaan kihlakunta (Åland)								
Sund & Saltvik	5	5	3		5	5	5	
Finström	3	3	2		3	3	3	
Hammarland & Eckerö	5	5	2,3		3	5	3	
Jomala & Lemland	5	3	2		5	5	3	
Föglö	5	5	2		5	5	3	
Kumlinge & Brandö	5	3	2		5	3	2	
Vehmaan kihlakunta (Wemo härad)								
Pohjoinen	3	3	2		3	5	3	
Itäinen	5	5	3		5	5	3	
Keskinen	5	3	2		5	5	3	
Eteläinen	3	3	2		3	3	3	
Läntinen	3	3	2		5	3	3	
Mynämäen kihlakunta (Wirmo härad)								
Mynämäki (Wirmo) & Lemu	3	3	2,3		5	3	2,3	
Rymättylä (Rimito)	5	5	3		3	3	2,3	
Nauvo (Nagu)	3,5	3	2		3	3	2	
Korppoo	3	3	3		3	3	3	
Piikkön kihlakunta (Piikkis härad)								
Piikkjö (Piikkis)	3	3	2		5	5	2	
Kaarina (St. Karins)	3	3	2		5	5	2	
Paimio (Pemar)	3	3	2		5	5	2	
Sauvo (Sagu)	5	5	3		3	3	2	
Parainen (Pargas)	5	3	3		3	5	2	
Halikon kihlakunta								
Pohjoinen	5	3	3		3	3	2	
Itäinen	5	5	3		5	5	2	
Keskinen	5	5	3		5	5	2	
Eteläinen	3	3	3		3	3	2	
Läntinen	5	5	3		5	3	2	
Maskun kihlakunta								
Nousiainen (Nousis) & Masku	3	3	–		5	5	–	
Raisio & Maaria (Reso&St. Marie)	3	3	–		5	5	–	
Lieto (Lundo)	3	3	–		3	3	–	
Pöytyä (Pöytis)	3	3	–		3	3	–	
Marttila (St. Märtns)	3	3	–		3	3	–	
Ala- Satakunnan kihlakunta (Nedre Satakunda härad)								
Pohjoinen	3,5	3,5	2		3	2	3	
Itäinen	3,5	3,5	2		3	3	3	
Keskinen	3,5	3,5	3		3	3	5	
Eteläinen	5	5	3		5	5	3	
Läntinen	5	5	3		5	5	3	
Ylä- Satakunnan ylinen kihlakunta (Öfre Satakunda öfredels härad)								
Pohjoinen	5	3	2		5	3	2	
Itäinen	3	3	2		3	3	3	
Keskinen	3	3	2		3	3	3	
Eteläinen	3	3	2		3	4	5	
Läntinen	3	3	2		3	3	2	
Ylä- Satakunnan keskinen kihlakunta (Öfre Satakunda medledels härad)								
Pohjoinen	3	5	3		3	5	3	
Itäinen	3	3	1		3	3	2	
Keskinen	3	3	2		3	3	3	
Eteläinen	3	3	3		3	3	3	
Läntinen	3	3	1		3	3	3	
Ylä- Satakunnan alinen kihlakunta (Öfre Satakunda nedredels härad)								
Huittinen & Punkalaidun (Huittis & Pungalaitio)	3	3	2		3	5	2	
Loimijoki	3	3	2,3		5	5	3	
Kokemäki (Kumo)	5	5	3,5		3	5	5	
Köyliö (Kjulo) & Säkylä	5	5	2		3	5	3	

		1867, ruis				1867, ohra		
TURUN JA PORIN LÄÄNI		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
Ahvenanmaan kihlakunta (Åland)								
	Sund & Saltvik	3	3	–		5	5	–
	Finström	2	3	–		3	3	–
	Hammarland & Eckerö	2	3	–		3	5	–
	Jomala & Lemland	3	3	–		3	3	–
	Föglö	3	5	–		3	5	–
	Kumlinge & Brandö	3	3	–		3	3	–
Vehmaan kihlakunta (Wemo härad)								
	Pohjoinen	2,3	2	–		3	3	–
	Itäinen	2	2	–		3	3	–
	Keskinen	2	2	–		3	3	–
	Eteläinen	3	2	–		3	3	–
	Läntinen	2	2	–		3	3	–
Mynämäen kihlakunta (Wirmo härad)								
	Mynämäki (Wirmo) & Lemu	2	2	–		3	3	–
	Rymättylä (Rimito)	3	3	–		5	5	–
	Nauvo (Nagu)	3	3	–		3	3	–
	Korppoo	2	2,3	–		3	3	–
Piikkön kihlakunta (Piikkis härad)								
	Piikkiö (Piikkis)	3	3	–		3	5	–
	Kaarina (St. Karins)	3	3	–		3	5	–
	Paimio (Pemar)	3	3	–		3	3	–
	Sauvo (Sagu)	3	3	–		5	3	–
	Parainen (Pargas)	3	3	–		5	5	–
Halikon kihlakunta								
	Pohjoinen	3	3	–		3	5	–
	Itäinen	3	5	–		3	5	–
	Keskinen	3	3	–		3	5	–
	Eteläinen	3	5	–		3	5	–
	Läntinen	3	5	–		3	3	–
Maskun kihlakunta								
	Nousiainen (Nousis) & Masku	3	3	–		5	5	–
	Raisio & Maaria (Reso&St. Marie)	3	3	–		5	5	–
	Lieto (Lundo)	3	3	–		3	3	–
	Pöytyä (Pöytis)	3	3	–		3	3	–
	Marttila (St. Märten)	3	3	–		3	3	–
Ala- Satakunnan kihlakunta (Nedre Satakunda härad)								
	Pohjoinen	2,3	2	–		3	3	–
	Itäinen	2	2,3	–		5	5	–
	Keskinen	2	3	–		3	5	–
	Eteläinen	2	2,3	–		3	3	–
	Läntinen	2	2,3	–		3	3	–
Ylä- Satakunnan ylinen kihlakunta (Öfre Satakunda öfredels härad)								
	Pohjoinen	2	1	–		?	2	–
	Itäinen	2	2	–		?	3	–
	Keskinen	2	2	–		?	3	–
	Eteläinen	2	1	–		?	3	–
	Läntinen	2	1	–		?	3	–
Ylä- Satakunnan keskinen kihlakunta (Öfre Satakunda medledels härad)								
	Pohjoinen	3	2	–		?	3	–
	Itäinen	1	1	–		?	2	–
	Keskinen	1	1	–		?	3	–
	Eteläinen	3	2	–		?	4	–
	Läntinen	1	1	–		?	3	–
Ylä- Satakunnan alinen kihlakunta (Öfre Satakunda nedredels härad)								
	Huittinen & Punkalaidun (Huittis & Pungalaitio)	2,3	2,3	–		3	3	–
	Loimijoki	3	3	–		3	5	–
	Kokemäki (Kumo)	2,3	3	–		3	5	–
	Köyliö (Kjulo) & Säkyliä	2	3	–		3	5	–

4h) Uudenmaan lääni

	1865, ruis			1865, ohra		
	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus
UUDEENMAAN LÄÄNI						
Helsingin kihlakunta (Helsinge härad)						
Helsinki (Helsinge)	2	2	?	3	5	?
Tuusula (Thusby)	2	2	?	3	5	?
Nurmijärvi	3	3	?	3	3	?
Mäntylä	2	3	–	3	3	?
Sipoo (Sibbo)	2	2	?	5	5	?
Porvoo, läntinen (Borgå västra)	3	4	?	3	5	?
Porvoo, itäinen (Borgå östra)	2	2	?	5	5	?
Raaseporin läntinen kihlakunta (Raseborgs västra härad)						
Karjaa (Karis)	2	3	3	3	3	3
Karjalohja (Karislojo)	2,3	3	3	3	5	3
Pohja (Pojo)	3	3	3	2	3	3
Tenala	3	3,5	3	5	5	5
Inkoo (Ingå)	2	2	2	3	5	3
Pernajan kihlakunta (Perno härad)						
Myrskylä(Mörskom) & Lapinjärven uusi osa	2	3	2	2	5	2
Ruotsinpyhtää & Lapinjärvi (Strömfors & Lapträsk)	1,2	2,3	2	3	3	3
Orimattila & Artjärvi	2	2	?	5	5	?
Elimäki (Elimä) & Anjala	1	3	3	5	5	5
Pernaja (Perno) & Liljendal	2	2,3	2	3	3,5	3
Iitti, eteläinen (Iittis södra)	3	3	2	5	5	5
Iitti, pohjoinen (Iittis norra)	2	2,3	?	5	5	?
Raaseporin itäinen kihlakunta (Raseborgs östra härad)						
Espoo (Esbo)	2	2	2	2	3	3
Kirkkonummi (Kyrkslätt)	2	2,3	2	3	3	3
Siuntio (Siundeo)	2	3	2	3	3	3
Lohja (Lojo)	2	3	2	3	3	3
Nummi (Nummis) & Pusula	3	3	2	3	3	3
Vihuri (Wichtis) & Pyhäjärvi	3	3	2	3	3	3

		1866, ruis				1866, ohra		
UUDENMAAN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Helsingin kihlakunta (Helsingē härad)								
Helsinki (Helsingē)	5	4	?		5	4	?	
Tuusula (Thusby)	5	3	?		4	3	?	
Nurmijärvi	4	4	?		4	4	?	
Mäntylä	5	5	?		4	4	?	
Sipoo (Sibbo)	5	5	?		5	5	?	
Porvoo, läntinen (Borgå västra)	5	5	?		5	5	?	
Porvoo, itäinen (Borgå östra)	5	3	?		5	3	?	
Raaseporin läntinen kihlakunta (Raseborgs västra härad)								
Karjaa (Karis)	5	5	3		5	5	3	
Karjalohja (Karislojo)	3	3	3		3	3	3	
Pohja (Pojo)	5	5	3		5	5	3	
Tenala	5	5	3		5	5	5	
Inkoo (Ingå)	5	5	2		5	5	2	
Pernajan kihlakunta (Perno härad)								
Myrskylä(Mörskom) & Lapinjärven uusi osa	3	3	3		3	3	3	
Ruotsinpyhtää & Lapinjärvi (Strömfors & Lapträsk)	5	5	3		3	5	3	
Orimattila & Artjärvi	3	5	?		3	3	?	
Elimäki (Elimä) & Anjala	5	5	5		3	5	5	
Pernaja (Perno) & Liljendal	5	5	?		5	5	?	
Iitti, eteläinen (Iittis södra)	5,3	5	3		3	3	5	
Iitti, pohjoinen (Iittis norra)	5	5	3,4		3	4	3	
Raaseporin itäinen kihlakunta (Raseborgs östra härad)								
Espoo (Esbo)	5	5	Pohjoinen, 2		5	5	Pohjoinen, 2	
Kirkkonummi (Kyrkslätt)	3	5	Itäinen, 3		5	5	Itäinen, 2	
Suuntio (Siundeo)	5	5	Keskinen, 3		5	3	Keskinen, 2	
Lohja (Lojo)	5	5	Eteläinen, 3		3	3	Eteläinen, 3	
Nummi (Nummis) & Pusula	5	3	Läntinen, 3		3	5	Läntinen, 3	
Vihū (Wichtis) & Pyhäjärvi	3	3			3	3		

Aluejako Raaseporin itäisessä kihlakunnassa on muuttunut kesken vuoden 1866. Ensimmäisen ja toisen raportin sekä kolmannen raportin tiedot eivät siis ole keskenään täysin vertailukelpoisia.

		1867, ruis				1867, ohra		
UUDENMAAN LÄÄNI	1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus		1.kertomus	2.kertomus	3.kertomus	
Helsingin kihlakunta (Helsingē härad)								
Helsinki (Helsingē)	3	3	–		3	3	–	
Tuusula (Thusby)	3	3	–		3	3	–	
Nurmijärvi	3	3	–		3	3	–	
Mäntylä	3	3	–		3	3	–	
Sipoo (Sibbo)	3	3	–		3	3	–	
Porvoo, läntinen (Borgå västra)	3	3	–		3	3	–	
Porvoo, itäinen (Borgå östra)	3	3	–		3	3	–	
Raaseporin läntinen kihlakunta (Raseborgs västra härad)								
Karjaa (Karis)	3	3	2		3	2	1	
Karjalohja (Karislojo)	3	3	1,2		3	3	1,2	
Pohja (Pojo)	3	3	2		3	2	2	
Tenala	5	5	3		5	5	2,3	
Inkoo (Ingå)	2	2	2		3	3	2	
Pernajan kihlakunta (Perno härad)								
Myrskylä(Mörskom) & Lapinjärven uusi osa	2	3	1		2	3	1	
Ruotsinpyhtää & Lapinjärvi (Strömfors & Lappträsk)	3	3	2		3	3	2	
Orimattila & Artjärvi	2	2	?		3	3	?	
Elmäki (Elmä) & Anjala	5	5	1		3	3	?	
Pernaja (Perno) & Liljendal	3	3	?		5	5	?	
Iitti, eteläinen (Iittis södra)	3	2	?		5	5	2,3	
Iitti, pohjoinen (Iittis norra)	2,3	2	?		?	5	?	
Raaseporin itäinen kihlakunta (Raseborgs östra härad)								
Pohjoinen	1,3	1,3	1		?	3	1	
Itäinen	2,3	3	1		?	3	1	
Keskinen	2,3	2,3	1,2		?	3	1	
Eteläinen	2,3	2,3	2		?	2,3	1	
Läntinen	2,3	2	1,2		?	2,3	3	

Lähteet:

Oulun lääni: Sto kd 64/194 1865, KA; Sto kd 68/194 1865, KA; Sto kd 97/196 1865, KA;
Sto kd 48/193 1866,KA; Sto kd 56/193, KA; Sto kd 77/195 1866, KA; Sto kd 63/194 1867, KA;
Sto kd 76/195 1867, KA; Sto kd 102/197 1867, KA.

Vaasan lääni: Sto kd 44/178 1865, KA; Sto kd 54/178 1865, KA; Sto kd 73/180 1865, KA;
Sto kd 33/177 1866, KA; Sto kd 34/177 1866, KA; Sto kd 43/177 1866, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 42/181 1867, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 51/183 1867, KA; Sto kd 35/177 1867, KA.

Kuopion lääni: Sto kd 51/158 1865, KA; Sto kd 60/159 1866, KA; Sto kd 74/160 1866, KA;
Sto kd 58/158 1866, KA; Sto kd 68/159 1866, KA; Sto kd 82/166 1866, KA; Sto kd 37/157 1867, KA; Sto kd 45/158
1867, KA; Sto kd 56/158 1867, KA.

Mikkelin lääni: Sto kd 58/144 1865, KA; Sto kd 70/145 1865, KA; Sto kd 62/144 1866, KA;
Sto kd 68/144 1866, KA; Sto kd 83/145 1866, KA; Sto kd 32/142 1867, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 32/134 1867, KA; Sto kd 66/144 1867, KA.

Viipurin lääni: Sto kd 159/126 1865, KA; Sto kd 118 1/2 /122 1866, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 51/151 1866, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 35/150 1867, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 42/151 1867, KA; Sto kd 147/125 1867, KA.

Hämeen lääni: Sto kd 89/100 1865, KA; Sto kd 104/103 1865, KA; Sto kd 119/104 1865, KA;
Sto kd 58/98 1866, KA; Sto kd 68/99 1866, KA; Sto kd 78/100 1866, KA; Sto kd 57/98 1867, KA;
Sto kd 68/99 1867; KA; Sto kd 76/100 1867, KA.

Turun ja Porin lääni: Sto kd 43/83 1865, KA; Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 56/104 1865, KA;
Sto kd 40 1/2 /82 1866, KA; Sto kd 44/83 1866, KA; Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 77/104 1866, KA;
Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 72/107 1867, KA; Valtiovarainoimituskunnan kirjediaari 84/108 1867, KA.

Uudenmaan lääni: Sto kd 36/67 1865, KA; Sto kd 40/67 1865, KA; Sto kd 49/68 1865, KA; Sto kd 43 /67 1866, KA;
Sto kd 47/68 1866, KA; Sto kd 58/68 1866, KA; Sto kd 55/68 1867, KA; Sto kd 68/69 1867, KA.

Liite 5. Rukiin ja ohran sato vuosina 1861–1870 (tynnyriä).

Oulun lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	134 775	232 898	367 673
1862	42 487	108 207	150 694
1863	68 383	163 622	232 005
1864	123 584	234 177	357 761
1865	42 578	195 179	237 757
1866	117 040	209 321	326 361
1867	51 327	132 759	184 086
1868	143 764	227 086	370 850
1869	130 182	262 150	392 332
1870	148 960	290 092	439 052

Vaasan lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	273 385	340 240	613 625
1862	151 960	157 820	309 780
1863	261 490	283 150	544 640
1864	395 830	242 960	638 790
1865	283 620	253 150	536 770
1866	250 348	260 513	510 861
1867	151 460	137 620	289 080
1868	379 960	311 000	690 960
1869	377 660	319 410	697 070
1870	449 810	364 740	814 550

Kuopion lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	241 030	249 565	490 595
1862	186 286	134 682	320 968
1863	231 510	227 125	458 635
1864	237 660	157 325	394 985
1865	150 410	202 325	352 735
1866	256 613	270 313	526 926
1867	89 673	61 989	151 662
1868	318 019	254 398	572 417
1869	305 604	236 115	541 719
1870	329 218	282 917	612 135

Mikkelin lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	264 000	112 000	376 000
1862	155 000	69 000	224 000
1863	196 000	78 000	274 000
1864	191 000	62 000	253 000
1865	125 000	81 000	206 000
1866	252 673	106 257	358 930
1867	153 077	47 615	200 692
1868	198 563	90 349	288 912
1869	255 609	98 169	353 778
1870	262 825	116 045	378 870

Viipurin lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	289 000	94 000	383 000
1862	220 000	69 000	289 000
1863	260 000	72 000	332 000
1864	280 000	68 000	348 000
1865	160 000	65 000	225 000
1866	274 503	111 099	385 602
1867	169 995	75 198	245 193
1868	189 204	60 061	249 265
1869	322 576	110 310	432 886
1870	278 910	113 479	392 389

Hämeen lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	169 320	84 735	254 055
1862	163 860	77 250	241 110
1863	240 150	87 550	327 700
1864	232 280	71 260	303 540
1865	173 840	79 650	253 490
1866	153 360	54 950	208 310
1867	107 600	37 840	145 440
1868	164 300	59 330	223 630
1869	279 170	90 750	369 920
1870	321 980	104 775	426 755

Turun ja Porin lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	397 641	98 832	496 473
1862	384 251	106 081	490 332
1863	407 335	105 329	512 664
1864	427 083	95 772	522 855
1865	388 417	102 715	491 132
1866	348 584	97 073	445 657
1867	272 808	93 133	365 941
1868	378 188	103 268	481 456
1869	399 391	127 235	526 626
1870	438 275	120 183	558 458

Uudenmaan lääni

Vuosi	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	211 333	40 111	251 444
1862	198 127	40 010	238 137
1863	254 429	49 990	304 419
1864	270 623	30 905	301 528
1865	181 660	43 614	225 274
1866	237 067	40 480	277 547
1867	116 122	25 491	141 613
1868	139 720	25 671	165 391
1869	263 766	62 427	326 193
1870	286 424	56 495	342 919

Liite 6. Kruununmakasiinien ruis- ja ohravarastot 1861–1870 (tynnyriä).

Oulun lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	18 242	12 410	30 652
1862	15 411	11 149	26 560
1863	3 902	11 540	15 442
1864	3 912	2 030	5 942
1865	3 912	2 030	5 942
1866	3 135	277	3 412
1867	617	1 190	1 807
1868	131	61	192
1869	228	158	386
1870	3 584	2 361	5 945

Vaasan lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	27 567	26 306	53 873
1862	17 009	24 031	41 040
1863	2 009	654	2 663
1864	5 686	2 196	7 882
1865	5 686	2 196	7 882
1866	13 766	563	14 329
1867	13 311	577	13 888
1868	147	0	147
1869	2 629	213	2 842
1870	10 053	6 539	16 592

Kuopion lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	6 328	2 152	8 480
1862	1 613	1 762	3 375
1863	188	210	398
1864	4 268	8 778	13 046
1865	3 844	2 452	6 296
1866	5 082	2 001	7 083
1867	7 075	8 558	15 633
1868	308	255	563
1869	432	26	458
1870	1 411	199	1 610

Mikkelin lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	9 248	4 992	14 240
1862	8 311	5 009	13 320
1863	5 100	1 783	6 883
1864	4 490	4 525	9 015
1865	4 782	3 075	7 857
1866	5 773	541	6 314
1867	10 711	5 358	16 069
1868	5 636	3 447	9 083
1869	229	12	241
1870	1 049	500	1 549

Viipurin lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	4 351	539	4 890
1862	5 326	1 233	6 559
1863	2 611	494	3 105
1864	956	757	1 713
1865	1 611	659	2 270
1866	5 603	202	5 805
1867	4 384	24	4 408
1868	2 248	13	2 261
1869	181	43	224
1870	121	1	122

Hämeen lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	11 529	7 608	19 137
1862	9 494	7 591	17 085
1863	1 573	1 537	3 110
1864	1 057	1 862	2 919
1865	2 372	1 815	4 187
1866	609	510	1 119
1867	3 416	2 755	6 171
1868	377	1 086	1 463
1869	421	320	741
1870	5 963	5 289	11 252

Turun ja Porin lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	15 742	8 894	24 636
1862	8 274	9 008	17 282
1863	3 580	2 995	6 575
1864	5 016	5 582	10 598
1865	10 031	8 124	18 155
1866	4 813	8 455	13 268
1867	5 591	7 745	13 336
1868	159	1 413	1 572
1869	701	244	945
1870	11 920	9 418	21 338

Uudenmaan lääni

	Ruis	Ohra	Yhteensä
1861	3 846	990	4 836
1862	4 409	1 166	5 575
1863	3 540	983	4 523
1864	1 724	1 561	3 285
1865	3 701	968	4 669
1866	555	285	840
1867	3 463	2 067	5 530
1868	44	92	136
1869	24	39	63
1870	3 170	968	4 138

Liite 7. Leipäviljan nettotuonti 1861–1870.

Vuosi	Leipäviljan nettotuonti (tynnyriä)
1861	173 100
1862	808 800
1863	643 600
1864	570 100
1865	863 800
1866	704 000
1867	670 800
1868	703 400
1869	467 700
1870	671 300

Lähde: Soininen 1974, taulukko 24. Soinisen hehtolitroina ilmoittamat luvut on muunnettu tynnyreiksi käyttäen kerrointa 1 tynnyri=1,6489hl. Luvut on pyöristetty 100 tynnyrin tarkkuudella.

Liite 8. Rukiin ja ohran hinnat maaseudulla 1861–1867.

Rukiin keskihinta maaseudulla (mk/tynnyri)

	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
tammikuu	20,80	27,28	33,16	26,64	24,89	28,70	21,72
helmikuu	21,10	27,92	33,15	26,50	25,36	28,75	22,19
maaliskuu	21,36	28,11	33,11	26,65	25,94	28,99	22,44
huhtikuu	21,79	28,73	32,61	27,19	26,71	29,35	23,47
toukokuu	22,60	28,99	34,01	27,25	27,81	29,55	26,03
kesäkuu	23,31	29,40	33,34	27,42	28,18	29,04	27,66
heinäkuu	23,72	32,09	31,33	27,30	28,42	28,63	28,69
elokuu	23,07	33,08	30,26	25,89	28,10	25,59	29,86
syyskuu	23,83	33,52	28,75	24,04	27,69	21,82	32,76
lokakuu	25,17	33,55	27,41	24,03	27,84	21,07	35,02
marraskuu	25,90	34,06	27,24	24,10	28,56	21,23	35,60
joulukuu	26,69	33,59	27,04	24,41	28,96	21,66	36,98

Ohran keskihinta maaseudulla (mk/tynnyri)

	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
tammikuu	17,38	20,41	26,20	20,54	20,94	22,32	17,13
helmikuu	17,65	20,96	26,22	20,39	21,29	22,86	17,25
maaliskuu	17,73	20,97	26,36	20,41	21,75	23,02	17,67
huhtikuu	18,33	21,47	26,12	20,95	22,69	23,07	18,47
toukokuu	18,74	21,61	27,68	21,27	23,21	23,75	20,13
kesäkuu	19,12	22,11	27,23	21,46	22,78	23,67	21,16
heinäkuu	19,28	22,81	25,34	21,54	23,48	23,00	21,58
elokuu	18,56	24,06	24,29	21,00	22,98	21,71	21,96
syyskuu	18,57	24,62	22,95	19,72	21,60	17,52	24,44
lokakuu	18,69	25,20	21,78	19,75	21,44	16,53	25,25
marraskuu	19,11	26,05	21,12	19,77	21,93	16,80	26,01
joulukuu	20,02	25,51	20,95	20,16	22,35	16,87	27,12

Liite 9. Merenkulun päättymisaikoja 1860-luvulla.

	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
Joensuu	22.11.	9.11.	–	–	–	–	–	21.11.
Helsinki	17.12.	n.30.12	4.12.	–	–	–	–	11.12.
Turku	–	–	Joulukuun alku	–	–	–	–	–
Naantali	20.12.	n.27.12	–	–	–	–	–	13.12.
Kristiinankaupunki	13.12.	13.12.	–	–	–	–	–	9.12.
Vaasa	–	11.11.	21.11.	–	–	–	23.11.	16.11.
Kokkola	4.12.	20.11.	–	–	–	–	24.11.	18.11.
Raahe	10.12.	–	6.12.	–	–	–	–	–
Oulu	3.12.	14.11.	–	–	–	–	12.11.	9.11.
Tornio	24.11.	12.11.	–	–	–	–	–	n. 12.11.

Lähteet:

1860: Finlands Allmänna Tidning 29.11.1860; Finlands Allmänna Tidning 11.12.1860;
Finlands Allmänna Tidning 14.12.1860; Finlands Allmänna Tidning 15.12.1860;
Finlands Allmänna Tidning 19.12.1860; Finlands Allmänna Tidning 28.12.1860.

1861: Finlands Allmänna Tidning 30.12.1861; Finlands Allmänna Tidning 27.12.1861;
Finlands Allmänna Tidning 18.12.1861; Finlands Allmänna Tidning 29.11.1861;
Finlands Allmänna Tidning 21.11.1861.

1862: Finlands Allmänna Tidning 28.11.1862; Finlands Allmänna Tidning 4.12.1862;
Finlands Allmänna Tidning 5.12.1862; Finlands Allmänna Tidning 6.12.1862.

1866: Finlands Allmänna Tidning 28.11.1866; Finlands Allmänna Tidning 5.12.1866.
Finlands Allmänna Tidning 22.12.1866.

1867: Helsingfors Dagblad 21.11.1867; Helsingfors Dagblad 22.11.1867;
Helsingfors Dagblad 29.11.1867; Helsingfors Dagblad 30.11.1867; Helsingfors Dagblad 13.12.1867;
Finlands Allmänna Tidning 16.12.1867.

Liite 10. Laskelma viljalainasta syyskuussa 1867.

Viljan ostamiseen valtion laskuun.....	1 500 000 mk
Maan kauppiaiden vilja- ja jauhohankintojen edistämiseen.....	1 500 000 mk
Määrärahasi hätäaputoihin sen lisäksi, mitä niitä varten viljassa on arvioitu.....	500 000 mk
Ennakoksi säätyjen päättämään rahvaan viinapannujen lunastamiseen.....	800 000 mk
Valtiovallan menoihin: ennakkomaksuksi erilaisiin säätyjen päättämiin ja keisarin määräämiin yleisiin töihin.....	315 000 mk
puuttuvia viinanvuokravaroja varten, jotka säätyjen päätöksen mukaan piti viinanpolttoverosta saada, viinapannujen lunastamiseksi suoritettuja tuanteja varten ja viinan tehdasmaisen valmistuksen valvontaan	500 000 mk
Yhteensä	5 115 000 mk

Jos lainattava summa oli 6 miljoonaa, niin jäljelle jäävä 885 000 mk piti käyttää sellais-
ten kotiteollisuushaarojen edistämiseen, joiden tuotteita voisi viedä ulkomaille.

Liite 11. Suomen väestö vuoden 1865 lopussa sosiaaliryhmittäin.

	henkilöä	% koko väestöstä
Torpparit	378 000	21,0
Talolliset (peltoa 10-50 tynnyrinalaa)	354 000	19,6
Maatalouden palkolliset	286 000	15,9
Talolliset (peltoa enintään 10 tynnyrinalaa)	268 000	14,8
Palvelusväestö	97 000	5,4
Itselliset, loiset, tuntematon työ, lappalaiset	83 000	4,6
Lampuodit, vuokramiehet, uudistilalliset	72 000	4,0
Suurtilalliset (peltoa yli 50 tynnyrinalaa)	72 000	4,0
Vaivahoidokit, pysyväissairaat, vangit	55 000	3,0
Teollisuuden ja kaupan työväki	45 000	2,5
Säätyläiset	36 000	2,0
Huollettavat lapset	34 000	1,9
Porvarit ja yrittäjät	23 000	1,3
	1 803 000	100,0

Lähde: Rasila 2003, 452; Kyseisissä luvuissa on mahdollisesti huomioitu vain luterilaiseen seurakuntaan kuuluneet henkilöt. Vrt. SVT VI:1, 12; Väestölaskennan mukaan väkiluku vuoden 1865 lopussa oli 1 843 245 henkilöä (SVT VI:1, 12; SVT VI:29, Taul. N:o 1 A).